

Шарафиддин КЎНЧИ

МАРОКАШ ДАН ЯПОНИЯГАЧА

ШАРАФИДДИН КЎНЧИ

МАРОКАШДАН ЯПОНИЯГАЧА

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2004

Ушбу рисолада журналист Шарафиддин Кўнчи кўп йиллар мобайнида Марокашдан Япониягача ўттиздан ортиқ мамлакатларга қилган сайру саёҳатларда кўрган-кечирганларини ҳикоя қилиб беради.

К98

Кўнчи, Шарафиддин.
Марокашдан Япониягача. – Т.: «Маънавият», 2004.
– 72 б.
Муаллиф: Туробов Шарафиддин (Кўнчи).

ББК 26.89(5/6)

К 4702620204–10 15–03
М25(04)–04

©«Маънавият», 2004

Шарафиддин Кўнчи кекса журналист, дунёнинг кўпгина мамлакатларига қадами етган сайёҳ.

Устоз шоир Эркин Воҳидов:

Йиллар оша бир ёш ўсасан,

Йўллар оша бир бош ўсасан, – дея беҳуда ёзмаган. Турли мамлакатларда бўлган, элу халқларнинг яшаш тарзи, ҳаёти билан яқиндан танишган инсонлар қиёслаш имкониятига эга бўлади, фикрлаш даражаси юксалади. Ушбу китобнинг муаллифи сизу бизни Марокашдан Япониягача сайру саёҳатга чорлайди. Ўйлашга, фикр юритишга, баҳслашишга ундайди. Шекспир ватанида бўлган муаллиф бошқа сайёҳлар эътибор бермайдиган манзарага диққат қилади:

«Вильям атак-чечак қила бошлаганда онаси унинг кўкрагидан шу ходача учига боғлаб қўйиб, юмушини бемалол бажараверар экан. Ходачани ушлаб олган бола олди ва орқасига йиқилмай юриб, овуниб ўтиради».

Муаллиф саёҳатда бўлган юртларнинг бетакрор манзарасини чизади. Ҳар бир халқнинг ибратли урф-одатлари, маросимларига диққатимизни жалб қилади. Ният шулки, дунё кезиш орзусида юрган инсонларни Шарафиддин Кўнчи билан дунёнинг турфа мамлакатларига сайру саёҳатга чорлаймиз.

ИТАЛИЯ ВА МАРОКАШДА

Римда ўтмиш меъморий ёдгорликлари, музейлар, расм галереялари шу қадар кўпки, у ерга уч-тўрт кунга борган сайёҳ ҳаммасини кўриб улгуролмайди: Гарибалди обидаси, авлиё Пётр ибодатхонаси, Боргези галереяси, Колизей... Қадимги Рим империяси даври – милоднинг 75–80-йилларида қурилган Колизейда 50 минг чамаси одам йиғилиб, гладиаторларнинг чинакам найзабозлик, қиличбозлик жангларини, йиртқич ҳайвонлар билан олишувларини томоша қилган (Колизей – лотинча колосей – улкан, баҳайбат сўзидан келиб чиққан).

Колизей деворида қўл сиғадиган коваклар бўлиб, унга те-рилган тошларни бир-бирига маҳкамлаш учун ўша замонда шу ковакларга кўрғошин қуйилган экан. Иккинчи жаҳон урушида ўк тайёрлаш учун кўрғошин танқис бўлиб қолганида Колизей-нинг шу кўрғошини эритиб олинди.

Бу давлатда шахснинг эрки, ҳуқуқи нақадар юксак эканли-гини битта мисолдан билса бўлади: Колизей рўпарасидаги те-палиқда Италия халқининг қаҳрамони Гарибалдининг отлиқ ҳай-кали турибди. Ҳайкалнинг ёни боғ бўлиб, у қаровсиз ҳолда эди. Тўғрироғи, уни чакалак-боғ деса ҳам бўлади. «Боғ»нинг тевараги ўраб қўйилган. Таажжуб билан сўрасак, у бир граф-нинг хусусий мулки бўлиб, ворислари боғни шаҳарга на сотар, на инъом этар экан.

Шундан 15 йиллар ўтиб, яна Римда бўлганимда «боғ»нинг аҳволи ўша-ўша эканлигини кўрдим. Шаҳар ғоятда серқатнов, дунёдаги ҳар бир русумдаги автомобилларни кўриш мумкин. Шу билан бирга файтунга тушиб манзилга шошмай, бафуржа борса ҳам бўлади. Файтунга ҳам чўт ўрнатилган, ундаги кира ҳақи таксидан икки баравар қиммат. Ана шунақа, «чидаганга чиқазган».

Шаҳардаги муҳташам Треви фавворасининг суви 40 кило-метр наридаги булокдан қувур ётқизиб келтирилганига мана 500 йил бўлибди, римликларнинг айтишларича, шу оромгоҳ сувидан ичиб, унга танга ташлаган сайёҳ қайтиб яна шу ер-ларга келишга муяссар бўлар эмиш. Ҳар қалай, бундан анча

йил аввал мен ҳам танга ташлаган эдим – буни қарангки, яна бориб кўриш насиб қилди...

Мамлакатнинг шимолидаги Флоренция шаҳри сари кетар экансиз, йўл-йўлакай кичик-кичик шаҳарларнинг ҳам бинолари, кўчалари неча асрлик обидалар бўлиб қолганлигига шохид бўласиз.

Одамга ҳаво керак бўлганидек, иморатга ҳам «ҳаво» керак. Флоренциянинг энг улкан бутхонаси Санта-Мария дель Фьоре олдида майдон йўқлигидан биқиқ бўлиб қолиб хусн-латофатини намоён этолмаган. Сарфланган шунча меҳнат «кўринмай қолганлигига» ачинасиз. Ҳолбуки, ундан сал наридаги катта бир майдон этагига тушган чоғроқ бутхонанинг олди яйзара бўлганлигидан, у «кўкракли» кўринади, халқ ҳам шунисини ардоқлайди.

Худди шунга ўхшаш аҳволни Чехиянинг Прага кремлида ҳам кўргандим. Кейин қурилган ҳукумат бинолари бутхонани тўсиб қўйганлиги натижасида унинг кўрки йўқолган. Яқиндан туриб қараганда унинг бўй-бастини буткул илғаб ололмайсиз.

Флоренция вилоятининг серсув – шопипоя далалари кўп экан. Чигитдай-чигитдай десам муболага бўлмас – «қозонбузар» гуручни шу ерда кўрдик.

* * *

Марокаш – араб дунёсининг нариги чеккасида, уларнинг айтишларича, Муҳити Атлас – Атлантика океани бўйида. Шундан бўлса керак, араблар уни Мағриб ал-Ақса, яъни Узоқ Ғарб дейишади.

Касабланка замонавий шаҳар. Баланд-баланд иморатлар орасида хиёбонлар қарқара бўлиб турибди. Бир чеккасида қадимги бозор ва бир ёқда кўчаси юзига ҳам паркет қопланган расталар. Шаҳар маҳкамаси олдидаги истироҳат боғидаги «Ранг ва оҳанг» фаввораси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг хайр-эҳсонига қурилибди. Фавворадан отилаётган сув чалинаётган мусикага мос тусда товланиб туради.

Шаҳар номи испанлар давридан қолган. Мағрибликлар бу жойни «Дар ал-Байда», яъни «Оқ уй» дейишган. Испанлар эса бу номни ўз тилларига ўгириб, Касабланка деб юборишган. Ҳозир шаҳарни ўша эски номига қайтариш-қайтармаслик масаласи муҳокама қилинаётган экан (Жазоир шаҳрида эса Дар ал-Байда деган аэропорт бор).

Дарҳақиқат, баландга чиқиб қарасангиз, тоши ва гишти оқлигидан бўлса керак, шаҳар оппоқ бўлиб кўринади.

Работдан юз эллик қақирим чамаси шарқда Мағрибнинг

илгариги пойтахти Мекинес жойлашган. Шу шаҳар яқинидаги Рим империяси замонига мансуб Валибулис шаҳри харобалари ҳозирда ҳам кишини ҳайратда қолдиради. Шаҳар катта бир тепаликка қурилган ва шу ерда ўсувчи мойчечакка ўхшаш валибула чечак номи билан аталган. Унга баланд акведук–қўтарма нов орқали сув келтирилган. Умуман яқин 3000 йиллик тарихга гувоҳ бўлган бундай шаҳарларни ўша замон тоштарошлигининг обидаси дейиш мумкин. Ҳаммомининг кошинкор ҳовузларига ҳозир ҳам сув қуйиб чўмилса, тош жувозига эса зайтун магзини тўкиб ёғ чиқарса бўлади. Зотан, атрофдаги зайтунзорлар, валибула чечакзорлари бу гапларга «тирик» шохид бўлиб турибди.

Олис-олисларда деҳқонлар ерда қуйманишмоқда. Уларнинг ер майдонлари бир-биридан девор ўрнига кактус экиб ажратилган бўлиб, ундан на одам, на ҳайвон ўта олади. Иқлими юмшоқ – йил ўн икки ой деҳқончилик қилса бўлади.

Ундан наридаги Фас шаҳри ўрта асрларда қандай бўлса шундайлигича сақланган.

Попукли тўққизил ҳожи дўппи – Фас дўпписининг ватани шу ер. Ҳунармандларнинг расталари бир-бирига тутшиб кетган бўлиб, ҳам устахона, ҳам дўкон вазифаларини ўтамоқда.

Шаҳардаги «Хотинмасжид» деб аталмиш кўҳна бир масжидга кирдик. Ҳовли ўртасидан ўтган катта ариқда лиммо-лим сув оқмоқда. Масжиднинг сирқори айвонлари, нақшлари биздаги масжидларникига ўхшаб кетади.

Работ шаҳридаги саёҳат дастурига мувофиқ «Ботаника боғи» сайри бор эди. «Боғда нимани ҳам кўрардик» деб шаҳарда қолган ҳамсафарлар ҳам бўлди. Аммо боғ бағоят ўзига хос бўлиб чиқди: юз гектар чамаси ерда бутун Африка набототию дов-дарахтлари ўстирилган. Табиий ҳолида қандай ўсса – боғда ҳам шундай чакалакзор бўлиб кетган. Боғни кўриш учун сўқмоқлардан юрасиз, яққачўплардан, осма кўприқлардан ўтасиз. Ивирсилаб қолсангиз, адашиб кетишингиз ҳеч гап эмас. Хуллас, биз билан бормаганлар армонда қолди.

Танжер шаҳри Гибралтар – арабларнинг айтишларича, Жабал ат-Тарик бўғози бўйидаги порт эмасми – бутун дунё кўргазмаси деса бўлади: Япония, Хитойдан тортиб Америкагача нимаки мол тайёрлаб чиқарилган бўлса, шу ерда муҳайё. Дўкондорлар жамики Ўрта денгиз мамлакатларининг тилини билади. Бир дўкондорнинг ҳамсафарларимдан бирига таъна қилиб тургани қулоғимга чалинди: «Арабча билмасанг, инглизча билмасанг, франсузча билмасанг, испанча билмасанг, итальянча билмасанг, юнонча билмасанг – қанақасан ўзинг?!»

Кўча бўйидаги қаҳвахоналарда мағрибликлар қаҳва, чой, кока-коладан ҳам кўра кўпроқ янги терилган ялпиз солиб дамланган ширин чойни хуш кўриб ичишяпти. Бир ёқда ажабтовур уст-бош кийган мешкобчи кўнғироқ чалиб, келаётганидан огоҳ қилиб бормоқда. Мешкобнинг оғзига расмана жўмрак ўрнатилган. Стаканларини эса овчининг ўққамарига ўхшатиб тегиб олган.

Дўконларнинг биридан совға-салом харид этиб чиқаётиб витринасига кўзим тушди: мис, чинни асбоблар орасида хочга тортилган Исо ҳайкали ҳам турибди. Ҳайрон бўлдим (бу мамлакатда яхудийлар, Фас шаҳри тарафларида эса ҳатто мусулмонликни қабул қилган яхудийлар ҳам бўрлигини айтишганди). Дўкондор йигитга ўгирилиб:

– Мусулмонмисиз? – дедим.

– Алҳамдулиллоҳ!

– Йўқса, мана бу нимаси, – дея бояги ҳайкалчани кўрсатдим.

– Э жаноб, бунини бизнес дейдилар, бизнесга тўғри келса, Исо ҳайкали тугул буту бутхона анжомларигача пуллайверамиз...

Ҳавана – Москва ҳаво кемаси йўлда фақат бир ерга – Работга кўниб ўтаркан. Олти соатдан сўнг Москвада бўлдик.

БИРОДАРЛАШГАН ТУНИС

Биз Тошкент билан биродарлашган Тунис шаҳрига жавоб ташрифи билан боргандик. Делегация таркибида Тошкент шаҳар кенгаши ижроия кўмитасининг ходимларидан ташқари шаҳардаги институтларнинг олимлари, илғор ишчилар, филармониянинг артистлари ҳам бор эди.

Тунис шаҳри Ўрта денгиз бўйида милоддан илгари гуллаб-яшнаган қадимги Карфаген шаҳри харобалари ёнида қад кўтариб турибди. Карфаген сўнгра римликлар қўлига ўтган. Уша замонларда қурилган ҳаммомлар, театрнинг харобалари шундоққина денгиз бўйида. Шу театрда ҳамон мусиқа ва кўшиқ фестиваллари ўтказилиб тураркан. Бизнинг «Баҳор» ансамблимиз шу фестивалларнинг бирида биринчи ўринни олибди.

Тунисдан чиқиб, жанубдаги қадимий Кайрувон шаҳри сари боряпмиз. Йўлнинг икки ёғи зайтунзорлар. Мамлакатда жами 30 миллион туп зайтун бўлиб, йилига 170 минг тонна зайтун ёғи берар ва шу жиҳатдан у Африка қитъасида биринчи ўринда тураркан.

Узоқ-узоқларда сардобалар ҳам кўриниб қолди. Тунислик-

лар ҳамон улардан фойдаланишар экан. Сардобалар кўшалок қилиб қурилган бўлиб, гумбази кошин билан қопланган. Гузарларда болалар итқовунга ўхшаб кетадиган бир мевани таклиф қилишарди. Бу нарса кактус меваси бўлиб чиқди.

Кайрувонга ҳам етиб бордик. VI – XI асрда араблар қурган машҳур масжиди жомеъ ҳамон ишлаб турибди. Масжиддаги обхона кишининг эътиборини жалб қилади. Сув тақчил жойлар эмасми – масжиднинг текис тош ётқизилган каттакон ҳовлиси нишаб қилиб ишланиб, ёққан ёғин ўрталикда ер остига қазилган ҳовузга йиғиб олинаркан. Ҳовузнинг қудуқликкига ўхшаб ишланган оғзидаги тош чамбар сув тортиб олувчи арқон ишқаланаверишидан ариқча-арикча бўлиб кетибдн.

Мамлакатдаги ҳамма шаҳарларнинг қадимий қисми – касба қўл тегизилмай сақланган. Шаҳарнинг замонавий кўчалари, бинолари қадимий кўрғон деворидан ташқарида жойлашган. Касба ичи эса гиж-гиж расталар: мискарлик, атторлик, қассоблик, базозлик¹, саҳҳофлик², саррофлик³, саррожлик... (йўғе, энди от абзаллари ўрнига автомобиль эҳтиёт қисмларини сотувчилар).

Туниснинг янги шаҳар қисмида бутун бир кўчанинг икки ёғида автомобиль қисмлари билан савдо қиладиган дўконлар жойлашганди.

Мискар усталар ясаган асбобларнинг ҳар биттасини санъат асари дейиш мумкин: баркашлар, кўзалар, обдасталар, чилмлар, исирикдон, шамдонлар растани тилладек ярқиратиб юборган.

Тунисдаги давлат музейи – Бордо саройида ўймакор усталарнинг ишини кўриб танг қолдик. Ганч ўймакорлиги ҳеч муболагасиз уқадек нозик қилиб ишланганди.

... Хайрлашув кечаси Тунис дўстлик жамияти аъзолари билан учрашув бўлди. Сўнг Тунис этнографик ансамбли, сўнгра Тошкентдан борган артистлар ижросида кўшиқ ва рақслар янгради. Хонанда Олимжон Орифжоновнинг яллалари, раққоса Моҳичеҳра Исломованинг ўйинлари тунисликларга, айниқса, манзур бўлди.

ҚИБРИС ОРОЛИ

Кемамиз шаҳарга шом маҳали етиб борди. Шу кўйи шаҳарга чиқмай ёта қолдик. Тонг паллада уйғониб, кеманинг тўғарак дарчасидан қарасам – мўъжаз бир шатакчи кема ўтиб кетаётган-

¹ Газламафурушлар.

² Китобфурушлар.

³ Пул майдаловчилар ва пул алмаштирувчилар.

лигига кўзим тушди. Унинг номи нима экан денг: «Отелло». «Ия, бу қандоқ бўлди?» Э, ҳа, биз туркларнинг аташларича Қибрис оролидамиз: венециялик Отелло фожиалари юз берган юрт. Ўзиники бўлгач, номини хоҳ катта кемага, хоҳ кичик кемага кўяверади-да!

Орол-давлат пойтахти Никозияда ўша венецияликлар истилоси даврида қурилган истехком саройлар сақланган. Кипрда илгари турклар билан греклар аралаш яшашган. Ўртада «низо» чиққач, турклар шимол қисмини, греклар эса жануб қисмини эгаллашган. Никозия ҳам шу тахлитда бўлиб олинбди. Аммо, туғилиб ўсган жойидан кўчишга унамай – жанубдаги Лимасолда қолиб кетган турклар ҳам бор. Шундоқки, ҳозирда ҳам кипрли уч-тўрт грекдан биттаси албатта туркча сўзлаша олади. Кўчанинг ўнг тарафида бутхона бўлса, сўл тараф рўпарасида масжидни кўрасиз.

Никозиянинг пинжидаги ресторанларнинг бирида тушлик қилиб бўлганимиздан сўнг қибрисликлар бир оз «кўнгилхушлик» уюштиришди. Мусиқа, ўйин, ашулалар бўлди. Бизни ҳам ўртага тортишди. Шунда бир ғаройиб синоат юз берди...

Гуруҳимиздаги йигитлардан бири ўша чалинаётган оҳангларга чунон рақс қилдики, қибрисликлар «бақа бўлиб» қолишди: «во ажаб, бизнинг мусиқага ҳам шунчалар ажиб ўйинга тушса бўларканми-а?» деган маънони уқиб олардингиз уларнинг ҳайратомуз чеҳраларидан. Тўғриси айтсам, мен ҳам эркак кишининг бунчалар рақс қилишини ҳали сира-сира кўрмагандим.

Кўйинки, шу куни издиҳомнинг «улоғи» ўша йигитда кетди.

Суриштирсам, раққос йигит Сирдарё вилоятида банк хизматчиси экан. Аттанг-аттанг, юзлаб ва ҳатто минглаб дуруст банк хизматчиларини бемалол тайёрлаб чиқариш мумкину, аммо шу йигитдай санъат соҳибини худо ахён-ахёнда биттаю битта яратади.

Дарҳақиқат, «Эгамнинг ғазнаси кенгдур, тилаган бирла оз ўлмас» экан.

Орол қадим замонларда мис конлари билан машҳур бўлган. Номи ҳам лотинча купрум-мисдан келиб чиққан. Ҳавоси жуда майин. Умуман Ўрта денгиз теварагидаги мамлакатларнинг ҳаммасида шундай – киш йўк, ёзи жазирама эмас. Шундан бўлса керак, бу ернинг ҳамма ёғи зайтунзор. Зайтун барги толникига ўхшайди, лекин бир оз оқиш. У ҳамиша кўм-кўк – бирини тўкса ўрнини бошқаси тўлдираверади, ер танламай неча юз йиллаб яшайди. Қадимги юнонларнинг олимпиада чемпионлари бўйнига зайтун чамбар таққанликлари бежиз бўлмаган.

Кипрликлар куёш энергиясидан фойдаланишни бошлаб юбо-

ришибди. Иморатларнинг томларида қуёш нуруни электрга айлантирадиган, офтобни сув иситишга йўллайдиган мосламалар ўрнатилган.

КЎҲНА ТЕАТР

Юнонистоннинг ғарби-жанубидаги Полопоннес ярим оролини саёҳат қилар эканмиз, Эпидавра деб атаганимиз кентда тўхтадик. Афинадан 150 километр наридаги бу кент театри билан машҳур экан. Қарағай ва сарв дарахтзорлари кўйидаги очик театрнинг 14 минг киши бемалол сиғадиган ўринлари тепалик ёнбағрини ёй монанд эгаллаган бўлиб, саҳнаси пастда – худди циркникидек доирадан иборат.

Милоддан уч аср аввал меъмор Поликет лойиҳаси билан қурилган бу театрнинг акустикаси кишини ҳамон лол қолдиради: роҳбин ўша саҳнада туриб қоғозни гижимлаб ёзди – энг тепада ўлтирган менга ҳам қоғоз худди қулоғим тагида шитирлаётгандек бўлиб эшитилди. Саҳнага танга итқитиб ташлаган эди – унинг жаранги баайни ўзим ташлагандек яқиндан эшитилди.

Умуман Ўрта денгиз теварагидаги ҳамма мамлакатларда шунақанги кўҳна театрларни учратасиз. Неапол яқинида вулқон кули остидан очилган қадимги Помпей шаҳридаги театр, Афинанинг ўзидаги антик театрлар, Мағрибдаги, Тунисдаги театрлар ҳам худди шундай эди.

Кўп ўйлаб, бундай акустиканинг сири ўринларининг қиялик бурчагига боғлиқ бўлса керак, деган хулосага келдим.

Қайтишда ярим оролни оролга айлантирган Коринф каналини кесиб ўтдик. Канал ўтган асрда қазилган бўлиб, Крит денгизи билан Иония денгизини бир-бирига боғлаган.

ИНГЛИЗЧА ТАЪЛИМ

Республикамизда талабалар олий ўқув юртига тест синуви билан қабул қилинадиган бўлди. Шу хабарни эшитганимизда, Англия Оксфорд университетига талабалар қабул қилиш усули ёдимга келди.

Лондондан автомобилда бир ярим соатлар чамаси юриладиган масофа наридаги Оксфорд бир улкан университет ва унинг хизматини бажарадиган турли маиший корхоналар, кутубхона, спорт залларидан иборат бир шаҳарча. Англиянинг кўпдан-кўп зодагонлари, олимлари шу нуфузли олий мактабни битириб чиққан кишилардир.

Ўқиш пуллик. Одатдагидек, кириш имтиҳонлари ҳам топширилади. Ўқувчи имтиҳонларни яхши топширган тақдирда ҳам дарҳол талаба бўлиб қолавермайди.

Университетда 43 та кафедра бор. Ўқувчи бу олий ўқув юртига қабул қилинса, қайси кафедра бўйича таълим олажagini дастлаб ёзган аризасида кўрсатган бўлиши керак. Университетга киришнинг сўнги босқичини ана шу кафедра мудири билан ўтказиладиган суҳбат ҳал қилади. Мудир суҳбат чоғида маъқул ва матлуб деб топсагина, абитуриент талабаликка қабул қилинар экан.

Энди талаба яхши ўқиб кетса хўб-хўб. Борди-ю тузук ўқий олмай университетдан ҳайдаладиган бўлса, талабага қўшиб уни қабул қилган ўша кафедра мудири ҳам ҳайдалар экан. Лекин бундай ҳоллар камдан-кам рўй беради, дейишди.

ШЕКСПИР ВА ТАНИ

Лондондан автобусга чиқиб шимоли-ғарб сари икки соатлар чамаси юргач, Шекспир туғилиб ўсган кент – Стратфордга етиб келдик. Мўъжазгина шаҳарча. Адиб туғилган ҳовли музейга айлантирилибди. Ўчоқбошида бир учи кашакли турумда айланадиган қилиб ишланган пастак узун бир ходача кишининг диққатини жалб этади.

Вильям атак-чечак қила бошлаганида онаси унинг кўкрагидан шу ходача учига боғлаб қўйиб, юмушини бемалол қилаверар экан: ходачани ушлаб олган бола олди ва орқасига йиқилмай юриб (жувозга қўшган отдай) овуниб ўтиради.

Каттагина ҳовлидаги чимзор, гулзор, текис қирқилган ямшил буталарни кўрар экансиз, эгаси ҳозир чиқиб қоладигандек туюлади.

Шу кўчадан сал нарида Шекспир дафн этилган бутхона ҳам турибди. Кириб зиёрат қилдик. Ҳовлиси тизза бўйи келадиган тошқалама ғовдевор билан ўралган. Чамаси мол-ҳол кирмасин учун кўтарилган бўлса керак.

Кун кеч бўлиб қолганди. Бир вақт қарасам – ҳамсафарларим кетиб бўлишибди, сўппайиб ёлғиз ўзим қолибман. Довдарахтларда қаргалар ғужгон ўйнар, бутхона ичкарасида эса Шекспирнинг қабри ғира-шира кўринарди...

Лондон сари қайтар эканмиз, бир пайт роҳбин ўнг тарафга ишора қилиб: «Черчиллнинг боғи» деди.

ЖАННА д'АРК

Оврўпа бўйлаб айланаётган кемамиз Франциянинг Хавр портига келиб лангар ташлади. Биз автобусларга тушиб, Париж сари кетаямиз. Пешинга яқин Руан шаҳрига етиб келдик. Шу ерда тушлик ҳам қиладиганмиз.

Франция халқининг миллий қаҳрамони Жанна д'Арк мана шу шаҳарда қатл этилган. Марказий кўчалардан бирининг четидаги пастақкина бир супада ўтда куйдириляётган Жаннанинг хайкали турибди.

XV асрда Францияни ёв босганида кўшин енгилди, қирол эса қочади. Мамлакатнинг кўпгина феодаллари ёв томонга ўтиб кетадилар. Заминдорлар Франциянинг бошига тушган фалокатни даф қила олмайдилар. Шунда оддий бир деҳқон қизи Жанна Франция халқининг озодлик курашига раҳбарлик қилиб, мамлакатни оёққа турғизади ва ёвни эсанкиратиб қўяди.

Зодагонлар тобора қулоч ёзиб бораётган халқ ҳаракатидан ва Жанна д'Аркнинг тобора обрў-эътибор қозонаётганидан чўчийдилар. Қўйингчи, Жанна кўшини кенг майдонда душман билан олишиб бўлиб, бир истеҳкомга кириб кетаётганида хоин зодагонлар қалъа қопқасини ёлиб, кейинда келаётган Жаннани ҳаммасиз қолдирадилар ва асир олинишига сабабчи бўладилар. Кўшин эгилмаган, қирол эгилмаган, зодагонлар эгилмаган ишни «қора халқ»нинг оддий қизи удаллаши уларнинг обрўсини, салтанатини кунпаякун қилар эди-да!

Ёв – инглизлар ўзларига неча бор қақшатқич зарбалар берган Жаннани назардан қолдириш учун мутаассиб католиклар орқали уни жодугар деб эълон қилишади «бизни жоду кучи билан енгил келди», – дея жар солишади. Франция қироли эса Жаннани қутқариш учун ҳеч чора кўрмайди. Бечора Жанна «юртимга қайтиб бориб чўпонлигимни яна қилаверай» деб ҳарчанд илтимос қилмасин, унинг илтижоларига ҳеч ким қулук солмайди. Ниҳоят, боқира қиз Жанна «Жодугар» деб ҳукм чиқартирилиб, мана шу биз кўриб турган жойда ўтда ёқиб ўлдирилади. Бу воқеа 1431 йилда содир бўлади, ўшанда қиз эндигина 19 га кирганди.

... Тушликни бизнинг эски синчли ҳовлиларимизга ўхшаб кетадиган икки қаватли бир ресторанда қилдик. Унга ичкари ҳовлидан камбар зинапояларни айланиб юриб кўтарилидик. Емак-хонасининг шифти эса «ла хавла ва ла қуввата илла биллаҳил алиюл азим...» бизнинг қадимги уйларимиздек ўн бир ёғочли ва ораси тоқили эди.

ПАРИЖ ПАНТЕОНИ

Пантеон – халқ эъзозлаган буюк сиймолар дафн этиладиган муқаддас бир турбатдир.

Унинг пештоқиға «Буюк сиймоларға миннатдор ватандан» деб ёзиб қўйилибди. Бу ерда мутафаккирлардан Волтер, Руссо-ларнинг, ёзувчи Виктор Хюгонинг, кимёгар олим Бертли ва бошқа кишиларнинг хоки ётибди. Шунингдек, кўзи ожизлар хатининг ижодкори Луи Брайл ҳам шу ерға қўйилган.

Турбат ходими бу ерда ётган азизларни булбулдек овози билан бирма-бир таърифлар экан, улар орасида биттаю битта хотин киши ҳам «абдий уйқуда» ётганлигини, бу – ўша Берт-луининг рафиқаси эканлигини ҳам айтди (бизда «Бертоле тузи» сифатида машхур бўлган тузи ихтиро этган киши шу бўлади). Чунки унинг хотини эри ўлганидан сўнг уч соатгина яшаган. Жудоликка бундан ортиқ чидалмаган. Шундан сўнг юртнинг катталари эр-хотин майитларини бир-биридан ажратмасликка қарор қилишган экан.

1995 йилнинг апрелида икки марта Нобель мукофоти совриндори, радий элементининг кашфиётчилари Мария Кюри Складовская билан унинг эри Пьер Кюри хокларини кўчириб келтириб, шу пантеонга дафн этиш маросими бўлди.

Пантеонга бундан буён муносиб аёлларнинг хоклари ҳам қўйиладиган бўлди.

БЕЛГИЯ САЁҲАТИ

Белгиянинг бош кенти Брюссел Тошкентдан чоғроқ бўлса ҳам, аҳолисининг сони баравар келар экан. Ҳаммаёқни босган «жонли» реклама чироқлари минглаб хил буюмларни, нарса-ларни сотиб олишга чорлайди. Ўн қаватли бино устида чироқ-лар воситасида ясалган катта автомобиль шинаси турган жойи-нинг ўзида «ғилдираб» турибди. Бу – шина ишлаб чиқарувчи аллақандай фирманинг рекламаси.

Бутун шаҳар кўчаларига тўртбурчак тошлар ётқизилган. Кўчаларнинг икки ёни – сон-саноксиз дўкон, қаҳвахона, пиво-хона, ошхона, ресторан, кинотеатрлар.

Кечкурун кўп одамлар кўча ёқасидаги столлар ёнидан жой олиб, пиво ёки сув ичиб ўлтиришибди. Бир шиша сув дастмоя – икки-уч соат дам олиб кетишади.

Брюсселнинг маркази «Грант палас» Тошкентдаги Эски жўва майдоница келади. Майдоннинг атрофида шаҳарнинг кўҳна, муҳ-ташам бинолари қад кўтарган. Шаҳар маҳкамасининг минораси

юз метрларга борар. Шу бино бундан беш юз йил бурун қурилган экан.

Миноранинг ички деворларига шахар тарихига оид расмлар, ўрта асрлардаги турли ҳунармандларнинг портретлари ишланган, Белгия подшосининг мармар бюсти қўйилган.

Авлиё Гудулла бутхонаси Брюсселдаги энг қадимий, улкан бинолардан бири. У XIII асрда қурила бошлаб XV асрда битказилган экан. Бу ерда биз инсон идрокининг беназир санъатларидан бирини кўрдик. Бу нарса – бутхонанинг кафедраси эди. Кафедра теварагига ёғочга ўйиб ишланган «Одам Ато билан Мома Ҳавонинг жаннатдан қувилиши» деган экспонат-манзара ишланган. «Жаннат боғи» ва ундаги товус, бургут, маймун, парилар, афсонавий жониворлар, ўсимликлар ниҳоятда жонли, табиий ишланган. Қўйингчи, қуш патларининг чизиклари, дарахт баргларининг томирларигача бўртиб турибди. Манзарага дастлаб узокдан қараганингизда у бронзадан қуйиб ясалганга ўхшайди. Яқинига бориб чертиб кўрганингиздан кейингина унинг ёғочдан ишланганини биласиз. Асрлар оша ёғоч қорайиб бронза тусига кирган. Уни антверпенлик ҳайкалтарош Хенрих Ван Брюген ишлаган экан.

Брюсселдан 24 километр наридаги Малин кенти авлиё Ромбо бутхонаси ва қўнғироқ чалувчилар мактаби билан шуҳрат қозонган экан. Бутхонанинг қўнғироқхонаси баланд минорада бўлиб, унга биркам элликта катта-кичик қўнғироқ осилган. Шу қўнғироқлардан тортилган тизимчалар пианинога ўхшатиб ишланган клавишларга боғланган. Қўнғироқ созандаси шу клавишларни босиб исталган мусиқа асарини чала оларкан.

Кентга кириб келганимизда ёмғир ёғиб турар, баланд минорадан чиқаётган вазмин, ёқимли қўнғироқ садолари нотаниш, гўзал бир оҳангни шахарга таратарди. Қўнғироқда музика чала билиш учун бутун бир мактабни битириш кераклиги бежиз эмас экан (русча «Малиновъй звон» иборасини ана шу шахарга муқояса қилишадди).

Машҳур Ватерлоо кишлоғи Брюсселдан 18 километр жанубда. Маълумки, 1815 йил Ватерлоода коалиция (Англия, Голландия, Пруссия) қўшинлари Наполеонга қақшатқич зарба берган эдилар. Бу жанг натижасида Наполеоннинг 130 минг кишилик қўшини енгilib, чекинишга мажбур бўлган эди.

Шу урушда Голландия шахзодаси д'Оранж яраланган жойда бўйи 45 метрга борадиган тепалик уйилиб, унинг устига улкан шер ҳайкали қўйилибди. Шу шер Франция тарафга қараб турибди. Ана шу собиқ жангтоҳда сигирлар ўтлаб юрибди. Четроқда эса автомобилларида келган зиёратчилар кўм-кўк

ўтлоққа қапа тикишиб дам олишяпти. Атрофдаги дўконлар, пивохоналарда савдо қизиган. Дўконлардан Ватерлоо манзаралари акс эттирилган неча юз хил совға буюмларини харид этиш мумкин.

Ватерлоо билан Брюссель ўртасидаги қишлоқда Виктор Ҳюго яшаб ижод этган уй сақланган.

Брюсселнинг шимолий чеккасидаги истироҳат боғи – Хейзелда 1958 йилги жаҳон кўргазмасидан ёдгорлик – «Атомиум» қад кўтарган. 1889 йилги Париж жаҳон кўргазмасига қурилган Эйфел минораси «пўлат асри»нинг рамзи бўлса, «Атомиум» – XX аср – «атом асри»нинг рамзидир. Унинг бўйи 102 метрга боради.

«Атомиум» – сиртига алюминий югуртирилган пўлатдан қурилган. У темир молекуласи чизмасининг 160 миллиард барабар катталаштирилган шаклидан иборатдир. Темир молекуласининг тўққизта атомига ҳар бирининг диаметри 18 метрдан келадиган ичи ҳовол шар ишланган бўлиб, шу шарлар диаметри 3 метрдан келадиган қувур металл конструкциялар орқали бир-бирига бирлаштирилган.

«Атомиум»нинг ҳар бир шарни каттақон бир залдир. Томошабинлар бир залдан иккинчи залга металл конструкцияларнинг ичига жойлаштирилган эскалаторлар орқали ўтадилар. Марказий колоннада жойлашган лифт 20 секундда энг чўққи шарга олиб чиқади, бу ерда ресторан бор. Қўйи шарларда эса, турли мамлакатларда атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш соҳасида эришилган тадқиқот ишларининг самаралари намойиш қилинган. Энг остки шарнинг тагидаги айлана бинода совға-саломлар дўкони бор, унда сотиладиган ҳамма нарсаларга «Атомиум» расми туширилган ёки кичик атомиум шакли кўшиб ишланган.

«Атомиум» шарларига кечаси боқсангиз, унда жимирлаб ёнувчи минг-минглаб юлдузчалар темир атоми электронларининг айланишини ифодалайди.

Биз Белгияга кемада келиб Антверпен портига лангар ташлаган эдик. Уйимиз ҳам кема. Шаҳардан жой банд қилмадик. Ҳар куни автобус бизни Антверпендан Брюсселга 40–45 минутда элтиб кўяди. Бора-боргунча атрофдаги хушманзара жойларни томоша қиламиз. Ҳаммаёқни турли рекламалар тутган. Уйларнинг деворлари, ҳатто том черепицаларигача реклама ёзувлари туширилган. Бу ҳам камлик қилганидек, осмонга варрак янглиг учирилган рекламалар ҳам бор. Масалан, аллақандай ичимликнинг тол бўйи келадиган шишаси ишланиб, ичига енгил газ тўлдириб осмонга учирилган. Шиша чилвир билан газ

баллонига боғлаб қўйилибди. Ёхуд шу зайдга ишланган сигарета ва печенье қутиси ҳам осмонга учирилган. Улар бир неча километр наридан ҳам кўриниб туради.

Брюссел сари борар эканмиз, забардаст бир йипитнинг зулм кишанларини парчалаб қад кўтараётган холати тасвирланган хайкалга кўзимиз тушди. Унинг орқасида эса тиканли сим билан ўралган катта майдон, кимсасиз пастак бараклар кўринади. Бу – собиқ немис қамоқ лагери Брендонк. Иккинчи жаҳон уруши йиллари шу лагерда Белгиянинг уч минг ватанпарвари азоблаб ўлдирилган экан. Шунинг учун ҳам атрофдаги бир қарич ерни ҳам ишловсиз қолдирмаган белгияликлар мусибатли кунларнинг шохиди сифатида шунча майдонга экин экмай сақлаб қўйишган.

Антверпендаги Кирил музейига атоқли рассомлардан Рубенс, Ван-дейк, Иорданс ва бошқаларнинг ўлмас асарлари қўйилган. Бу ерда Рубенснинг уй-музеи, Нафис санъат музейларида ҳам бўлди.

Музей хоналарига шифтга ўрнатилган деразалардан ёруғлик тушади. Иситувчи радиаторлар хонанинг ўртасига ўрнатилган бўлиб, тевараги қреслолар билан билинтирмай тўсилган.

Антверпендан Шелда дарёсининг жанубий қирғоғига ўтиш учун тоннел қазилган бўлиб, унинг 700 метрдан пиёдалар, 3 километрга борадиган иккинчи қисмидан эса автомобиллар ўтиб турибди. Антверпенда қадимий «икки арава ҳам сиғмайдиган» кўчалар бор. Шаҳардаги асрий биноларнинг учига қарайдиган бўлсангиз «дўппингиз ерга тушади».

Ватанга жўнайдиган кун минглаб антверпенликлар кемамиз ёнига келдилар. Шаҳар марказий кўчаларидан бирининг охири порт устига қурилган бостирмага келиб туташади. Шу бостирманинг усти ҳам, ости ҳам кузатувчилар билан лик тўлган эди. Бир вақт кема оркестрига жўр бўлиб қўшиқ бошланиб кетди: пастда қўшиқ айтаётганларнинг бошловчилари бизнинг роҳбинларимиз. Уларнинг кўпчилиги муаллимлар, таътил маҳали эмасми, сайёҳларга роҳбинлик қилишган.

Кема қўйруғига яқин четрокда турган бир кекса бизга қарата қўл силкиди-да, рус тилида чала-чулпа сўзлай бошлади:

– Тошкентни биламан, пахта олгани борганман. Анча бўлган. Энди қариб қолдим, – у лабларини кўтариб милқини кўрсатди, оғзида битта ҳам тиши йўқ, – пахтакорларга салом айтинг...

Шу зайл байрамона зўр тантана бирор соат давом этди. Қуёш уфққа ботгач, секин жила бошладик. Кемамиз Шелда бўйлаб сузиб, Шимолий денгиз сари йўл олди.

КОПЕНГАГЕН САВДО ПОРТИ ДЕГАНИ

Копенгаген – мўъжазгина шаҳар. Йўловчи кўрфазига истироҳат боғи тугашиб кетган. Ресторан, кўрфаз омбори томлари-га тупроқ солиб гулзор қилинипти.

Шундоққина кўрфаз ёқасидаги беш-олти туп теракни кўрибок ўз юртимни эсладим. Бу ерда ҳам худди биздагидек тераклар ўсиб турипти.

Кўрфаз сувининг тиниклигини кўриб хайрон қолдим. Еврўпа кўрфазларининг биронтаси ҳам бу жихатдан Копенгагенга бас келолмайди.

Шаҳар кўчалари озода, хиёбонлар кўп. Айтишларича, европаликлар бу ерга дам олгани келиб туришар экан.

«Сув париси» шаҳарнинг донғини дунёга ёйган рамзий бир ҳайкалдир. Бу ҳайкал кўрфаз ёнидаги қирғоқ тошларидан бирига ўрнатилган: гўё пари сувдан бош кўтаргану, биринчи учраган тош устига чиқиб ўлтирибди.

Машҳур эртакчи Андерсен ҳайкали шаҳар марказидаги пастаккина супачага ўрнатилган.

Копенгагенликлар велосипедда юришни хуш кўришаркан. Кекса ҳам, бола-бақра ҳам велосипедда, хуллас, кўчаларни велосипед чигирткадек босган. Катта кўчаларнинг икки четига алоҳида велосипед йўллари қурилган.

Майдоннинг бир чеккасидаги кўндоқларда икки-уч велосипед турибди. Шиналари ёрилиб кетган. Бир-икки ой ўтибди ҳамки, эгалари чикмаётганмиш.

... Эл-элатларнинг урф-одатлари билан танишар экансиз, дарҳақиқат, киши хайрон қолиб ёқа ушлайди. Данияликлар балиқ мойи ҳидини ёқтирадиган халқ бўлиб чиқди. Ёғочдан ишланган гўзал бир бутхонани кўриб чикдик. Ич-ташига бўёқ ўрнига балиқ мойи суртиб чиқилибди.

Шекспир Ҳамлети «яшаган» Кронборг қасрига автобусда бирор соатларда етиб бордик. Қаср жуда салобатли, ёнида боғроғлари ҳам бор. Денгиз бўйидаги шу қасрдан Швеция қирғоғи кўриниб турибди. Ҳар қуни кемада Швецияга қатнаб ишлайдиган данияликлар ҳам бор экан.

Денгиз қонунига кўра, қатновда бўлган кема ичидаги ейиш-ичиш ҳақидан солиқ, устама пул олинмайди.

Кўйинг-чи, даниялик бир шоввоз йигит тўйни арзонга тушириш учун уни Швецияга қатнайдиган паром ресторанида ўтказади. Қирғоққа тушмай боришади-келишади, боришади-келишади – тўкин-сочин тўй давом этаверади. Куёвбола бир вақт

қараса, ҳамёнидағи пул тугабди, паром эса шу пайт Швецияга келиб тақалган экан. Энди (меҳмонлар билан биргаликда) қайтиш кираси ҳам бор-ку...

ЯМАН, ҚУВАЙТ ҲАВОЛАРИ

Адан... Ҳаво кемаси Масковдан уч ҳатлаганида (Одесса, Қоҳирага қўниб) етадиган жой бўлиб қолибди.

Кечкурун Шереметьево аэропортига кетаётганимизда шамол аралаш қор бўралаб турарди. Эрталаб Аданга тушсак... офтоб чарақлаган, иссиқ ёз. Аэропорт биносининг гулзорида анвойи гуллар очилган, кутиб олувчилар – саёҳат бюросининг ходимлари ёзги кийимда, бино ичкарасида вентилятор гувиллаб, кондиционерлар пишиллаб тўхтамай ишлаб турибди.

Зотан, бу диёр – қиш нималигини билмайди. Энг салқин ойи – декабрда ҳам ҳаво 32–33 даража иссиқ эди.

Адан – Арабистон яриморалининг жанубида тоғ билан денгиз ўртасидаги камбаргина соҳилда жойлашган шаҳар. Олимпларнинг фикрича, бундан тахминан миллион йиллар аввал яриморалининг жануби-ғарбий соҳили тез-тез отилиб турадиган вулқонлар минтақаси бўлган. Шундан бўлса керак – бу ернинг тоғлари гиёҳ ўсмаган тақир ва бўзранг тошлардан иборат. Лекин меҳмонхона деразасидан қарасам, нефть компанияларининг катта-катта чонлари ўрнатилган ҳовлиларнинг деворлари устида кўм-кўк ўт ўсибди. Дикқат бериб қараганингиздагина кўк шиша синикларини бетонга териб ўтга ўхшатирилганини биласиз. Адандаги кўпчилик ҳовлиларнинг деворлари шу тахлитда ишланган. У ер-бу ерда учрайдиган гулзор, чимзор тупроғи эса кўпинча олисдан ташиб келтириларкан.

Шаҳарнинг тоғлар, қўлтиқлар билан бўлиб ташланган эски қисмларидан бири – Шамсан тоғи бағридаги Кратер дараси қисмидир. VI асрларда даранинг қуйи қисми табиий сув омборига айлантирилган экан (Аданда сув доимо тақчил бўлган – қудукларнинг суви шаҳар аҳолисини бемалол таъминлай олмаган). Сув омбори чуқурлиги 20–30 метрга борадиган ва бир-бири билан боғланган ўнта катта тошҳовулардан иборат бўлиб, ёмғир суви навбатма-навбат бутун омборни тўлдирган. Шу тахлитда 40 минг тоннагача сув йиғилган. Сўнгра шаҳар кўп ойлар мобайнида шу сувни ичган. Ҳозирги вақтда омбор суви фақат довдарахт, экин-тикин суғоришгагина ишлатилар экан.

Бугунги кунда шаҳарда ичимлик суви етарли бўлса-да, сира исроф қилинмайди, ҳар бир уйга киритилган қувурга сувчўтлар ўрнатилган.

Эндиликда Кратер дараси оромгоҳга айлантирилган. Аданлик мезбонлар бир кеча бизни шу ерда қабул қилдилар. Дара этагига етиб келганимизда қоронғи тушганди. Дарвоза ёнидаги этнографик музейга кирдик. Сўнгра бояги ҳовулар бўйидаги торгина йўлқалардан ўтиб чоғроқ бир майдонга чиқиб қолдик. Бу жойда ресторан бор экан. Ранг-баранг чироқлар билан нимқоронғи қилиб ёритилган очиқ саҳннинг уч чеккаси юз метргача борадиган тик тоғ, тепада қоп-қора тун қўйнидаги юлдузлар узиб олгудек яқин, порлоқ – ажиб бир манзара касб этганди.

Яманликлар шу кеча зиёфат чоғида халқ мусиқа ва ракс ансамблининг концертини ҳам кўрсатишди. Илгари мамлакатда бунақанги ансамблдан ном-нишон ҳам бўлмаган. У озарбайжонлик устоз Чингиз Содиқов саъй-ҳаракатлари туфайли яқин икки-уч йил мобайнида бунёдга келтирилипти. Табиийки, бошдан-оёқ қоп-қора абайя ёпинган қизларни очиб, аввало уларга ўйин ўргатиш, сўнгра эса саҳнага олиб чиқиш ҳазилакам иш бўлмаган.

Тун яримлаб қолганди. Уд, най, тараб-сетор, даф, чилдирма садолари арабий куйларни янграत्मқда. Сутдек ойдинда қоя панасидан чиқиб келган бир оҳу санам тўпига боғланган қўнғирокларини жиринглатиб, оҳиста одимлаб машшоқлар ёнига яқинлашди ва машҳур «баладий» раксини ўйнай кетди...

Эртасига Курбон ҳайит – арабларнинг айтишларича «Ийд ал-адҳа» ёки «Ийд ал-қабир» бўлиб қолди (шундай – биздаги удумга тескари ўлароқ рамазондан кейинги ҳайитни «Ийд ал-фитр» ёки «Ийд ас-сағир» – Кичик ҳайит дейишаркан). Шу муносабат билан бўлса керак, шаҳарда биз тушган меҳмонхона – «Рок отел» («Қоя отел»)да байрам катта эди.

Тоғ бағрида денгизга қаратиб қурилган тўққиз қаватли бу отел кўриниши узукка ўхшайди. Энг юқори қавати – ресторанининг шифти ранг-баранг чироқлар билан товланганлигидан пастдан қарасангиз дарҳақиқат улкан бир узукнинг кўзига ўхшаб кетади.

Пештоҳдаги супада ўлтирган созандалар чалаётган арабча куйларга ракс ҳам мос келарди. Уд чалаётган созанда кўшиқ ҳам айтарди. Бир-бирига пайваста шундай ашулалар бўлдики, Навоий замонида уд энг биринчи соз қилиб олингани бежиз эмас экан. Шундай қилиб Солиҳ Ҳусайн Удий ашулаларини тинглаб қўп роҳат қилдик. Эртасига аданликлар бизни далаларга ҳам олиб чиқишди. Шаҳардан ғарб сари юз километрча кириб бордик.

Бананзор, пахтазор, жўхоризор, бедазорлардан ташқари бошқа хил экинзорлар ҳам бор. Ери қумлоқ. Сув етган жойигина экинзорга айлантирилган. Жумладан, пахта пайқаллари ҳам

бўлтак-бўлтак ерларда. Орада қумтепалар ҳам учраб туради. Афтидан, яманликлар ҳали юксак агротехникадан йироқда кўрилади. Ғўзалар жўякка эмас, балки эгатнинг қоқ ўртасига экиб қўйилганди. Шундай бўлгач, доимо қатқалокда ўсади-да. Аммо, денгиз яқинлигиданми – ҳаво майин, наҳхуш. Шундай ҳавони эмганлигидан бўлса керак, ғўза сув тақчиллигига қарамай тийрак эди. Ҳамиша ёз бўлган бу ўлкада йилига бемалол икки марта ҳосил олса бўларкан.

«Бўстони Хусайния» деган ҳудудни айтандик. Сувга сероб экан, ҳақиқатда бўстон ерлар. Банан, апелсин, лимон, хурмо, папайя ва биз номини ҳам эшитмаган бошқа кўп хил мевалар ҳам шу бўстонда муҳайё.

Банан – барглари шоҳигулга ўхшаб кетадиган, лекин бир ярим-икки одам бўйи ўсадиган экин, папайя – кўрнинидан ковокка ўхшаш, лекин хомлигича еса бўладиган мевали дарахт экан...

Яман ҳақида ёзилган китобларда яманликлар қот деган ўсимликка муккасидан кетган, уни ҳаётнинг лаззати деб билишади. деган гапларни ўқигандик. Сафаримиз чоғида шу гапнинг ҳам тагига етдик.

Қот – биздаги ғов бутага ўхшаш, лекин барги ва новдалари ундан майдарок, ҳамиша кўм-кўк бута ўсимлик бўлиб, яманликлар унинг барги ва ёш новдаларини овқатдан сўнг хузур қилиб чайнашар экан. Кўча-кўйда бир лунжи шишган яманликни кўрсангиз, билингки, у қот чайнаётган бўлади: бир боғ қот тамомила чайналиб бўлгунча турпи лунжда йиғилиб бориб, мазаси сўрилаверади.

Қотда юрак фаолиятини кучайтирадиган, руҳий қувват бағишлайдиган модда бор экан. Лекин у қимматлигидан (бир боғига бир кунлик овқат ўтиши мумкин) ҳар қимнинг ҳам қурби етавермайди.

Мен ҳам чайнаб кўрдим – мазаси тахирроқ. Балки биринчи марта шундай туюлар...

Адан кўрфази Сувайш канали орқали Ўрта денгизга ўтиладиган қатта денгиз ёқасида. Биз турганда Япония, Франциянинг савдо кемалари келиб лангар ташлаганди. Адан кўлтиғига асула ҳам ўтиб турса керак – биз кунда чўмилишга бориб турган қумсоллик – «Соҳили заҳаби» («Олтин қирғоқ»)да денгизнинг бир қисми қозиқ қоқилиб, симтўр ғов билан тўсиб олинганди.

Яманлик араблар қорамағиздан келган содда одамлар. Аёлларининг ҳали абайя ёпиниб юрадиганлари ҳам, очилиб европа-ча либосга ўтганлари ҳам бор. Ранг-баранг шоҳи фута – юбка эрақларнинг миллий либоси.

Адан кўчаларининг икки чеккасида зич кетган дўконларда дунёнинг кўп мамлакатларидан келтирилган хилма-хил моллар қалашган.

Кўпчилик дўконлар хусусий бўлганлигидан мол савдо қилиб олинади. Ҳамсафарим – арабшунос олим Исматуллоҳ Абдуллоҳ бир қимматбаҳо маржонни савдолашиб нарҳини келишишди. Ҳақини чиқариб берганида (биздаги валюта Америка доллари эди), дўкондор динор билан тўлашни сўради. Шу ўртада мен алланарсага чалғидим. Бир вақт қарасам, Исматилла ака маржонни ўраб чўнтакка солаётиптилар.

– Хўш, нима гап?

– Маржонни олиб кетаверинг, ҳақини пулингизни алмаштириб олгач, эртага келтириб берарсиз, – деди.

Дўкондор бизнинг на исмимизни, на қаерлик эканимизни, на қаерга тушганимизни сўради.

Эртасига саёхат дастурига кўра куни бўйи банд бўлдик, домла маржон ҳақини кечга томон элтиб бердилар.

* * *

Яман ҳаво кемаси бизни Кувайтга элтиб қўйди.

Кувайт (биз шу чокқача Кувайт деб талаффуз қилиб келган бу шаҳарни араблар Кувайт деб талаффуз қилишар экан) – Форс кўрфази бўйига жойлашган ва нефт бойликлари туфайли иқтисодий жиҳатдан тараққий топган араб давлати.

Мамлакат пойтахти ал-Кувайт улкан шаҳар бўлиб кетипти. Аэропортдан чиқиб, автобусда шаҳар сари боряпмиз. Иккиёқлама кўчанинг ҳар тарафида автомобил уч қатордан бўлиб кетаётипти. Ўртада яна шунча жой қолдирилган.

«Нефт вужудга келтирган янги ҳаёт» шундай йўллар қуришга ва эски ал-Кувайтни қайта қуришга имконият яратган ва буни зарурат қилиб қўйган.

Шаҳарни қайта қуришда Англия, Австрия, Америка, Дания, Югославия ва Ливан қурмакорлик фирмалари иштирок этган. Айрим лойиҳаларни тузиш устида Англия, АҚШ, Австрия, Миср, Ливан ва бошқа араб мамлакатларидан келган ўнлаб меъморлар меҳнат қилганлар. Натижада Кувайт замонавий «европалаштирилган» шаҳарга айланиб, нуфуси миллиондан ошиб кетган.

Банк, сугурта компаниялари ва савдо фирмаларининг ҳашаматли бинолари жойлашган марказий Фаҳад ас-Салим кўчасидан бурилсангиз, «суқ» – бозорга чиқасиз. Базозлик, заргарлик, уст-бош, пойабзал расталари, қассобликлар орасида сарофларнинг дўконлари ҳам бор. Автомобил дўконларида эса Америкадаги машҳур фирмаларнинг келаси йилги модел автомобиллари декабр ойидаёқ сотилаётганди.

Чакана савдогарларнинг кўпи эронилар. Улгуржи савдо эса фақат қувайтликлар кўлида экан. Такси ҳайдовчилиқ ҳам фақат қувайтликлар «махрига тушган». Такси машиналари хусусий бўлиб, чўти йўқ. Кира ҳақи келишиб олинади. Хуллас, сердаромад соҳаларнинг ҳаммасига Қувайт фуқароси бўлмаган кишилар йўлаттирилмайди. Холбуки, бошқа араб давлатларидан, Эрон, Ҳиндистондан бу ерга келиб ишлаётган мухожирлар, фаластинликлар мамлакат жами аҳолисининг ярмидан кўпини ташкил қилади.

Қувайт фуқаролигига ўтиш учун эса бу мамлакатда 30 йил яшаш керак. Давлатга алоҳида хизмат кўрсатган кишиларгина беш йилдан сўнг Қувайт фуқароси бўлиши мумкин.

Қувайтликлар бепул тиббий ёрдамдан фойдаланишдан, мактаб ва мамлакат ичидаги телефон ҳам бепул. Ўрта мактабни битирган ўқувчи дунёнинг хоҳлаган университетига бориб ўқиса, харажатларни давлат кўтаради.

Амирлик охири бориб қурийдиган нефт конларининг узок келажаги ғамини ҳам еб банкларга миллиард-миллиард пул ўтказиб, уни дахлсиз қилиб қўйган.

Кўчаларда новвойхона ва автомобил устaxonалари ҳар муюлишда учрайди. Бир-икки тандирли новвойхоналарда (қувайтликлар «таннур» деб талаффуз қилишаркан) чапати – «қубз» ёпилиб, шу жойнинг ўзида сотилмоқда. Автомобил эгалари эса ҳатто шинаси ёрилса ҳам машинасини устaxonа биқинига келтириб тўхтаётпти.

Шаҳарнинг оқар суви йўқ, албатта. Асосан ер ости суви ва чучуклаштирилган денгиз суви ишлатилади. Катта биноларнинг томида металл чонлар ўрнатилган. Махсус цистернали автомобиллар шу чонларга икки хил сув ҳайдаб чиқариб туради: ичишга ва овқатга чучук сув, бошқа мақсадларга эса шўр сув. Икки хил сув хонадонларга икки хил қувур орқали берилади. Алоҳида жойлашган ҳовлилар эса мотороллер цистернасидан сув олиб туради. Шаҳарда денгиз сувини чучуклаштириб берадиган тўртта завод бор.

Пойтахтда гидроглобуслар қурилган. Гидроглобус – устун қўйиб 40–45 метр баландликка кўтарилган улкан шардан иборат бўлиб, ичига йиғилган сув аҳолига етказиб берилади: ҳукумат саройларидан бирида қад кўтарган ва юзига зангори кошин қопланган қўшалоқ гидроглобус бутун шаҳардан тўлин ой янглиғ кўришиб турипти.

Ал-Қувайтнинг ҳали «теша тегмаган» эски маҳаллаларини ҳам айландим. Биздагига ўхшаш: кўчага дераза очилмаган,

қўштабақа бағдоди эшикли ичкари-ташқари ховлилар, ташқариси «девония», ичкарисси «ҳарам»деб аталаркан.

Шаҳарда очилган халқ маорифи музейи Тошкентдаги Табиат музейига ўхшаб кетади-ю, лекин у асосан ўқувчилар, талабаларнинг амалий машғулотларига хизмат қиларкан. Музейда ҳамма иқлим ҳайвонотлари ва қушлари табиий шароитда ёзиб олинган овозлари билан намоиш қилинмоқда. Одамнинг физиологик фаолияти электрлаштирилган схема, макетлар орқали тушунтириб берилмоқда. Фазони ўзлаштириш босқичларига ҳам бир неча заллар ажратилган. Ҳовлида планетарий бор. Музейни айланаётганимизда муаллимлари билан хонама-хона юриб, дарс ўтаётган ўқувчиларнинг сафи узилмасди.

Кувайтнинг бош музейи – Давлат тарих музейида ҳам бўлди. Унинг милоддан аввалги даврдан ўрта аср араблар давригача бўлган тарихни ёритувчи бўлимлари бор.

Музейнинг кўпчилиқ экспонатлари ҳақиқий ашёлардан иборат. Кўчирилган нусха ва макетлар эса зўр маҳорат билан ишланган. Бир залда Кувайтдаги қадимги денгиз кемаларининг моделлари ва кемасозлик жараёнлари тасвирланган бўлса, иккинчи залда денгиздан дур овланган тасвирланган, бу ишнинг жамики асбоб-ашёлари қўйилган.

Зинадан юриб тағхонага тушиш – денгиз тубига тушишга тақлидан ишланган: бошига қора ниқоб тутган ғаввос сув тағида марварид чиганокларини териб, бўйнига осиб олган саватига солмоқда. Белига боғланган тизимчанинг иккинчи учи кемадаги шеригида: кемадаги киши шеригининг ишини кузатиб туради ва тизимча тортиб берилган ишоратга мувофиқ уни савати билан бирга тортиб чиқаради.

Бирон сабаб билан безовта бўлган моллюска-чиганок қўшалоқ палласининг бир чети сал очилдими – орасига қум зарраси ўтиб қолади. Шундай қилиб ёт жисмга «ғаши келган» моллюска уни ўзидан чиқарувчи елимшак моддага булғай бошлайди. Шу модда секин-аста қотиб, чиганокнинг катталигига, озикланиши ва сувнинг ҳароратига қараб орадан муайян фурсат ўтгач ялтироқ мунчоқ – дур ҳосил қилади. Ипак қурти сўлагини ип қилиб пиллага айлантирганидек, моллюска ҳам «сўлагини» қотириб дурга айлантиради.

Шу ҳолни мавлоно Машраб чиройли қилиб ифодалаганлар:

Бир зарра эрдим, чўмдим денгизга,
Кирдим садафга – дурдона бўлдим.

Баъзан моллюска палласига бошқа бирон махлуқ тегиб кетса, уни тешиб қўяди. У шу тешиқни ёпиш учун ҳам елимшиқ

модда чиқаради ва шу тахлитда ҳам дур ҳосил бўлади. Шундай қилиб, палланинг «жароҳатланган» жойи рўнарасидан ҳам дур чиқмаган ҳол камдан-кам содир бўлади.

Форс кўрфазида 15 метр чуқурликкача шўнғиб сув остида бир-икки дақиқа тура оладиган ғаввослар тузук овчилардан ҳисобланади. Уларнинг иши оғир ва хавф-хатарли. Аввало, улар эрталабдан кечгача ишлашади. Эски удум уларнинг аквалангистлар асбоб-анжомларидан фойдаланишга йўл қўймайди. Сув остида дур овчиларига хавф-хатар қўптиги шуки, Форс кўрфазида аюла, денгиз илони, сув тапидати қумлоқда бўлганб ётган электр скат балиғи, тошлар орасига биқинган захарли мурена, баданга тегса жижиллатадиган каттакон медузалар оз эмас.

Паллани ёриб олинган дур катта-кичиклиги, кўркамлиги ва тусига қараб Қувайтда беш хилга ажратилади ҳамда дурнинг товланиши ва шаклига қараб баҳоси чиқарилади. Текис, думалок, нимпушти товланадиганлари «жавохир» дейилади ва жуда қиммат туради. Уни «тиллойи гул» ҳам дейишади. Шундан сўнг новвоти дур, ундан кейин оқ ялтироқ «зужожи», сўнг «самовий» ва кўкиш «санкабаси» келади. Қорамтир-яшил тусдаги энг кўримсиз дур «калабия» бўлади. Қимматбаҳо дурнинг туси ва товланиши хусусида бирон шубҳа туғиладиган бўлса, уни товукқа юттириб кўрилади. Товук қорнидан рангини ўзгартирмай ўтган дур асл ҳисобланиб, тегишли ҳақи тўланади.

Жавохир ҳеч қачон бошқа навларга аралаштирилмайди – у одатда кулон, узук, сирғага ишлатилади.

Музей залининг ўртасидаги ойнабанд кутубда қора духобага қўйилган бир жуфт жавохирнинг ҳар бири муболағасиз айтганда бодомдек-бодомдек эди...

Қувайтга қўшни Баҳрайн яқинида эса денгиздан йиғирма хил дур олинар, улар ҳам рангига (оқ, кулранг, пушти, яшил, сарик, ҳаворанг ёки қора), шаклига (думалок, чўзинчок, ноксимон) ва ниҳоят тиниқлиги ва ялтирашига қараб баҳоланар экан. У ерда дурнинг сифати жами юздан ошадиган аломатларига қараб аниқланаркан. Қора тусдаги думалок нусхалар энг қиммат нарҳда сотилар экан.

Япониядан олинган кейинги хабарларга кўра япон олимлари кўп йиллик тадқиқотлардан сўнг табиий дурнинг туси денгиз суви таркибидаги турли тузларнинг микдорига кўп даражада боғлиқ эканлигини аниқлаганлар.

Шундай қилиб, сув таркибида марганец кўп бўлган жойдаги чиганок туғадиган дур жавохирга айланади.

Маълумки, японлар мамлакат соҳиллари бўйлаб дур-чиганок фермаларини барпо этишган. Энди шу фермалар денгиз сувига турли металлларнинг тузларини қўша бошлаганлар. На-

тижада «боқилаётган» чиғаноклар зангори, кўкиш, қизғиш ва хаттоки гунафша тусда товланувчи дурларни етиштирган.

Кувайтга келгач, нефт конларини бориб кўрмасдан қайтиб бўлармиди. Пойтахтдан ўттиз километрча жанубдаги Аҳмадий райони нефт конлари ва нефтни ҳайдаш заводларининг марказларидан биридир. Ишчилар ва инженер-техник ходимлар ҳам шу ерда яшашади. Бу ерда парклар барпо этилган, спорт иншоотлари қурилган.

Энди Кувайт бутун нефт саноатини тамомила давлат тасаруфига ўтказиб бормоқда.

АЛҲАЗАР!

Кувайт – ичкилик тамомила ман этилган давлат. Бинобарин, мамлакатга четдан келувчиларнинг ҳам бирон шиша бўлсин ичкилик олиб киришига йўл қўйилмайди. «Йўл қўйилмайди»-гина эмас, шундай одам қўлга тушса, қамалмаган тақдирда ҳам, жуда катта жарима тўлашга мажбур бўлади.

Шаҳарда бир неча кун бўлдик. Дастурхонларда ҳеч қандай ичкилик йўқ. Дастурхон ҳар хил лимонад, мева шарбатлари билан безатиларди, холос.

* * *

Тошкент Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) география факультетининг доценти Турсункул ака ҳикоя қилиб берган эдилар:

– Факультетимизнинг талабалари практикани Венгрияда, Будапешт университети талабалари эса бизнинг Ўзбекистонда ўтказиб туришади.

Шундай қилиб, бир йили мижорлардан беш-ўн талаба бизда практикада бўлди. Хайрлашув арафасида уларга чойхонада ош қилиб бердик. Студентларга ўткир ичкилик бериш тўғри келмас деб, бир-икки шиша «Сояки», «Фўлақандоз» каби винолар келтиргандик, ош сузилаётганда шу винодан бир пиёла қуйиб мижор талабага тутдим.

– Йўқ, мен сира ҳам ичмайман, менга мумкин эмас, – деди у (улар оз-моз русча билишарди).

Шундан кейин пиёлани унинг ёнидаги қизга тутдим. Шунда қиз қолиб яна бояги йипит гап қотди:

– У ҳам ичмайди. У менинг қайлигим.

– Қайлиғинг бўлса нима, бир пиёла «кўнгил очар»га ҳеч нарса қилмайди.

– Саккиз ойдан кейин тўйимиз бўлади. Ичмаслигимизнинг боиси шу – авлодимиз соғлом туғилмоғи лозим...

Улар бир култур ҳам ичишмади.

Можорлар диёрида неча бор бўлганман. Улар анвойи винолар тайёрлашга корафта одамлар. Лекин хоҳ шаҳарлари, хоҳ қишлоқлари бўлсин, бирон жойда маст-аласт ёхуд ичкиликдан сергап бўлиб юрган кишини учратмаганман. «Хурмачасини» билладиган халқ.

МАККА ЗИЁРАТИ

Бир замонлар бир неча йилларга чўзилган Макка зиёратига «Ўзбекистон ҳаво йўллари»нинг кемаси кишини атиги 5 соатда элтиб қўймоқда.

Маккадан автомобилда бир соатликкина нарида – Қизил денгиз бўйида жойлашган Жиддага октябр бошларида тушсак, биздаги июл ойининг тафти... Аэродроми катта – юзлаб ҳаво кемалари сафарга шай турибди.

Дастурга кўра биз зиёратчилар аввал Мадинаи мунавварани зиёрат этиб, сўнг Маккаи мукаррамага борар эканмиз. Жиддадаги «Қасри Мадина» кўноқхонасида («Мадина палас отель») дам олиб, хуфтондан сўнг автобусларга тушдик ва Мадина сари йўл олдик. Уларда кондиционерлар ишлаб турибди, салқинликни сақлаш учун кўшқават қилиб тугилган қалин-қалин дарпардалар қирғоғидаги ёпишадиган жияги воситасида бир-бири билан туташтирилиб яхлит ҳолга келтирилган.

Жидда билан Мадина ораси Тошкент билан Самарқандчалик келганидан, азонда Мадинада бўлиш учун ортиқча шошмай боряпмиз. Ана, денгизнинг бир кўрфазига қурилган ва прожекторлар ёритиб турган улкан фонтан юз метрдан ҳам баландга отилиб, шаҳарнинг кўркига кўрк қўшмоқда.

Умуман, бу шаҳарда Европа қурувчилик услуби сезилади. Гарчи рекламалар бирон киши ёки буюмнинг тасвири туширилмаган қуруқ сўзлардан иборат бўлса-да, у ер-бу ерда абстракт – модернизм санъатининг дафъатан қараганингизда ҳеч нарсани англатмайдиган зўраки ҳайкаллари манзарани хира қилган (олдиндан айтмай, Маккаю Мадина эса бунақа нарсалардан холи).

Бир оз юргач, сув устида қурилган замонавий «Масжид ал-Байзо» (Оқ масжид)ни зиёрат қилдик. Қизил денгиз сувида юзқўл ювиб, ундан баҳра олдик.

Мадинага бир-бир ярим соатлик йўл қолганида бир чарогон гузарда тўхтадик. Гузарнинг чой, кофелари гилам тўшаб қўйилган супаларга берилмоқда. Супа дедиму, аслида уни «ер супа»

деса тўғри бўлади. Биз билган тупроқ йўқ, замин майда тош-локдан иборат бўлганидан бир кат-бир кат саҳннинг тўрт тарафига тизза бўйи гишт терилиб, устидан цемент сувоқ қилиб юборилган. Гиламга чордана курган ёки ёнбошлаган йўловчи истаса такбас қилиб қўйилган «туя чилим»лардан бирини ҳам чақирини мумкин (аммо мамлакатда мутлақо сигарета реклама-си йўқ. Бир ҳамсафарим сигарета олмоқчи бўлган экан, мез-бонлардан бири таниш дўкондорининг пештахтаси тагидан олдириб берибди). Гиламга кичик-кичик сағанага ўхшаб кетади-ган жилдли пластик ёстиқлар ҳам ташлаб қўйилибди.

Ахлат яшиқлари орасида икки-уч мушук ўралашиб юрибди (лекин бутун элнинг бирон жойида ҳам ит кўрганам йўқ).

Хуллас, шу гузарда бирор соат «оёқ чигилини ёзиб олгач», яна йўлга равона бўлдик ва шаҳар бўсағаларига етиб бордик.

Муҳаммад алайҳиссалом Мадинада қурдирган биринчи мас-жидлари – салобатли «Қубо масжиди» рўпарасига келиб тўхта-дик. Пайғамбаримизнинг «Бу масжидда ўқилган намоз Умра ама-лини бажарган билан барабар», деган қалималари бинонинг бир ташқи деворига арабча, инглизча, франсузча ва туркча лисон билан ёзиб қўйилибди. Ана шу масжидда бомдод намозини ўқидик.

Биз бориб қўнган отелдан қараганингизда бир бурчига пай-ғамбаримиз дафн этилган Масжиди набавийнинг мезаналари кўри-ниб турарди. Улар асосан олтига. Симметриядан четроқда бўлса-да, еттинчиси ҳам бор. Бир вақтлар Туркияда ҳукм сурган сул-тон Аҳмад Истанбулда масжид солиб, унга ҳам олтига мезана қурдиради. Шунда дин пешволари «Қандоқ бўлди, пайғамбари-миз қўйилган Масжиди Ҳарамда ҳам олтига мезана, сизда ҳам олтига бўладими?» деганларидан сўнг султон Мадинадаги бу муқаддас Ҳарамга еттинчи мезанани ҳам қурдирган, дейишади.

Масжиди муборакнинг олди, ёнлари, орқаси оппоқ мрам-мар тўшалган майдонлар. Бош дарвозаларнинг бири – 21-сидан ки-риб бораман. Дарвоза олдида пойабзални ечиб қўлга олдим ва кираверишдаги 21 рақамли сўкчакнинг катагига қўйиб кетдим. Ҳаммаёқ сокинлик. Аллақаёқ баланд шифтдан чумчуқларнинг «чирқ-чирқ»и келади. Хонақо шу қадар улканки, қаёққа қара-сангиз ҳисобсиз йўғон устунлар қаторлашган. Ўнг ёқнинг ҳам, сўл ёқнинг ҳам охирини кўз илғамайди. Пастга эса минглаб бир хилдаги (3x4 м) янги гиламлар тўшалган. Пастак-пастак курси-ларга 34–40 литрли термос баклар турнақатор терилган. Иссик юрт эмасми, чанқаган киши бакнинг ўнг ёнига тахланган қоғоз стаканлардан бирини олиб тутмачани босса, замзам суви қуйи-лади. Ичиб бўлгач, чап ёнга тахланади. Шунда эҳтиёт бўлмоқ лозим. Қора ёзувли баклар музлатилган замзам, яшил ёзувлиси

эса табиий ҳароратдаги замзам. Бир куни пешинда чанкаб келиб муздагидан ичиб панд еган пайтим ҳам бўлди.

Барвақт келган намозхонлар устунлар ёнига қўйилган пастак тилла жавонларга юзи билан терилган қуръонлардан бирини олиб, шу жойдаги лавҳга қўйиб истаган сурасини такрорлаб ўқияпти. Устунларнинг тағ курсиси, белдамчалари ҳам тиллодан.

Бомдод намози маҳалида Ҳарам ўртасининг шифтидан очик осмон кўриниб турарди. Пешинда келиб қарасам шу жойга тарағ қилиб чодир тортиб қўйилибди. Тўнқарилган улкан нилуфар гули янглиғ бу чодирлар таноби пастдан туриб моторлар орқали автомат тарзда тортилар экан.

...Ниҳоят хушхон имом-хатиб такбир айтиб намозни бошлади, микрофон орқали.

Намоздан сўнг олға юриб сўл тарафдаги дарвоза сари борган эдим, унинг ёнгинасида сарвари олам, расули ақрам жаноб пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом равзаи муборақ қабри шарифлари олдига шифтга етгулик тилла панжара тутиб қўйилибди. Панжара эмас, оятлар қўймасининг ўзи панжара ҳосил қилган.

Пайғамбаримизнинг халифалари – ўринбосарлари ҳазрати Абу Бакр Сиддик бирла Ҳазрати Умар разийоллоху анҳу қабрлари ҳам шу жойда.

Шу ерда биров менга салом берди (дўппимдан таниб келган бўлса керак). Сўрашдик. Тошкентнинг пинжидаги Қовунчидан бориб қолган ватандошимиз экан.

Мадинада бўлсин, Маккада бўлсин ватандошлар сероб. Бизнинг мезбонимиз – «Ал-Марва» саёҳат агентлигининг Муҳаммаджон Айюб бошлиқ барча ходимлари, ошпазлари ана шу ватандошлардан иборат эди – ўз уйимизда юргандек бемалол гаплашиб юрдик.

Шаҳар дўконларида ҳам ватандошлар тез-тез учраб турарди. Араб саррофлар, дўкондорлар эса савдо қилишга етарлича туркий тил билади.

Эртаси тушликдан сўнг солтоб ёшлардаги ватандош Раҳматуллоҳ Марғилоний «Бу ерга қўйган муборақ қадамларингизга ҳасанот» деб ниёзмандлик билан бир оз амри маъруф қилганларидан сўнг агентлик номидан биттадан қуръони карим ва бир пакетдан хурмо ҳаля қилдилар (Ватанга қайтаётганимизда эса, аэропортта 10 литрдан оби замзам ҳам ҳаля этилди).

Денгиз яқин эмасми, бир куни тушдан кейин ҳаво бир оз булутланиб чанг-тўзон кўтарилди-ю, ундан сўнг ёққан олашовур ёмғирнинг кучи асфалт йўлларни танга-танга қилиб ҳўллашдан нари ўтолмади. Ҳаво яна очилиб кетди.

Мадинада уч кун тургач, хуфтондан кейин Маккага жўнадик.

Бирор соат юргандан сўнг Масжиди Мийқод обхонасида гусл қилиб эҳром боғлади: Каъбани тавоф этувчи эркаклар эҳромда бўлишлари даркор. Эҳром дегани ҳар бири икки метрдан икки бўлак бўз ёки сурпдан иборат бўлиб, бир бўлаги – изор белга лозим ўрнида ўралади, иккинчиси – ридо эса елка ошириб ўраб қўйлак қилинади. Шунда ўнг қифт очиқ қолиши лозим.

...Маккаи мукаррамага ҳам етиб келдик. Маккада ҳам Каъбаи муаззамадан салгина нари ўрликдаги «Қасри Муваддаҳ» отелига кўндик.

Каъбатуллоҳ – тоғлик этагидан чиққан замзам булоғи устида бўлиб, атрофига муқаддас Ҳарам масжиди қурилган.

Бизнинг Тошкент киндигида – Чорсунинг биқинида ҳам Хас-ти Уккоша булоғи бўлгучи эди (ҳозир бу жойда «Чорсу» меҳмонхонаси салобат тўкиб турибди). Мешкобчилар ёзда унинг муздек сувини бозорларда «обихудойи» қилиб юришар, қишда эса суви илиқ-иссиқ туюлар эди. VII асрда араблар Тошкентни олгач, ҳали бирон масжид қурилмасданоқ шу булоқ яқинида намоз ўқиган бўлишса керак – яқин-яқингача Эски намозгоҳ деб аталувчи ота маҳалланинг номи шундан қолган деб ўйлайман (эндиликда ана шу булоқ суви нарироқдаги Чуқурқишлоқ маҳалласидан ўтувчи ариққа чиқариб юборилган).

...Тонгталаш пайтда Ҳарам сари бомдод намозига бормоқдамиз. Оппоқ мрамор ётқизилган каттакон майдондан ўтиб Боб ал-Малик сардараси орқали ичкари кирдик (Саудия малиги – подшосининг Маккадаги қасри шу майдоннинг ёнгинасида).

Аллақаждан ёлғиз қора чигиртканинг чириллаши ва яна чумчуқвойларнинг «чирқ-чирқ»и қулоққа қалинади.

Майдон ўртасида осмондан тушган қора тош – Ҳажар ал-Асводни ўз ичига олган куб шаклидаги хонаи Каъбанинг остки бир бурчагидан шу тошнинг бир учи чиқариб қўйилган. Бинога эса зардўзи қора духоба ёпилган. Тавоф этувчилар ана шу илоҳий тошга қўл тегизиб олишни эзгу насиба деб биладилар. Лекин одам кўплигидан бундай қилишнинг имкони жуда қийин.

Масжид уч ошиёنли олтибурчак (мусаддас) иморат ҳолида Каъбани ўраб туради. Уч ошиёнли дедигу, ваҳоланки, унинг томи тўртинчи ошиён, тағхоналари эса бешинчи ошиён бўлади. Шуларнинг ҳаммасига бирйўла 1 миллион 700 минг намозхон сигаркан.

Олдинроққа ўтиб Каъбага қарасам, осмонда таниш қушлар жавлон уриб чиғиллашиб учмоқда. Атроф қандиллар устида, бурчак-бурчакларда уларнинг уялари ҳам кўзга ташланади. Жарқалдиргоч ёки узунқанот деб аталувчи ҳашаротхўр шу қуш илгарилари бизнинг Тошкентда бўлмасди. 70-йиллардан бошлаб пайдо бўлди чоғи. У бизга апрель бошларида келиб, сентябрда

қайтиб кетади. Демак, баҳорда жарқалдирғоч пайдо бўлди – у тўппа-тўғри Каъбадан учиб келган бўлади. Эрта кўзда учиб кетди – тўппа-тўғри Каъбага боради.

... Шундай қилиб Хажар ал-Асводдан 10 – 15 кадам нарида микрофон олдида турган имом хатиб такбир айтиб нбодатни бошладилар. Бу пайтда Каъбани тавоф этаётган аҳли мўмин ҳам шу заҳоти атрофга гир айланиб сафланиб нбодат қилишга киришди. Улар ҳеч қандай сажжода ташламай мармар майдоннинг қоқ юзидан намозни адо этавердилар. Ҳарамнинг бутун сахни шу қадар покизаки, у ҳар қуни шампун билан ювиб чиқилиб, минг-минглаб бир хилдаги (3x4 м) гиламларнинг чанги тозаланиб туриларкан.

Каъба ёнида иккита тобут турган эди, намоздан сўнг салоти жаноза ўқилди.

Хонақоларнинг у ер-бу ерида тортилган икки қатор мувозий – параллел кўк чизикларга кўзим тушди. Кейин билсам – улар кишини Каъба сари тўғри туриши учун ишорат экан.

Ҳарамнинг 93 дарвозасидан хонақога тушиб бораётганингизда ҳам замзам сувии термос-баклар раста-раста қилиб терилганини кўрасиз. Улар вақти-вақти билан янгилаб турилган. Майдон тагига тушсангиз абадият сарчашмасининг бевосита ўзидан чиқарилган жўмрақлардан сув қуйиб олиб чанқоғингизни қондирасиз.

Намози жумада Ҳарамнинг учала ошиёни намозхонларга тўлди. Ийд ас-сағир ёхуд Ийд ал-фитрда (бизда уни Катта ҳайит деб адаштириб юришади) айниқса ҳаж маҳали – Ийд ал-қабир ёхуд Ийд ал-адҳада (Қурбон ҳайити) атроф майдонлар ва беш ошиён бўлиб бирийўла, 2,5 миллион намозхон саждага бош кўяр экан.

Бутун дунёдан Каъба тавофига келувчи аҳли мўмин шу қадар кўпки, Ҳарам кечаю кундуз 24 соат очик. Ҳар бир дақиқада Каъбаи муаззама теварагида Оллоҳга ҳамду сано, талбия айтиб, Расуллиллоҳга дуруд айтиб, дуои таважжухлар қилиб ёлвориб айланаётган мўминларни кўрасиз.

Камина Оврўпо, Осиё қитъаларида бўлиб, ўттиздан ортик эл-элатларни кездиму, лекин Каъба Ҳарам билан Мадина Ҳарамидек улкан, файзиёб, вужудни титратадиган руҳафзо бу биноларнинг назир ийўк эди.

... Отел хонасига кирсак, қаравотда қуруқ адёл бору (гарчи унга эҳтиёж бўлмаса-да) чойшаблар йўқ эди. Тавоф амалини адо этиб бўлгач, энди умра эҳромидан чиқишим керак эди. Қўйингчи, унинг изорини тагимга чойшаб, ридосини эса устимга чойшаб қилиб ётавердим.

Шаҳарга чиқсак, йўл ёқаларида барги бодомникига ўхша-

ган ёш дарахтлар кулф уриб турибди. Холбукни, шаҳар сангзор – тошлоқдан иборат заминда. Ҳар бир тупнинг тагидagi чуқурга аллақаклардан тупроқ ташиб келтириб солишибди ва биттадан жўмрак ўрнатишибди.

Бу иқлимда сув яхламаганлигидан биноларга киритилган қувур-трубаларга чўт ҳам ўрнатиб қўйилибди. Кейинги 10 –15 йилда муқаддас Арафот тоғининг кадамжолари ҳам шу тахлитда дарахтзорларга айлантирилибди.

Бояги дарахт шу жазирамада бизнинг тоқдек сурхун новда бериб турганлиги мени завқлантирди. Танаси тутникига ўхшайди, барги қаттиқ. Отел олдида турган мулланамо бир кишидан унинг номини сўрасам «Шажара ат-тариқ» деди. Яъни «йўл ёқасига ўтказиладиган дарахт». Хўш, бу – унинг умумий номи. Асли бошқача бўлса керак. Бизнинг қумликда акасинг бир тури – сўзан ўсади дейишади, ўшамикин?

Шунингдек, ғов бута – чавранинг жазирамага чидамли бошқа бир турини ҳам топиб кўпайтиришибди.

Шаҳар майдонларида каптарлар учиб-қўниб юришибди. Одамлар пича дон харид этиб, уни сепиб туришади. Аммо биздагидан фарқли ўларок, у ер-бу ерга тосда сув ҳам қўйилган. Ҳатто бетон ётқизилган майдонларда чамбарак дўнгса ҳолидаги «жом»лар бор. Уларга ҳам сув қуйиб қўйилибди.

...Отелдан салгина нарироқдаги тоннелга пойи пиёдалаб бир четдан кириб бораман. Ёнимдан автомобиллар гизиллаб ўтиб турибди. Ер ости йўлининг нариги оғзидан чиқсам... эҳ-ҳа, Макканинг ҳамма бозори шу ёқда экан. Раста-раста тим бозорлар. Баъзи дўконлар молга шу қадар тўлаки, сотувчининг битта ўзигагина жой қолган. Бир дўконда ҳатто унинг боши ҳам осилган газламалар билан тўсилиб қолганди.

Каттароқ дўконларда сизнинг бирон нарса харид қилишқилмаслигингиздан қатъи назар, фақат бир кириб ўтишингизни илтижо қилишади: «Ҳожи, марҳабо!»

Бу ерда ватандош дўкондорлардан Абдусамд ва Абдулбоқийлар билан ҳамсуҳбат бўлдим. Бирлари пичок, қайчи ва устара билан, иккинчилари эса кийим-кечак ва газмол билан савдо қилишмоқда. Антика буюмлар дўкондори Абдуманнон ака билан ҳам суҳбатда бўлдим.

– Қаердан бўладилар? – сўрадилар Абдуманнон ака.

– Тошкентнинг Жарариқ маҳалласи – Шоилҳом аканинг маҳаллаларидан.

Ота-боболардан эшитган эдимки, бир ёнида Туркистонда энг катта кўнчилик ёстанган бу маҳалладан НЭП даври охирларида Шоилҳом баққол Маккага ҳижрат қилганлар деб (Жарариқда бизнинг боғ ҳовлимиз бўларди).

– Э, мен Шоилхонни ўзим ювиб-тараб қабрга қўйганман...

Ҳайрон бўлдим. Кейин билсам, Маккада майитни энг яқин кишилари ювиб-тараб, ғассол эса ҳеч кимсаси йўқ ғариб-гураболарнигина сўнги йўлга ҳозирлар экан.

Афсонавий мушк-анбарлар, муаттар атирлар, сурма-суруқлар, зира, зарчўбалар бисёр, мисвок савдоси ҳам қатта. Бир қўлида мисвок ушлаб тишига, милкига ишқаб кетаётган кишилар тез-тез учраб туради.

Аудиокасета дўконларида овозни баланд қўйиш йўқ. Фақатгина хушхон қори ўқиган Куръони қарим тўлиқ мажмуи сотилаётган дўкондагина қироат овози эшитилиб турибди.

Жамики сотувчилар, фаррошлар фақат эркаклардан иборат. Мамлакатда биронта бир юмушни бажараётган хотин кишини учратмадим.

Фаррошлар сариқ тусдаги жомакор кийган бўлиб, ерга тушган нарсани пешма-пеш супуриб олиб қутисига йиғмоқда. Намоз маҳали. Дўконлар тақа-тақ ёпилиб, тимлар худди ярим кечасидагидай хувиллаб қолди. Аммо, намоз тугаши биланок, беш дақиқа ичида ҳамма дўконлар очилиб, яна ғала-ғовур бошланиб кетди (буни атайлаб қузатдим).

Биз билан Умра амалига борган бир йигитнинг отаси бултурги Ҳаж ал-акбар маҳали Маккаи мукаррамада бу жаҳон – дорилғурурдан у жаҳон – дорилсурурға рихлат этиб, парвардигор раҳматига пайваста бўлган эканлар. Шу кишининг фарзанди аржумандлари отелда тушликка ош дамлатиб тортиб, падари бузрукворларининг руҳи покларига бағишладилар.

...Соат олтилар¹ эди. «Қасри Муваддаҳ» фойесида ўлтириб телевизор кўраётгандим. Салом бериб кексароқ бир ватандош кириб қолдилар. «Ҳозиргина Тошкентни эшитиб бўлиб буёққа йўл олдим», – дедилар ҳол-аҳвол сўрашиб. Бир оз ўлтирганимиздан сўнг «сайёра² кутиб турибди», – деб шошиб жўнаб кетдилар. Шунда сўрамабманки, «Тошкентдан арабча эшитдингизми, ё ўзбекча?» деб.

Сафар ҳам қариди. Бугун ярим тунда Жидда аэропорти томон жўнаймиз. Бир ҳафта ичида «Ҳаж ал-асғар» (кичик ҳаж – Умра) амали адо этилди. Энди «Ҳаж ал-акбар»га (қатта ҳаж) тийёр бўлиш, десак бўлади. Ҳаж қилиш учун виза олиш ҳам осонлашиб қолди. Илгари виза Саудиянинг Москвадаги элчихонаси орқали олинарди, чиқимлари ҳам бор эди. Тошкентда ҳам Саудия элчихонаси очилгач, ҳеч бир чиқимсиз бир кундаёқ виза олдик. Берилган ҳужжатда «Бепул. Мажжонан» деб муҳр урилган.

¹ Бизда саккиз бўлади.

² Автомобиль.

«ГУЛ-ЛОЛАЛАР ПОЯНДОЗ МЕНГА»

Ха, шундай. Шоир тўғри айтган экан. Агар июл оyi Молдова чегарасидаги Чўп стансиясидан поездда можорлар диёри – Венгрияга кириб борадиган бўлсангиз, ҳеч муболағасиз гул-лолалар сизга пояндоз бўлади. Можорлар темирийўл четига экишганми ёки ўзи униб чиққанми – ишқилиб қалин очилган лола-кизгалдоқлардан йўл кип-кизил гилам бўлиб кўринади.

Икки ёқ кўм-кўк дала, дам ўтмай серкиллаб юрган турналарни, ирғишлаётган куёнларни, потиллаб кўтарилаётган бедана, қирғовулларни кўрасиз. Кийиклар эса поездга бемалол термулиб турипти.

Асраш, қараш, парвариш яхши бўлса керак – мамлакатнинг овлоқ жойлари шундай бўлиб кетипти.

... Будапештнинг қоқ марказида Дунайнинг ўнг соҳилида Геллерт тепалиги юз метрдан ошади. Бугунги кунда шу тепаликка Озодлик ҳайкали қўйилган. Ҳайкал бутун Будапештга, унинг атрофларига яққол кўриниб туради. Гранит супадаги аёлнинг улкан бронза гавдаси палма новдасини боши узра кўтарган. Бу – озод Венгрия давлатининг рамзидир.

Дунай узра саккизта кўприк ташланган. Улар Буда тарафи билан Пешт тарафларини бир-бири билан боғлаган. Шаҳарнинг энг қўхна қисми Буда ўнг соҳилдаги тепаликларда жойлашган. Пешт эса текис сўл соҳилда ястанган.

Машҳур Балатон кўли бўйида дам олаётган йилим яқин атрофдаги Шиафок кентининг боғ кўчаларини сайр қилиб юрамиз. Бир ҳовли рўпарасидаги кўча ёқасига терилган қутиларда нок, олма, помидор тўлғазилган, ёнига тош-тарози ҳам қўйилган. Хоҳлаган мевангизни ўзингиз тортиб олиб, пулини ёнидаги қутига ташлаб кетаверасиз.

Мамлакатнинг ғарбида Австрия чегараси яқинида жойлашган Кёсег кентининг ёв ололмаган қадимги кўргони этагидаги кўчада эса олма, олхўри бир кило-бир килодан қилиб тортилиб пакетлаб қўйилган. Ҳарид пулини эса шу жойдаги шиша банка қопқоғининг тирқишидан ташлаб кўясиз.

ТОҒОЛЧА

Тобут гўр ёнига келтириб қўйилди. Гўрковнинг ҳали яна бир оз юмуши бор экан, бирпас кутиб туришга тўғри келди. Биров ўлтирган, биров чўнкайган. Шу топда қазилаётган қабр ёнида ўсган мунғайган бир туп тоғолчага ҳаммининг назари тушди. Табиийки, уни биров атайлаб ўтқазмаган, данаги қуш тумшугидан тушганми ёки оёққа илашиб келганми, худо билади.

Бу жайдари сариқ тоғолча ғоятда беор мева бўлиб, суғориб туришга ҳам мухтож эмас. Илдизи ер бағрига чуқур кетиб сув топади. Шундан бўлса керак, барглари ана шу қақра мозористонда ҳам кўм-кўк бўлиб турипти.

Илгари боғимиз этагида ҳам бир туп шундай тоғолча бўлгучи эди. Олти ой ёз у билан ҳеч кимнинг иши бўлмайди. Кеч кузга борганда шигил меваси тилла тангадек товланади. Уннинг энг муҳим фазилати шуки, пишгач ерга тўкилиб кетмайди. Азбаройи куз йиғим-теримини тамоман битказганингиздан кейин тоғолчага навбат келганида етилиб ўтганидан пўсти бир оз буришиб, эти дурдага айланиб қолган бўлади.

Бизда кўп сув талаб қилмайдиган яна бир неъмат – тоқдир. Ёз бўйи бир мартагина суғорсангиз кифоя қилади. Пахтазорларнинг анча қисми тоқзорларга айлантирилса, анча сув тежалган – балким Орол муаммоси ҳам ҳал этилган бўлармиди?

Узумнинг даромади пахтаникидан қолишмайди дейишади. Айниқса, хусайни узумимиз, қовунларимиз бутун дунёга машхур. Бошқа иқлимларда ҳам битади-ю, аммо биздагичалик ширин-шакар эмас. Ҳавонинг қуруқлигидан шундай бўлса керак. Бобурдек подшоҳ ҳам ватаннинг беназир меваларини кўмсаб:

*«Қовун бирла узумнинг ҳажрида кўнглимда ғам ҳар сў.
Оқар сувнинг фироқидин кўзимдан ҳар дам оқар сув», –*

деган эканлар.

Ўзбекистонда ишлаётган япон археолог олимлари юртига қайтаётганида ҳар сафар беш-ўнта қовуну беш-олти кило узум олишар экан, холос.

Шунчаларки, Хорун ар-Рашид замонида бизнинг қовунларни кўрғошин қутилардаги асал ичида сақлаб Бағдодга етказиб туришар ва донаси салкам элик динордан сотитар экан.

Энди бўлса транспорт харажатлари анча арзонга тушиши мумкин. Замонавий йўллар қурилса, катта-катта юккаш ҳаво кемалари тўппа-тўғри полиз ва тоқзорлар яқинидаги йўлга қўниб, қовун бўлсин, узум бўлсин – уларни турли мамлакатларга беозор ташиб кета олади.

Кейинги йилларда кўчаларга мевали дарахтлар ўтқазиниш керак, деган гаплар бот-бот айтилмоқда. Ният яхши-ю, лекин мева дарахтининг умри узоқ эмас, ташлайдиган сояси ҳам кам. Оврўпо мамлакатларида бўлса асосан шаҳардан ташқаридаги кўча ёқаларига ўтқазилган. Уларнинг мева-чеваси дахлсиз. Бизда илгари вақф ерларининг маҳсулотига қандай муносабат бўлса, бунга ҳам шундай қарашаркан. Тушган даромади шу йўлни созлашга сарф қилинади, дейишади. Ҳеч ким мевани териб кетмайди, шохини синдирмайди. Германия Ҳарц тоғларининг ёнбағрида жойлашган Вернигероде шаҳрида бунга амин бўлган эдим.

Биз жойлашган сарой боғ кўчасининг ёқаси гилосзор экан, фарқ пишган маҳали эди. Гилослар кўчани қирқоғайни гулдек безаган. Уч-тўрт яшар болалар йўлкада ўйнаб юрипти. Шуларни бир фурсат кузатдим.

Кўлини бундоқ чўзса эгилган шохлардаги гилосга етади. Лекин уларнинг биронтаси на гилосни узади, на баргини.

Ўзбекистон шаҳарларининг кўп кўчаларини акация дарахтлари эгаллаган. Акасингдан акаси, унинг сояси куюк бўлмаса, тупига қараб кўз қувонмаса – тиканак, шох-шаббалари кўп. Ваҳоланки, илгарилари камсув жойларга асосан қайрағоч, сада-қайрағоч, адл қайрағочлар ўтқазиларди. Барги ҳамиша кўм-кўк, куюк соя беради, дубга ўхшаб чивин йиғмайди. Ёғочи қайир-қаттик, ундан кўп мақсадларда фойдаланса бўлади.

ҲОРЛАР ЧИРОЙИ

Шоввоз солдат Швейкнинг ватани Чешсқа Будеевица шаҳрини зиёрат қилиб бўлиб, Брно кенти сари борардик. Бир вақт автобус катта йўлдан далага бурилди. Баланд тоғлик этагидаги илонизи йўлда бораяпмиз. Суриштириб билсам, Мацуха ғорини кўргани кетаётган эканмиз. Ётиб бордик. Ҳор оғзида ошхона ва буфет, дўкон. Ҳор қопқасининг ёнгинасидаги анҳорга тоғ қаъридан ҳайқириб сув чиқмоқда. Бу сувни Пунква деб аташар экан. Қайнама тепасига негадир тўр тўсиб қўйилипти.

Ҳорга кирдик. Ходим йўл-йўлакай чироқ, прожекторларни ёқиб, ўчириб кетмоқда. Бир-биридан ғаройиб тош сумалаклар – сангтоқлар. Шипдан осилганлари ва ҳатто ғор тагидан қозикқа ўхшаб кўтарилганлари ҳам бор. Бир жойдаги билакдек келадиган қозик қора тусдаги болакайга ўхшаб кетганлигидан «ҳиндубача» деган ном ҳам олипти.

Бошқа бир саҳндаги сангтоқлар худди қабристон макетига ўхшаб кетганлигидан «муслмонлар мазори» деб аталипти.

Шундай манзараларни кўриб-кўриб ер юзига чиқиб қолибмиз. Йўғ-е, ер юзи эмас экан. Кун ёруғини кўриб шундай деб ўйлаган эканман. Диаметри 30–40 метрларга борадиган улкан бир ўрани тасаввур этинг-а. Ўранинг оғзидаги дов-дарахтлар узоклигидан бутадек бўлиб кўринмоқда. Биз турган ўра тубидан оғзигача қирқ метрча келарди-да. Ерда, оёқ остимизда эса аллақандай жилга окмоқда. Атрофи майсазор. Бу гапларни айтиб ўтирмай сурагини олиб кўрсатардим-у, лекин қоронғи ғорнинг ичида қай тахлитда сурат олиш мумкин, деб фотоаппаратни автобусда қолдиргандим. Шундан сўнг саёҳат чоғида минбаъд ҳар қандай шароитда ҳам фотоаппаратсиз юрмайман, деб аҳд қилиб қўйдим. Ҳай, нари ёндаги ғорга яна кириб кетдик. Унда бир анҳор оқяп-

ти, унинг ёқаси бўйлаб бир оз юргач тўхтадик. Шу банларгоҳдан у ёққа юрадиган йўл йўқ, фақат сув. Энди биз қайиқларга тушиб ёрдан чиқиб кетар эканмиз. Шундай қилиб қайиқ келишини кута бошладик...

Бундан анча йиллар аввал ҳам шундай қайиқ. йўғ-е, кема келишини кутиб Италиянинг Неапол портида тургандик. Кема бизни Капри оролига элтиб қўйиши ва биз шу оролнинг дунёга машҳур ёрини кўришимиз керак эди. Каприга борганимиздан сўнг икки киши-икки киши бўлиб биттадан қайиққа ўлтирдик. Ёрнинг оғзи денгизга чиққан ва қайиқ сиғар-сиғмас эди.

Абжир қайиқчи йигитлар эшак эшиб бориб, лопиллаб турган қайиқни тўлқин пасайган пайтда чаптастик билан ёр оғзига киритиб юборишарди. Э воҳ... Оламда шундай ҳам гўзал манзара бўлурми! Зумраддек тиниқ сув соқину, аллақадан кўриб келувчи нур уни кўкиш зарафшон қилиб товлантирарди. Қайиқлар бирин-кетин кириб кела бошлади. Ҳамма гўзал манзарага маҳлиё бўлиб қолганди. Кишининг кўнгли яйраб, дунёнинг унча-мунча ташвишларини бир дам унутди.

Ундан кейинги йиллар кишини лол қолдирадиган ёрлардан яна бири – Югославиянинг Люблана шаҳрига бораверишдаги Постойна Яма гори бўлди. У Европанинг энг гўзал ва катта ёрларидан бири экан. Ёр сувнинг кўп асрлик таъсири билан вужудга келган. Ёр остидан оқадиган Пивка дарёси йўл-йўлакай жами йигирма километрга борадиган галерея ҳосил қилибди. Ёр ичи намхуш ва салқин бўлганлигидан ҳар биримизга плашч кийгизишди, темирийўл вагончаларига кириб ўлтириб ёрга кириб кетдик. Олпоқ тош сумалақлар – сангтоқлар, пуштиранг устунлар, деворлардаги кристаллар ранг-баранг товланарди. Бир пайт каттакон бир залга чиқиб қолдик. Шифтнинг баландлиги қирқ метрларга борар. «Концерт зали» деб аталадиган бу сахнга ўн минг киши бемалол сиғар, «тик» этган товуш ҳам жаранглаб кетганлиги туфайли унда симфоник оркестр концертлари, ёршунос олимларнинг анжуманлари бўлиб тураркан. Ёрда ракс зали ҳам бор.

Тош устунларнинг бўйи йигирма метргача боради. Бриллиант деган устун айниқса кўркам эди.

Бу ёр гаройиб бир мавжудоти – «одам балиғи» билан ҳам дунёга машҳур экан. Балиқ этининг тусини одамникидан ажратолмайсиз. Нимпушти – оқи-оқ, қизили-қизил. Ёрдаги муздек кўл сувида бир қарич келадиган шундай балиқлар сузиб юрганди. Уни сувдан чиқариб олса ҳам нафас олиши ва яшаши мумкин, дейишди. Шу боисдан ҳам Постойнада дунёда биринчи ёр биологик станцияси очилипти.

...Мана, Мацуханинг қайиқчилари ҳам келиб қолишди. 15 кишидан бўлиб иккита қайиққа жо бўлдик. Қайиқ сув оқими билан ўзи кетаверар, қайиқчи эса эшкак ўрнида бир таёкни ёр шифтига, ёнига тираб-тираб қайиқнинг сузишини ростлаб борарди. Оқим терсига сузишда эса аккумулятор кучидан фойдаланишар экан. Сув унча кенг бўлмаса-да, чуқурлиги ўттиз метргача борадиган жойлари ҳам бор экан.

Бир вақт устига тўр тўсиб қўйилган бояги қайнамадан чиқиб қолдик. Тоғдан тош-пош кўчиб, қайиқдагилар устига тушмасин учун тўр тортилган экан.

НЕГА МЕН ГУЛ УЗМАЙДИГАН БЎЛГАНМАН?

Югославиянинг Загреб шаҳридан бир оз наридаги Плитвиц қўли бўйида дам олардик. Бир куни қўл яқинидаги улкан шаршара сайрига бордик.

Бу шаршарани кўргансиз. Ҳеч бўлмаганда кинода кўргансиз. Оврўпо мамлакатларининг кинорежиссёрлари Америка ҳиндулари билан кечадиган саргузашт фильмларнинг деярли ҳаммасини шу шаршара бўйида, унинг атрофларида суратга олганлар. 20–30 метрлар баландликдан тушувчи шаршара ва унинг атрофлари Америкага ўхшаб кетаркан. Шундай қилиб, оврўполик киночилар Америкага бориб ортиқча сарф-харажат қилиб юриш ўрнига ана шу жойдан фойдаланиб қўя қолишади.

Қулоқларни қоматга келтириб гувиллаб тушаётган шаршара тубига поғонама-поғона тушиб бораётибмиз. Тоғ тошлари ўйилиб зиналар ҳосил қилинган, зина ён деворларининг у ер-бу ерига тоқчалар ўйилган. Нима мақсадда қилинганини билолмадим. Куч билан тушаётган сув тўзғиб борликни тумандек қоплаган. Қуёш нури шу «туман» орасидан аранг ўтиб турипти. Қўйингчи, бояги тоқчаларнинг бирида бўтакўзга ўхшаб кетадиган бир гул яккам-дуккам ўсиб очилибди. Нур озлигидан рангпар, имилжирик. Гул-да, кўзимга яхши кўриниб, шундан биттасини узганимни биламан – орқамдан бировнинг: «Ўзи оз-ку, нега узасиз?» деганини эшитиб қолдим. Ўгирилиб қарасам бир қизалоқ турипти. Қайси тилда гапиргани ҳозир ёдимда йўқ, чамаси Югославия тилларининг бирида сўзлади – русчага яқинроқ, тушунса бўлади. Мулзам бўлдим. Узр сўрадим.

Бу воқеага ҳам анча бўлди. Шу-шу сира гул узмайдиган бўлганман. Қачон гул узмоқчи бўлсам, ўша қиз кўз олдимда гавдаланади.

ЯДРАН БЎЙИДА

Сайёҳлар денгиз бўйидаги отелга етиб келншганида вақт алламаҳал бўлиб қолганди. Дарров ёта қолншди. Акбаржон тонг саҳарлаб бир нарсанинг пишқиришидан уйгониб кетди. Пишқираётган нарса денгиз эди, албатта. Акбарнинг болаликдан бери биттагина орзуси бор эди – у ҳам бўлса денгизни бир кўриш эди. Энди мана шу орзуси ҳам ушаладиган бўлди. Анови дов-дарахтлар, буталар оралаб ўтса шундоққина денгиз қирғоғига чиқади. Шундай қилди ҳам. Денгиз тўлкини одам бўйи кўтарилиб қирғоққа пешма-пеш урилар ва у ердаги қумни ўйнатиб пўртанага айланарди...

Тушдан кейин денгиз тинчиди. Акбар сувга обдан қулоч отиб чўмилди ва қирғоққа яқин жойда сувдан бир оз дўмбайган қояга ўлтириб олиб узоқ-узоқларга тикилди. Ядран – Адриатика денгизи хариталарда тасвир қилингандек, дарҳақиқат тиник, кўм-кўк эди. Меҳр кўйганича бор экан. Ана, олис-олислардан моторли қайиқ шитоб билан келмоқда, катер хипча қад бир кизни шатакка олган. Қиз тик туриб чилвир учини тутгани холда сув чанғисиди сузиб келмоқда. Қайиқ Акбарга яқинлашиб келганида четга бурилди. Қиз бир кўлини кўтариб Акбарга қараб:

– Мсье¹ парашют... – дедию сузишда давом этди.

«Э-ҳа, кеча кўргани хушрўй киз». Кеча денгизга яқин бир кўрғонни зиёрат қилишганди. Ўтмишда ёв келганида шу кўрғонни ололмай орқага чекинган экан. Акбар сайрдан сўнг қайтаётса, гуруҳидан кейинда қолган бир киз баланд харсанг супадан тезроқ тушмоқчи бўлиб нари-бери бориб келар, гуруҳи эса узоклашиб борарди. Сакраб тушишга юраги дов бермасди чоғи. Шунда Акбар вазиятни кўриб дарров супа ёнига келди ва елкасини тутди.

– Мана бу ёққа ўлтиринг, – деди французчалаб. Чунки у кизни французча сўзлашаётган сайёҳлар орасида кўрганди. Қиз бир оз иккиланиб турдию, лекин барибир елкага ўлтирди. Акбар эса унинг кўлидан тутиб охишта чўкар экан, «парашю-ют» деб кўйганди. Қиз эса қулимсираб «мерси»² деганча тўдаси сари ошиққанди. «Ўша», улар ҳам денгиз бўйига келишипти-да.

Бу кун ўтди-ю, иккинчи кун кечқурун Акбарлар фольклор ансамбли концертига боришди. Концерт ҳали яримлаб улгурмасдан ёмғир томчилаб қолди. Ёзлик театрнинг усти очиб бўлиб, саҳнасининг устигина ёпилган эди. Халқ бир оз ўлтирди-ю, сўнг бирин-кетин тарқала бошлади. Акбарнинг гуруҳи ҳам жўнаб

¹Жаноб (*франц.*)

²Ташаккур.

кетди-қолди. Акбар эса «ёз ёмғирининг кучи қаёққа ҳам борарди» деб ўлтираверди. Бир томондан ўзга юртнинг қўшиқ, рақслари кизиктирган бўлса, иккинчи томондан бир нарса уни ром қилиб қўйганди. «Нима экан, ха, топди». Программани олиб бораётган киз микрофонга худди икки киши суҳбатлашаётганидек оҳиста сўзлар, табиийки, нималар деяётгани карнайлардан аниқ-равшан эшитилиб турар ва қулоқни қоматга келтирмасди. «Биздаги туппа-тузук одамлар микрофоннинг асл вазифасини тушунмай ичагини узгудек бўлиб баланд овозда гапиришади».

Концерт ҳам тугади. Акбар бир ўзи чиқаётса, «парашют» кизни, унинг ҳамроҳларини кўриб қолди. Саломлашишди. Қиз ёнидаги аёлга энгашиб алланималар деган эди, у Акбарга жилмайиб ройиш қилди. Шундан сўнг улар ёнма-ён кета бошлашди.

Отел билан театр ўртасидаги хиёбон зим-зиё, қоп-қоронғи эди. Боя ёмғир олдидан кўтарилган шамолдан сим узилиб чирокларни ўчириб қўйган бўлса керак. Мана, отел йўли ҳам келди. Бир оз нари боришган ҳам эди, дарахтдан ажраб тушган йўғон бир шох йўлни тўсиб қўйипти. Шу жойда тўхташган эди, хоним кизга қараб гапирди:

– Элиза, барибир сени отелга қўйиб сўнг буёққа ўтмоқчи эдик, – деди узокда чарогон кўринаётган ва музыка оҳанглари таралаётган ресторани кўрсатиб. – Бу ёғига йипит сенга ҳамроҳ бўлар деб ўйлайман, – деди ва Акбарга қаради.

– Бажонидил, – деди Акбар.

Шундай қилиб, хотин ёнидаги эркак билан ёп-ёруғ майдон сари кетишди. Акбар билан Элиза эса бошқа томонга юришди.

Элизанинг найзали пошна туфлиси намхуш қумли йўлгага тикилиб-тикилиб одимини сусайтирар, оппоқ кўйлагининг парашют янглиг этаги эса шох-шаббага тегиб пучмайиб-пучмайиб кўяр эди. Акбар йўғон шох танасига миниб олиб уч-тўрт новдаларини синдириб ташлади. Сўнгра Элизанинг белидан ушлаб даст кўтарди ва ғовнинг нарёғига туширар экан, яна «парашю-ют», деб қўйди.

Йўлга тушишар экан, Акбар кизнинг қўлидан ушлаб олди. Бояги аёл кизнинг онаси бўлиб чикди. Кеча катерни ҳам шу онаси ҳайдаган экан.

– Дадангиз-чи?

– Дадам йўқлар.

– Нима бўлган?

– Дадам билан онамлар... Э, бунинг гапи узок.

– Айта беринг.

– Дадам билан ойимлар «Қаршилиқ ҳаракати»да қатнашишган. Уруш охирларида отам қамалиб қолади. Мен ўшанда икки

яшар эканман. Фашистларнинг турмасидан чикиб бўлмаган. Ахийри отамни ўлимга ҳукм қилганлар. Отам ўлим олдидан ёзиб чнқарган хатларида айтган эдиларки...

Киз жим қолди. Акбар эса яна кистади.

– Нима дегандилар?

– Эсим кириб хат танийдиган бўлганимдан бери қалбимда ўша хатни сақлаб келаман, бот-бот такрорлаб тураман унн, дадамлар билан гаплашаётгандек бўламан:

«Азиз кизгинам, онаси.

Урушга қарши, урушдан наф кўрадиган одамларга қарши курашлардан сўнг, шу урушнинг жисмоний ва маънавий азоб-уқубатларидан сўнг бизнинг еримизга босқинчиларнинг зўравонликларига қарши курашишга журъат этганлигим учун қамалдим.

Элиза! Катта бўлганимда ушбу хат хусусида қаттиқ ўйлаб кўр, чунки у дадангнинг сўнгги сатрларидир. Ақлли киз бўл, менинг ўрнимни бос, онанг бахтиёр ҳаёт кечирмоғи учун кўлингдан келганича ҳаракат қил.

Анита! – бу онамлар, – гўдагимизнинг севги-муҳаббати сен билан қолаётир, менинг ўлимим сабаб қалбингнинг хувиллаб қоладиган жойини шу қизалоғимиз эгаллайди. Менинг учун сен ҳам, қизим ҳам қора кийманглар. Бу менинг сўнгги хоҳишим. Агар хоҳласанг, шунда ҳам фақат болани деб шахсий ҳаётингдан бошқатдан бошлашинг мумкин.

Алвидо, жигаргўшаларим, сўнгги дақиқаларда сизлар ҳақидаги ўй-фикрларим ватаним ҳақидаги ўй-фикрларимга пайваста бўлиб кетмоқда. Бутун инсоният яхши кунларга эришмоғига қатъий аминман», – дегандилар.

Бу орада отелга ҳам етиб келишди ва гулзордаги скамейкага бориб ўлтиришди.

– Мана, ўшандан бери ўн олти йил ўтипти. Онам бошқа эр қилмадилар. Мени «пуф-пуф»лаш, авайлаб-ардоқлаш билан шунча йилни ўтказдилар. Мана мени буёқларни ҳам кўрсатгани олиб келдилар.

– Онангиз нима иш қиладилар?

– У киши кимёгар. Бир парфюмерия фирмасида ишлайдилар. Отам ҳам шу ишни қиларканлар...

Орага бир оз жимлик чўкди.

Гал Акбарга келганди. Ўзини, юртини танитди. Қандай қилиб, қай шароитларда французча ўрганганлигини айтиб берди.

Тун кўйнида ердан таралаётган прожектор нури Акбарни лол қолдирган магнолия дарахтининг дўппидай-дўппидай гуллари, кўм-кўк қирма духобадек барглари кўз-кўз қилар, со-

хил иқлими гул-чечакларининг бўйлари оламни тутган эди. Икковлари ҳам сархуш эдилар.

– Онамлар билан сайру саёхатларда юрибмиз, каерда ҳам бўлмайлик, улар бирор хил янги хушбўй гуллар топиб коллекцияларига қўшишни сира унутмайдилар.

– Шундай дейсизу, Элиза, хид ёқтириш ҳам урф-одат, анъана, миллатга боғлиқ бир нарса бўлса керак. Сиз овруполиклар қандай қарайсизлару, лекин бизлар мана шу кўримсиз жийда гули бўйини «жаннат ҳиди» деб ғоятда ардоқлаймиз. Ҳаттоки йилда бир «жийда гули сайллари» ўтказиб ҳам турамиз. – Акбар йўлда келаётиб узиб олган жийда гули новдчасини Элизанинг бурнига тутиб туширди.

– Кўп муаттар ҳиду, лекин мавсуми бир-икки ҳафтадан нари ўтмайди-да.

– Нега бунчалар оз?

– Боя айтдим, «жаннат ҳиди» деб, жаннат йўли узоқ йўл бўлганидан бундан ортиқ туролмас экан, яна хид келтиргани тезда жўнаб кетар экан... Бу ерларнинг иқлими биздан бир оз пастроқ шекилли, бизда жийда гуллаб бўлганди, буёқларга келсам энди очила бошляпти.

– Ойимларга айтиб боқаман, новдани менга беринг-чи...

– Агар жийда гулидан атир тайёрланса борми, бир шишасини... – У Элизанинг қўлига кўнган чивинни кафти билан «чип» этиб босди-ю:

«Олурмен икки жаҳон мулкига баҳо қилсанг...» – деб куйлаб юборди.

– Кўшиқ айтдингиз чоғи?

Акбар кулиб тушунтирди...

Уч-тўрт кун ўтар-ўтмас Элизаларнинг сафари қариди. Улар шу ердан кемага миниб яна аллақаяқларга йўл олишмоқчи. Акбар уларни кузатиб қўядиган бўлди.

Шом маҳал бўлиб қолганди. Курорт лиманига кема келиб лангар ташлади. Гўё бу шаҳарча ёнига иккинчи бир шаҳарча келиб қўшилгандек бўлди. Кемадан беш-ўн одам тушди. Яна шунча одам кемага чикди. Улар орасида Элизалар ҳам бор эди.

Лиманда беш-олти саватфуруш, гулфурушлардан ташқари Акбардан бўлак ҳеч ким қолмади. Элизалар кириб каюталарга жойлашиб олишган, кема оркестри тинмай куй чалиб турарди (оркестр қаёқда дейсиз, энди бундай пайтларда магнитофон кўйилдиган бўлиб кетган). Чипор кўйлақдаги Элиза капалакдек шўнғиб дам у дарчадан, дам бу дарчадан ташқарига қараб қўл силкитиб хайрлашарди. Дарчалардан аллақандай ёрқин, майин нур тараларди.

Кема киргокқа ташлаган кўпригини кўтариб олиб жимиб кетди. Акбар ҳамон Лиманда турар, кема жануб сари тобора узоклашиб борар, овози ҳам тобора сўниб борарди. Ниҳоят, кема уфқдан ғойиб бўлди. Охири овозлар тиниб, биргина барабаннинг «дуп-дупи»гина келиб турди. Бироз фурсатдан сўнг у ҳам тинди. Лекин энди Акбарнинг юраги яккол дук-дук қйла-бошлаганди.

ОВРЎПОНИНГ «КАТТА КЎЧАСИ»

Дунай дарёсини, таъбир жоиз бўлса «катта кўча» дейиш мумкин. Измаилдан «Амур» кемасига чиқиб дарёнинг боши сари бораётимиз ҳамки, дарё ёқаси бир кун Болгарияники бўлса, иккинчи кун Руминияники, ёхуд чап тараф Югославия бўлса, ўнг тараф Венгрия, Чехословакия (ҳозир бу мамлакат иккига – Чехия ва Словакияга ажралган), Австриядан то Германиягача. Дов-дарахтлар орасидан давлат чегаралари кўзга унча ташланмайди. Турли мамлакатларнинг юк кемалари ва пассажир кемалари дам-бадам ўтиб турипти. Дарё баайни Оврўпо давлатларини бирлаштирувчи катта бир кўча.

Яна бир ғалати ҳиссиёт шуки, Тошкентдан Одессага учиб Измаил орқали Венагача борибмиз ҳамки, дарё ёқалаб қайтилса Тошкент шундоққина манаман деб кўринадигандек. Киши битта жүгрофий паралелдан чиқмай ҳар қанча узок кетса ҳам шундай туюлармикин? (Илгари шимолий ва жанубий мамлакатларга сафар қилганимда бундай ҳиссиёт бўлмаганди-да.) Зотан, харитгага қарасангиз, Тошкент билан Австрия битта паралелда.

Вена Дунайнинг сўл соҳилида бир оз ичкарилиқда жойлашган. Қадимги муҳташам саройлар, кўм-кўк кенг хиёбонлар кишини мафтун қилади. Композитор Штрауснинг валсидан бизга таниш машҳур Вена ўрмони тепалиқда бўлиб, у жойга чиқиб қарасангиз шаҳарнинг яхлит манзараси кафтдек кўринади.

Бирлашган Миллатлар ташкилотининг Венадаги Атом энергиясидан тинчлик мақсадларида фойдаланиш халқаро агентлиги, Саноатни ривожлантириш ташкилоти каби муассасалари шаҳар рўпарасида, Дунайнинг ўнг соҳилидаги ялангликка тушган банд биноларга жойлашган. Ўнг соҳил шаҳарга энди кўшиляётган кўринади.

Шу жиҳатдан олганда Будапешт Дунай тожидаги дурдона номига муносиб. Дарё шаҳарнинг белидан кесиб ўтган.

Сафаримизнинг энг олис нуқтаси – Залибургга кетатуриб, собиқ немис қамок лагери Маутхаузенда тўхтадик. 1938 йилдан 1945 йилгача Маутхаузен деган ном ҳаммани даҳшатга солган.

Тош конидаги азоб-укубатли меҳнат ваҳжидан бу ном ажалнинг хидини келтирган. Шу лагерда 206 мингдан ортиқ маҳбус бўлган. Шундан 110 минг эркак ва аёл йўқ қилинган ёки лагер ҳаётининг жабридан ҳалок бўлган. Генерал Д. М. Карбишев ҳам шу лагерда ўлдирилган.

Бу улкан қамоқхона «қасри»нинг ери бегуноҳ инсонларнинг қонига беланган.

Австрия халқининггина эмас, бутун инсониятнинг авлоди гитлерчилар золимлиги нима эканлигини ёдидан чиқармаслиги учун Австрия ҳукумати музей ташкил қилиб, лагернинг бир қисмини оғоҳлантирувчи муносиб ёдгорликка айлантирипти.

Зальцбургда машҳур композитор Моцартнинг уй-музейидан зиёратчиларнинг оёғи узилмасди. Бу ерда ҳар йили опера фестиваллари бўлиб тураркан. «Зар қадрини заргар билар» деганларидек, билетлар қиммат бўлишига қарамай икки йил олдин сотилиб бўлар экан.

«Мовий Дунай» деймизу, лекин бу гап фақат валс номидагина, холос, аслида эса дарё суви бўтана. Кема нечоғли шиддат билан сузмасин, барибир соатига 30 километрдан ошиқ босолмайди. Бироқ саёҳатчилар учун бундан ортиғининг кераги ҳам йўқ. Кема ҳатто поезддан ҳам тинч.

Кема сахнига чиқиб кўприкларга разм солиб бораман: мана, чапда Руминиянинг Журжу шаҳри билан ўнгда Болгариянинг Русе шаҳрини боғловчи кўприк. Бундан йигирма йил аввал шу кўприкдан поездда ўтганимда Русе кичик бир шаҳар эди. Энди бўлса ўнларча километрга ёйилиб кетипти.

Ҳозирги бетон кўприклар олдида бу металл кўприк энди кўпол бўлиб кўринади. Пухталиқ–пухталиғу, лекин кишининг кўнгли гўзалликни ҳам тусар экан. Братиславадан ўтказилган янги бетон кўприк қалдирғочдек енгил, худди учиб кетаётгандек кўринади. Кўприкни тортиб кўтариб турган ёлғизгина устун тепасидаги қаҳвахона эса қалдирғоч уясини эслатади.

Белграддаги машҳур Қалъа-майдон истехкоми ёнидан Дунай орқали ўтказилган металл кўприк ҳам дарёнинг шу жойдаги ирмоғи – Саванинг бетон кўпригига нисбатан кўримсиз бўлиб қолган.

Дунай бўйидаги кўпгина шаҳарларнинг тўппа-тўғри дарёга тушиб кетган кўчалари ҳам бор. Юраётган автомобил қирғоқдан солга ўтиб нариги соҳилга бораркан.

Оврўпонинг хушманзара тоғ дараларидан бири Дунайдаги машҳур Катаракт танги Югославиянинг қадимги Голубац қалъасидан Руминиянинг Оршов шаҳригача ўнлаб километр чўзилган. Бу жойда Дунай 150 метргача қисилган, аммо чуқурлиги 50

метрдан ошади. Шу боисдан уни Темир қопқа дейишади. Шу қопқа ёнида XI асрнинг бошларида рўмоли истилочилар ўнг сохилдаги Кладово билан сўл сохилдаги Дробети–Турну–Северин ўртасида ёғоч кўприк соладилар. Бирок кўприк ўша замонлардаёқ бузиб юборилган.

1964 йилнинг кузида шу ерга қурувчилар келишади. Руминия билан Югославия шерик бўлиб дарёга тўғон қура бошлайдилар. Бу тўғон Дунайда гидроэнергетика ва кема қатновига замин бўлади. 440 метр узунликдаги тўғондан ташқари, иккала қирғоқ ёнида гидроэлектростанцияларнинг бир хил тарздаги иншоотлари, шунингдек, Дунай бўйлаб тўхтовсиз кема қатновини таъминлайдиган қўшқамерали шлюзлар қуриш керак эди.

Хуллас, 1972 йили жамики иншоотлар битади. Руминия томонидан 1 миллион 50 минг киловатт қувватли ва Югославия томонидан 1 миллион 50 минг киловатли – жами 2 миллион 100 минг киловатт қувватли электростанциялар ишлай бошлайди (таққослаш учун айтсак, машҳур ДнепроГЭСнинг қуввати 650 минг киловатт, Фарҳод ГЭСиники эса 126 минг киловатт).

Дарёнинг бўғилиши натижасида ундаги ва ҳосил бўлган қарийб 200 километр узунликдаги сув омборида сув Дунайнинг эски юзасига қараганда 30 метрдан зиёд кўтарилади ва хатарли кўртошларни босиб кетади. Шундай қилиб, кемаларнинг тўғаноқсиз қатнови учун йўл очилади.

Мана, бизнинг кема ҳам Темир қопқа шлюзига яқинлашди. Олдинда яна бир кема кўриняпти. Шлюз банд шекилли, кемалар лангар ташламас, шунингдек, бир жойда ҳам туролмас – бир-икки километр масофада қизиган отдек нари-бери бориб-келиб турарди.

Ниҳоят навбат тегиб 1 соат ичида шлюздан ўтиб бўлдик. Илгари эса қопқадан ўтишга бир неча кун кетаркан.

Кетаётганимизда апрел ойи бўлгани боис қирғоқлардаги довдарахтлар ҳали барг ёзмаганди. Энди май ойида қайтаётганимизда эса ҳаммаёқ кўм-кўк бўлиб кетганди. 20 кунлик саёҳатда 2000 километр йўл босибмиз.

ҲИНД ЮРТИ БЎЙЛАБ

Ҳиндистонга апрелда борсак, худди Тошкентнинг саратонидек иссиқ экан. Жазирама бўлишига қарамай, ҳиндилар бошланг юришни одат қилишган, фақат панжоб ҳиндиларигина салла ўрашади.

Ҳиндистоннинг қадимий шаҳарларидан Жайпурда бизни шаҳар моҳарожасининг қароргоҳига жойлаштиришди. Давлат мустақил бўлганидан сўнг сиёсий ҳокимиятдан маҳрум бўлган ҳинд моҳарожаларининг баъзилари савдо-сотик ва бошқа хил ишлар билан шуғуллана бошлайдилар. Жайпур моҳарожаси Ҳиндистоннинг Испаниядаги элчиси бўлиб хизматга ўтган. Шу туфайли ўз саройларидан бирини меҳмонхона қилиб қўйган, иккинчисини эса музейга айлантирган.

XVII аср ҳинд мунажжими рожа Савай Сингх қурдирган расадхона ҳам шу шаҳарда. Бу ерда кўп йиллар мобайнида самовий кузатишлар олиб борилган.

Бобурийларнинг Агра шаҳридаги қалъа-саройи ҳозирда ҳам ўз нафосатини йўқотмаган. Сарой хоналарининг мармар деворларига ранго-ранг қимматбаҳо тошлардан гул ва нақшлар ишланган. Дераза ўрнида қўйилган тобдон – нозик мармар панжаралар орасидан Жамна дарёсининг салқин шабадаси эсиб турипти. Узоқдаги гўзал Тожмаҳал мақбараси кўзга элас-элас ташланади.

Қалкуттада жаҳонга машҳур ботаника боғида юрганимизда банян деган дарахт кишини ҳайратга солди. Унинг шохларидан кўпдан-кўп «илдизлар» осилиб тушган бўлиб, бир туп банян дарахти салкам ярим гектар майдонни эгаллаган дарахтзорга ўхшайди.

Бу мамлакатга қилган иккинчи саёҳатим январ ойига тўғри келди. Иссиқ ўлка деймизу, лекин бобурийларнинг Агра яқинидаги қадимги пойтахти – Фатхпур Секрида субҳидамда юрар эканмиз – қуюқ туман тушган, ҳаммаёқ зах, эт жунжиқарди. Худди шундай аҳвол бошқа йили ҳамиша ёз Мисрда ҳам рўй берганди. Бу элда ҳам январ ойи оқшоми машҳур Жиза эҳромлари этагида Миср тарихига оид театрлаштирилган концертни томоша қилиб ўлтирардик. Бир-икки соатлар ўтгач, салқин таъсир этиб, камзул кийиб келганларга беихтиёр ҳавасланиб қараган эдим.

Концерт дедиғу, Жайпурда антиқа бир концерт қўйиб берилганини айтиб берай.

Кечки овқатдан сўнг ҳазми таом учун пастдаги боғчага тушсак (бу сафар замонавий кўпқаватли бир отелга қўнган эдик) бир чеккадаги супа-сахна ёп-ёруғ, ўн-ўн беш артист ниманидир кутиб турар, пастдаги креслоларда эса беш-олти томошабин ўлтирарди, холос.

Биз бўлсак, боғчанинг этагидаги фаввора ёнига бориб ўлтир-

дик. Бир вақт уч-тўрт киши отелдан тушиб, биринчи қаторда қолдирилган бўш ўринларни тўлдирди ва шу заҳотиёқ концерт бошланиб кетди.

Суриштириб билсак, америкалик бир жаноб кўнгли тусаган ана шу концертнинг бир кечасини сотиб олиб, артистларини бу ерга чорлаган экан.

Шундай қилиб, «шолининг орқасидан курмак ҳам сув ичар» деганларидек биз ҳам ўша концертни томоша қилдик.

Фатҳпурдан анча нарида Искандар деган бир кент бор. Бобурнинг невараси Акбаршоҳ шу ерга дафн этилган экан. Атрофи чордевор билан ўралган катта боғ. Дарвозадан ўтиб, икки тарафдаги гулзор, чимзорлар оралаб этакка тушсангиз, шу жойдаги улкан даҳма тўрида шоҳ ётибди. Сағана устига заррин қопқора парда ёпилган – бир чеккада ўлтирган қори қуръон тиловат қилмоқда.

Бомбейдан кемага миниб, икки соатлардан сўнг Фил ороли деб аталмиш бир оролга бориб тушдик. Ана шу оролда оламшумул бир ибодатхона бор экан. У қурилмаган, балки бутун тоғни ўйиб-ўйиб ғор қилиб ясалган. Бу улкан ибодатхонанинг жамки устунлари, ҳайкаллари, заллари, меҳроблари якпора тошни ўйиб-ўйиб вужудга келтирилган. Шунга минг йил бўлипти. (Толибон Афғонистоннинг Бомбей деган кентига якпора тоғ тошини ўйиб-ўйиб, бундан 2,5 минг йил аввал ясалган будда ҳайкалларини бузиб ташлади. Каттасининг бўйи 53 метр эди.)

Шу шаҳарда кечга яқин кинога кетаётиб, йўлда тўй маросимига дуч келдик. Куёв оқ отга минган, унинг жўралари файтун, очик автомобилларга тушиб олган, духовой оркестр тинмай чалиб турипти.

Кинодан чиқиб денгиз бўйидаги отелимизга қайтдик. Шомлик овқатдан сўнг ҳазми таом қилиб ҳовуз бўйига чиқсак, бояги тўйдагилар шу ерга йиғилипти. Денгизга орқа ўгирган сахнада келин-куёв креслоларда ўлтиришар, кавч-қариндошлар, ёр-биродарлар сахнага биттадан чиқиб табрик сўзларини айтар, гулшода тақар ва келтирган совға-саломини топшириб пастга тушарди...

Бир вақт официантлар стол атрофида ўлтирган меҳмонларга бир ликопдан музқаймоқ тортиб чиқишди (столда бошқа ҳеч нарса йўқ эди). Бизга ҳам теғди. Шу билан тўй зиёфати... тамом-вассалом бўлди.

ФИЛ, МАЙМУН, ВАРРАК БАЙРАМИ ВА БОШҚАЛАР

Бундан анча йиллар (эллик йилларча) аввал – мен ҳам мургаккина бола эдим. Қўлимга Киплинг деган инглиз ёзувчисининг ўзбек тилига таржима қилинган бир китоби тушиб қолди. Китобда узоқ Ҳиндистон юрти таъриф-тавсиф этилган бўлиб, бир ҳинди боланинг отаси билан филга миниб Дехлидан Банорас шаҳрига қандай қилиб борганликлари, йўлда юз берган воқеалар ёзилганди.

Тун. Чорбоғда супага солинган ўринда ёнбошлаб керосин чироқ ёруғида ана шу воқеаларни ўқиётиман. Қора чигирткалар нағмаси авжида, олис-олислардан ҳаққуш товуши келиб юракни эзади – бир дам ўзимни ўша китобдаги дарахтзорларда филга миниб кетаётгандек ҳис этаман, қачонлардир бу юртларни кўришни жуда-жуда орзу қиламан...

«Яхши ният – ёрти мол» деганларидек, ўша орзулар ушалди. Мен ҳам Дехлидан Банорасгача – ҳиндиларнинг айтишларича, Варанасига бордим, боз устига кемага миниб муқаддас Ганга дарёсида сайр ҳам қилдим. Дарё шаҳарнинг ёнгинасидан оқиб ўтаркан.

Филга келсак – унга ҳам миндим. Жайпур шаҳрининг биқинидаги тепаликда жойлашган моҳарожа саройи зиёратига пиёда эмас, филга миниб чикдик. Бу сарой ҳозир музейга айлантирилипти.

Баланд супадан тўппа-тўғри фил устидаги кажавага ўтиб ўлтирдик.

Умуман, Ҳиндистоннинг шаҳарлари, далаларида ўргатилган филлар тез-тез учраб туради, баъзилари ясатилган, пардозандоз ҳам қилинган. Бундай филлар тўйларда, байрамларда хизмат қиларкан...

Биласизки, бу мамлакатда қиш бўлмайдди. Чамаси 14 январ куни бўлиши керак. Жайпур шаҳрида эдик. Эрталаб туриб тепага боқсак, шаҳарнинг бутун осмонини ранг-баранг варрақлар тутиб кетипти: кўк варрак, қизил варрак, чипор варрак, яна неча хил варрақлар. Ўзбекистонда ёзда чуғурчуқлар, кузда эса зоғлар осмонни қоплаганидек, бу ерда осмонни варрақлар қоплаган.

Суриштирсак, бугун Ҳиндистонда варрак байрами куни бўлиб, ҳафсала қилган катта-кичик кишилар албатта варрак учир шаркан. Осмонни варрак босгану, аммо ҳеч қандай товуш йўқ: бизнинг лайлаки варрақларимизга ўхшайди. Ҳиндиларда дарда-

рак расм эмас экан. Шунча варрак бошамагини эгиб тортиб, дардарак ёпиштирилса борми – шаҳар аэродромга ўхшаб гувиллаб кетар?!

Ҳиндилар сигирни муқаддас бир хайвон деб билганликларидан уни сўймас ва гўштини эмас эканлар. Сигир қариб сутдан қолгач, у яйдоқ кўйиб юбориларкан. Шундай қилтиб, у хоҳлаган жойида юриб, хоҳлаган жойига бориб ётавераркан. Кўча ўртасида ётиб олган бўлса, уни тургазиб четга хайдаб юбориш йўқ; автомобиллар, мотоцикл, мотороллерлар бир амаллаб ёнлаб ўтиб кетавераркан.

Биз ўз юртимизда пича дон сотиб олиб ёввойи қаптарга сепганимиздек, Жайпурнинг шаҳар майдонларида шундай бедафурушларни кўрдик. Беда биздагидек боғ-боғ қилиб эмас, балки бир тутам-бир тутам қилиб боғланган. Ҳиндилар ана шу тутамларни сотиб олиб, ўша улоқиб юрган сирғиларни беда билан сийлашар экан.

Ҳиндиларнинг яна бир одати кишини ҳайратга солади. Гуруҳимизга тегишли валюта банкдан келтирилгач қарасак, ҳар тўп пул белидан... сим билан тикилган эди (ўзингиз биласиз – бизнинг банклар пулни қоғоз лентага ўраб пачкалайди).

Бир замонларда бобурийларга пойтахт бўлган Агра шаҳрида «Шероз» деб аталмиш боғ-роғли сўлим бир отелга кўндик. Ҳовлисида товуслар думини камалакдек товлантирар, дов-дахтларида бир-икки маймун ҳам кўрinarди. Отел мулозимлари бизни егулик нарсаларимиз бўлса, уларни маймунлардан эҳтиёт қилишимизни тайинлашди (худди бизда мушукдан эҳтиёт қилгандек).

Маймунлар бинонинг ҳар қандай қаватига ҳам тирмашиб чиқиб хоналарни талон-торож қилаверар экан. Ҳиндилар сирғирга қандай муносабатда бўлсалар, маймунларга ҳам шундай – уларга тегишмас экан.

Учинчи қаватда турардик. Ҳамхонаминг кастрюлкада қандайдир бир овқати бор экан. Ётар маҳали хонага келсак, деразадан кирган маймун шу овқатни паққос тушириб бўлиб, яна кастрюлканинг қопқоғини ёпиб ҳам кетибти...

ТОЖМАҲАЛ

Ҳиндистоннинг дуру гавҳари деб аталган Тожмаҳал мақбараси Дехлидан икки юз километр чамаси жанубдаги Агра шаҳрининг ёнгинасида, Жамна дарёсининг ёқасида жойлашган.

Бухородаги Исмоил Сомоний мақбараси ёшигдан «битилган девон» бўлса, Аградаги Тожмаҳал мрамрдан яратилган «достон»дир.

Дарҳақиқат, ҳозирги Ҳиндистонда инсон ақл-заковати ва санъати акс эттирилган мухташам обидалар қанчалик кўп бўлмасин, ҳинд диёрининг энг биринчи қадамжоси – Тожмаҳалдир.

XVII аср бошларида Шимолий Ҳиндистонда бобурийлар авлодидан Шаҳобиддин Шохжаҳон (Бобур–Ҳумоюн–Ақбар–Жаҳонгир–Шохжаҳон) подшоҳ эди. Унинг севикли хотини Мумтозмаҳал бегим ўн икки фарзанд кўрган, давлат ишларида маслаҳатгўй, сафарларда ҳамроҳ ва вафодор ёр бўлган. 1630 йили жанубга қилинган бир сафарда Мумтозмаҳал бегим ўн учинчи фарзанд таваллуди асносида нобуд бўлади. У кўз юммасидан олдин эри зиммасига уч шарт қўяди: биринчиси – вафот этганимдан кейин бошқа уйланмайсиз, иккинчиси – болаларимга яхши қарайсиз, учинчиси – меним учун шундай мақбара бино қилдирингки, дунёда унинг тенги бўлмасин, дейди.

Шохжаҳон шу учала васиятни ҳам бажо келтирган: умрининг охиригача бошқа уйланмаган (хотини ўлганидан кейин яна 36 йил яшаган), вафодор хотини учун у Тожмаҳал мақбарасини бино қилдирганки, ҳақиқатан ҳам у дунёда беназир обидадир. Ҳар йили бутун дунёдан Тожмаҳалга келаётган миллион-миллион зиёратчиларнинг қадами узилмайди. Тожмаҳал – Мумтозмаҳал бегимга чинакам абадий тож бўлган (машҳур шоира Зебунисо бегим Мумтозмаҳал бегимга набира бўлади).

Дарвозадан киришингиз билан оппоқ мрамар тошдан ишланган обиданинг салобатидан ҳаяжонланиб, этингиз жимирлашиб, беихтиёр тўхтаб қоласиз. Олдингизда ястанган узун мрамар ҳовуз сувида ҳам унинг акси жилваланиб турипти.

Тожмаҳал катта бир боғнинг ичида. Боғнинг уч томони баланд қизил тош билан қуршалган, орқа девор Жамна дарёсига тақалган (Верешчагин ишлаган машҳур расм дарёнинг нариги қирғоғидан туриб акс эттирилган). Мақбаранинг тўрт чеккасида тўртта минора қад кўтарган. Бутун мақбара ансамбли ишланишида симметрияга риоя қилиниб, ҳатто боғнинг икки бурчига иккита бир хилда мачитлар бино қилинган.

Мақбаранинг қоқ марказида гул қилиб ишланган пастак мрамар панжара ўртасидаги нақшин супа устида Мумтозмаҳал бегимнинг сағанаси жойлашган. Унинг ёнгинасида Шохжаҳон сағанаси турипти.

Шохжаҳон ўзига Жамнанинг нариги соҳилида қора тошдан шундайин мақбара ишлатишни ният қилгану, лекин насиб этмаган. Вафотидан кейин уни ҳам (гарчи симметрияни бузиб бўлсада) Мумтозмаҳал бегим ёнига дафн этишган. Уларнинг жасадлари Самарқанддаги Гўри Амирга ўхшаш сағана остидаги тағхона даҳмасига қўйилган.

Мармар сағанага ишланган ранг-баранг гулларнинг ҳар бит-та барги беш-олти тусда товланади, қимматбаҳо зийнат тошлари ишлатилган. Шохжаҳон Мумтозмаҳал бегим сағанасининг бош томонига ёнғокдек келадиган гавҳар қўйдирган экан. Аммо кейинчалик инглизлар гавҳарни кўчириб олишган ва ўрнига ёнидагиларга ўхшаш ранго-ранг гул ишлаб юборилган. лекин эътибор бериб қарасангиз, гулнинг ямоқ бўлиб тушганлиги билиниб турипти (кейинчалик шу гавҳарни Лондондаги Тауэр сарой-музейида кўрдим. Гавҳар бу ерга қўйилган Буюк Британия маликасининг тожини безаб турипти).

Турбатга зиёратчилар кетма-кет кириб туришипти, сағаналар бошига хиндилар чиройли гулшодаларни такқанлар. Бир чеккада мушк-анбарлар тутамокда.

1631 йилда, Мумтозмаҳал бегим вафотидан бир йил ўтгач, қурила бошлаган Тожмаҳал мақбарасини 20 минг уста-мардикор 18 йил мобайнида битказган. Катта-катта мармартошлар неча юзлаб километр наридан ташиб келтирилган, бу қурилишга Ўрта Осиё, Эрон, Туркия, Ирок, Арабистон, ҳатто Оврўподан атоқли меъморлар чақирилган.

Тожмаҳалнинг деворлари, пештоқлари ва дарвозаларига турли дуо, ҳикматли сўзлар ҳамда мақбарани ишлаган усталарнинг номлари арабча ҳарфлар билан лавҳа қилиб битилган. Шулар орасида юртдошларимиз: самарқандлик Уста Муҳаммадшариф ва бухоролик уста Отамуҳаммад номларини ўқиб фахрланасиз. Муҳаммадшариф Тожмаҳал мақбараси бош меъморининг биринчи ёрдамчиси бўлган, Отамуҳаммад эса иншоотнинг барча нақшлари ва мармар гул панжараларини ясашда хизмат қилган.

Тожмаҳалнинг бўйи саксон метрча. Мақбара Самарқанддаги Бибиҳоним мачитидан икки баравар баланд ва катта бўлишига қарамай, пештоқларидаги лавҳалар пастдагиларидек бир хил катталиқда кўринади. Шундай бўлиши учун хаттотлар юқоридаги ёзувларни тегишли масштабда йирикроқ қилиб битибдилар...

Тожмаҳал кундузи чиройли, ойдинда эса ундан ҳам чиройли. Унга иккинчи бор кириб борганимизда кечаси соат ўн-ўн бирлар, осмонда ўн тўрт кунликми-ўн беш кунликми ой балқиб турарди. Осмонда у ой, ерда бу ой – Тожмаҳал. Осмондагиси ердагисининг аксидек туюларди.

Тожмаҳал боғидаги майсазорлар, фавворалар бўйи зиёратчиларга тўлган. Ҳеч қандай чирок ёки прожектор билан ёритилмаган, фақат ой ёғдусида товланаётган афсонавий гўзал Тожмаҳалга ҳамма маҳлиё эди. Уфқда кенг Жамна йилтираб оқмоқда...

Зиёратчиларнинг аксарияти ёш-яланглар. Бир-бирларига мухаббат қўйган ҳинд йигит-қизлари оидинда Тожмаҳал оғушига келишиб, умр бўйи содиқ-вафодор бўламиз, деб аҳду паймон қилишар экан.

Теварак-атроф сукунатда. Фақат тошкентлик ҳамроҳимнинг митти транзисторидан ҳиндиларнинг эҳтиросли мухаббат қўшиқлари таралмокда. Худди мангу уйкудаги ошиқ-маъшукларни уйғотиб қўядигандек оҳиста-оҳиста юрар эканмиз, уч юз йилдан зиёд вақтдан бери ер юзидаги барча кишиларни ҳайратга солиб келаётган, инсониятнинг буюк обидаси Тожмаҳал олдида бош эдик.

«БУЛБУЛ ГУЛИСТОНДИН ЖУДО»

Киши ўзининг болалигидаги ҳамдамларини қўмсаб туради. Турмуш ташвишлари билан бўлиб, бир нарсанинг йўқолиб кетганлигини тўсатдан эслаб қолдим.

Илгари, боринги, 60-йилларнинг бошларида ҳам Тошкентда – унинг боғу бўстонларида албатта булбул хонишини эшитиб кишининг кўнгли кўп яйрар эди. Эндиликда шаҳримизда ана шу жонивор йўқ.

Ёлгон бўлмасин, беш-ўн йил бурун Жангтоҳда қушлар кўргазмаси ўтказилди. Тошкентлик машҳур қушчи Мансур Отабек шу кўргазмага келтирган хилма-хил, ранг-баранг нодир қушлар орасида бир дона булбул ҳам бор эди. У кишидан шаҳримизда булбул йўқолиб кетганлигининг сабабини сўраган эдим, «бунга олақанот айбдор» деб жавоб қилдилар. Булбул ўз уясига қўйган тухумни олақанот наққос ютар экан. Олақанотнинг шунча суллоҳликлари кам бўлиб, бизни булбулдан ҳам маҳрум этипти.

Авваллари юртимизда олақанот бўлмас эди. Чамаси ўттиз-қирқ йиллар бўлдиёв, Ҳиндистонга борган ветеринар – байтарларимиз бир қушнинг сигир белига кўниб олиб, унинг ўқрасини чўқилаб тортиб еяётганлигини кўриб қоладилар ва шу ниятда ундан уч-тўрттасини бизнинг элга ҳам келтирадилар. Бу ерда – янги жойда ҳам қуш кўпая бошлайди, учаётганида қаноти ола бўлганлиги учун олақанот деган ном олади. Ўйламай-нетмай шунақанги номаъқул иш тутиш натижасида мана энди ўкра қолиб кетиб, бошимизга не балолар ёғилди.

Ҳиндистон шаҳарлари, йўллари, дала ва боғларини ҳам олақанот – ҳиндилар майна деб атайдиган шу қуш тутган. Йигирма йил ичида бу юртга икки марта бордим – бирон жойда бўлсин на булбул хонишини эшитдим, на ўзини кўрдим.

Мен бир нарсага ҳайронман. Олақанот бизнинг қишга қан-

дай ўрганди экан? Махалламизда бир хаваскор киши аллақерлардан қорамурч кўчатини топиб келтириб, кўча эшнгидаги арик бўйига ўтказган эди. Кўчат яхши тутиб кетдию, бироқ ҳар йили мурчи пишиб етилолмай дони думбуллитича қолиб кетади. Барги тол баргига ўхшайди. Жудди ошрайҳонга ўхшаб уруф боғлайдию, аммо сирен рангида гуллайди.

Болгариянинг Несебр шаҳри яқинидаги Қораденгиз бўйида дам олгандим. Ўша ердаги дарахтзорлар, айниқса ундан жануброқдаги Созопол шаҳри атрофлари булбулмакон жойлар экан. Умримда сира ҳам бундайин роҳат қилмагандим: ўнлаб булбуллар бири олиб, бири қўйиб хониш қиларди.

Ўшанда зимдан разм солиб юрдим: мажлакатнинг ҳеч қаерида биронта ҳам олақанот учрамади. Ҳайрият, бу ёқларга етиб келмапти.

Майна деганда ўзимизнинг туб жой майнамизни шу олақанот билан адаштирмаслик керак. У олақанотдан бир оз каттарок, тимқора, учганида қаноти ола бўлмайди. Ўзимизники булбулга зиён етказмаган, зиён етказиш у ёқда турсин, бу беозор куш булбулга таклид қилиб сайраб беради ҳам (араблар уни ҳатто «Фили булбул» деб аташади). Майна шундай таклидчи бўлганидан илгарилар у қафасда боқилиб, тўтига ўхшаш гапирадиган қилиб ҳам ўргатиларди. «Мени майна қиляпсанми» деган гап шундан қолган.

ГЎЗАЛ ПОКИСТОН

1947 йилда Покистон мустақил давлат бўлгач, Арабистон денгизи бўйидаги порт шаҳар – Карачи мамлакат пойтахтига айлантирилди. Аммо кейинчалик пойтахт мамлакатнинг бирмунча ўрталик, хушҳаво еридаги Равалпинди шаҳрига кўчирилди. Бу жой ҳам муваққат пойтахт эди. Ҳозир эса Равалпиндидан бир неча километр шимолдаги курорт жойда Покистоннинг доимий пойтахти – Исломобод шаҳри қад кўтарган. Янги пойтахт лойиҳасини италян ва юнон меъморлари ишлаган бўлиб, бинолар япон, канада, америка ва немис инженерлари бошчилигида қурилган.

Карачи аэропортидан шаҳарга қараб машинада бирон соат юрганингиздан сўнг чағда Лолазор кўчаси бошланади. Унга бурилиш билан рўпарангизда ҳашаматли бир бино кўринади. Бу – «Бич луксори отел», биз сайёҳлар шу кўноқхонага тушдик.

Отел денгиз пляжига туташ бўлганлигидан инглизча «бич» номи келтирилган. Отел боғининг оромбахш тиниқ сувли ҳовузи теварагидаги майсазорларда, шийпонлар ва айвонларида ке-

чалари дабдабали қабул маросимлари ўтказиб турилади. Қаватлардаги хоналарнинг эшиклари узундан-узоқ пешайвонларга очилган. Хоналарда замонавий барча қулайликлар бор, жумладан, хона ҳавоси бир маромда салқин бўлиб туради.

Шаҳар истироҳат боғи – «Боғи жаҳон» сахни кўм-кўк майсазор, хиёбонлар ёқаси ранго-ранг латиф гулзорлар, унда-бунда адл сарвлар, хурмолар. Инглизлар ҳукмронлиги даврида боғ ўрта-сига готика услубида қурилган собиқ шаҳар маҳкамаси биноси давлат музейи ва кутубхонага айлантирилипти. Музей экспонатлари орасида бобурий подшоҳлар ва маликаларнинг рангли расмлари ҳам бор. Расмлар тухум шаклида ишланган бўлиб, қафтдек келади. Гарчи дини ислом кишиларнинг расмини чизишни тақиқлаган бўлса-да, буларни ўша замонларда денгиз орқали келган «фаранги»лар орасидаги рассомлар ишлаган ва эҳтимол подшоҳлар уларни пинҳона сақлаган. Чунки саёҳат давомида Покистонда биронта ҳам ҳайкал учратмадик. Фақат Покистон давлатининг асосчиси Муҳаммадали Жинна билан президент – Садри Аъзам портретларидан бўлак сурат йўқ. Музейнинг нодир китоблари орасида «Девони Жомий» асари ҳам бор.

«Боғи жаҳон»да бир оз сайр қилгач, автобусда шаҳар аквариуми сари йўл олдик. Консулхоналарнинг кўркем иморатлари жойлашган кўчалардан ўтиб денгиз бўйига чиқиб олдик – сайхонликда ёлғиз қад кўтарган бинога кирдик. Жаҳон меъморчилигининг энг сўнгги ютуқларини назарда тутиб ишланган бу бинога жазирама иссиқдан киргач, салқин нимқоронғилик оғушида ойнабанд деворлар ичидаги сувга кўйиб юборилган минг турли ажойиб балиқларни кўриб нафас ростладик. Карачида дунёдаги бошқа шаҳарлар ҳавас қилса арзигулик аквариум бунёд этилипти.

Шаҳарнинг энг муҳим қадамжоси – Муҳаммадали Жинна мақбарасидир. Самарқанддаги Гўри Амирига ўхшатиб ишланган мақбаранинг ер тагидаги сағана кўйилган катта оқ мрамар залидан зиёратчиларнинг оёғи узилмайди.

Кўчалар ғоятда гавжум, серқатнов. Трамвай, автобус, такси, фойтун, от кўшилган қирақаш арава, мототаксилар йўловчи хизматиға мунтазир. Қирақаш араваға суянчиқли курси кўйилган бўлиб, тўрт киши бир-бириға орқа ўйриб иккитадан бўлиб ўлтиради, юккаш мотороллернинг кузовиға ўриндиқ кўйилиб соябон ёпилган. У бошқа ҳеч қандай транспорт ўта олмайдиған жойларға бемалол кириб бораверади.

Хунаремандларнинг устахоналари эса дўконларига туташ. Ишланган маҳсулот шу жойнинг ўзида сотилаверади. Баззозлик расталаридаги дўконларнинг сўриларига кўрпача тўша-

либ, устидан оқ чойшаб ёзилган. Харидор келиб кўрпачага ўлтириши билан ёнига тўп-тўп газламалар ташланади. Бир вақт қарабсизки, чой ҳам тутиляпти, кока-кола шишасининг оғзи очилляпти.

Нариги дўкондаги сўрига аёллар ўлтириб олиб харид қилиш-япти. Кўпчилигининг бошида паранжи. Унинг бичими биздаги-ларга ўхшамайди: чамаси дастурхондек келадиган мато бошдан-оёқ ташлангану, кўз олди ўйилиб тўр тутилган. Қизлар паранжисининг аксарияти қора. Аммо зарпопуқлар, зебигардонлар тақиб очик юрган хотин-халаж ҳам учрайди.

Покистонликларнинг уйларида бўлмадигу, лекин айтишларича, уй албатта ичкари-ташқарилик қилиб солинаркан.

Покистон авиакомпаниясининг ҳаво кемаси бизни Карачидан Лохурга икки соатларда элтиб қўйди. Лохур – Покистоннинг кўҳна шаҳарларидан. У бир вақтлар бобурийларнинг пойтахти ҳам бўлган.

Ҳиндистонда бобурийлар салтанатининг умуман тўртта – Дехлида, А.рада ва унинг яқинидаги Фатхпур Секрида, Лохурда қароргоҳлари бўлган. Подшоҳлар кўнгли тусеганига бориб тураверганлар.

Лохурдаги қалъа-сарой Бобурнинг 1556–1605 йиллар мобайнида подшоҳлик қилган невараси Акбаршоҳ билан унинг ўғли Жаҳонгир замонида бунёд этилган.

Раби дарёсининг сўл қирғоғида лаъл тошдан ишланган сарой хозиргача яхши сақланган. Дарвозадан киргач, узун кетган гулзор оралаб борсангиз, тахт ўрнатилган мраммар зал – «Акбарий маҳал» келади. Унинг ёнидаги «Девони ом»нинг каттагина болохонасида подшоҳ ҳар куни эрталаб фуқаронинг арз-додини тинглаган экан.

Опплоқ мраммардан ишланган хосхона – «Боргоҳ»нинг кенг ҳовлисидаги атиргуллар чаман-чаман очилган, гулдан ҳам гўзал камалагини ёйган товуслар унда-мунда оралаб юрипти. Шу ердаги атиргулларни дастлаб Жаҳонгир подшонинг маликаси – Нуржаҳон бегим ўтқаздирган бўлиб, у киши ухлашдан олдин ўринларига гулбарг сочдиришни одат қилган эканлар.

Жаҳонгирнинг ўғли Шоҳжаҳон даврида сарой янада кенгайтирилиб, мухташам уйлар қурилипти. Подшоҳ хоналарининг деворларига ранг-баранг қимматбаҳо тошлар силлиқ гул қилиб терилган. Ходим сайёҳларни олти қиррали бир залга олиб киргач, панжарагулчин эшикларни ёпди: уй ичи қоронғи бўлиб кетди. Шу заҳоти у шам ёқиб, бизни гумбаз шифтига қарашга ундади. Бундай қарасак, қоронғи осмон тўла «юлдузлар». Хона шифтига қадалган қаварик кўзгулар қоронғиликда

юлдузларга ўхшаб милтирар экан. Беш гумбазли ушбу зал «Шишаи маҳал» деб аталган.

Шоҳжаҳоннинг ўгли Аврангзеб Оламгир даврида Қалъанинг сардараси – бош дарвозаси ёнида катта масжиди жомий қурилган. 1674 йилда битказилган шу «Подшоҳи масжид»нинг тўрт бурчагида тўртта баланд мезанаси, катта ҳовлиси тўрида уч гумбази бор. Жилоланган оқ мрамор ётқизилган сахни бўлиб, масжидда бир йўл юз минг киши намоз ўқиши мумкин. У меъморчилик санъатининг энг гўзал намуналаридан ва дунёдаги энг катта масжидлардан биридир. Ҳатто Дехлидаги «Масжиди Жомий» ҳам катталиги жиҳатидан «Подшоҳи масжид»нинг олдига тушолмайди. Покистоннинг юз рупиялик пулида «Подшоҳи масжид» сурати бор.

Икки юзу уч зинапоя босиб мезаналардан бирига қўтарилдик: қадимий Лоҳур кўзга қафтдек ташланиб турарди.

Покистонда улуг шоир ва мутафаккир Муҳаммад Иқболга халқнинг ҳурмат-эътимоди шу қадар баландки, Лоҳур аҳолиси унинг мақбараси учун «Подшоҳи масжид» дарвозаси олдидаги гулзордан бўлак жойни муносиб кўрмапти. Гулзор ўртасидаги мрамор кўшк ёнидан ўтиб сўл тарафга боқсангиз, бўйи беш-олти метрлар келадиган кесик пирамида турипти. Лаъл тошдан ишланган содда ва гўзал мақбара остида аллома Муҳаммад Иқбол мангу уйқуда ётипти.

Подшоҳ Жаҳонгир Лоҳурни бағоят ардоқлаганидан шу ерга дафн этишларини васият қилган. Шаҳарнинг шимолигарбидаги Рави дарёси ўнг соҳилида Жаҳонгир шоҳнинг ажойиб мақбараси бор. Тўрт минорали баҳайбат мақбара ўртасидаги подшоҳ сағанасига бинонинг тўрт тарафидаги дарвозалардан кириб келаверса бўлади. Шарқ меъморчилигининг ислимий ва гиреҳ услуб нақшлари солинган мақбаранинг мрамор панжаралари, деворлари, эшик кунгуралари зўр маҳорат билан ишланган. Шу ерда биз чўк тушдик ва андижонлик Эгамберди ҳожи бобурийларнинг руҳи покларига қуръон тиловат қилдилар.

Мақбаранинг чор атрофи чорчаман – лоҳурликларнинг сайилгоҳи экан. Баланд дарахт соясидаги майсага тўшалган гиламда чордана қуриб ўлтирган бир қўша хонанда ва созандаларнинг қуйларига бир дам қулоқ тутдик.

Шу боғнинг бир дарвозасига кўҳна бир карвонсарой ичидан ўтиб борилади. Тўрт тараф гир айланган неча юзлаб хужралар. Уларнинг олди пешайвон. Қоровуллар эгаллаган бир неча хужрани ҳисобга олмаганда қолган ҳаммаси бўм-бўш. Лоҳурлик роҳбин Маҳмуд оганинг айтишича, бир замонлар бухоролик ва

самарқандлик савдогарлар тўғри шу саройга келиб тушишар экан. Карвонсаройдан бир оз берида Нуржаҳон бегим макбараси салобат тўкиб турипти.

Шоҳжаҳон шаҳар теварагида сўлим истироҳат боғлари барпо қилдирган. Шулардан бири – Шалимар боғи ҳанузгача латофатини йўқотмаган. Бу сўз «Истироҳат чашмаси» деган маънони билдираркан. 1641 йилда битказилган бу боғнинг номи жисмига монанд мармар ҳовузлари фавворалар, қияма деворлардан тушадиган шаршаралару оппоқ мармар шийпонлар, қалин соя берувчи дов-дарахтлар йиғирма гектар майдонни эгаллаган. Дастлаб боққа сув олиб келиш учун 150 километр наридан арик қазиб келтирилипти.

Шалимар эртаю кеч истироҳатчилар билан гавжум, каттаю-кичик ҳаттоки чилласи чиқмаган чакалоқларни ҳам кўтариб оромбахш ҳаво олгани келишаверар экан.

Лохурнинг янги кўчалари кенг ва равон. Шаҳарда барча қулайликларга эга бўлган ўн-ўн беш қаватли кўркам маҳкама, муассаса, савдо-сотик биноларини кўрасиз. Бу биноларда ҳозирги замон архитектурасининг энг сўнги ютуқлари билан бирга Шарқ меъморчилигининг гўзал нақшлари, панжаралари моҳирона муҷассамланганки, Оврўпонинг бирор шаҳрида бу қадар жозибадор иморатларни топиш қийин.

Лохурда биз кўнган «Парк луксори отел» олди боғ, унинг нарёғи салқин кўча. Ҳамиша ёз эмасин – катта йиғинлар қақириладиган бўлса, фалакнусха ва қип-қизил қилиб бўялган мато сирилган енгил буклама ғов аравадан тушириладию, майсазорнинг теварағи ихоталаниб, отелдан стул, мебел чиқариб қўйилади. Қарабсизки, бир зумда микрофонлар, чироклар ўрнатилган, фалақғов орқасида чой дамланган, ош-овқат ҳозирланган.

Биз кўнган кечаларда бу ерда шаҳар дўхтирларининг алланарсага бағишланган ўтириши, бошқа хил йиғинлар бўлиб ўтди. Айтишларича, ҳанузгача ўтмиш анъаналари давом этар, ҳар ҳафта шаҳарнинг бирор жойида мушоира бўлиб тураркан.

Покистонликлар бизнинг Тошкентдан келганлигимизни билишиб, ҳурматимизни ўрнига қўйишди ва жонажон шаҳримиз сари равона бўлар эканмиз, тошкентликларга салом айтиб қолишди.

ВЬЕТНАМ ДИЁРИДА

Москвадан парвоз қилиб Тошкентга кўниб ўтган ҳаво кемаси уч соатда бизни Карачига элтди. Яна уч соат учиб Калькуттага, шундан сўнг яна тўрт ярим соат учиб Вьетнамнинг

пойтахти – Ханойга етказиб қўйди. Бўлар. Йўк, кам экан. Тагин икки соатлик учишимиз қолган экан, ниҳоят жануб томон кетиб, Сайгонга бориб тушдик.

Машрик сари шунча учиб аэропортдаги соатга қарасам – Тошкент билан атиги икки соат фарқ қилиб турипти-я. Лекин энди тамомила бошқа бир оламга келиб қолган эдик. Дов-дахтлар, хайвону наботот тамомила бошқача. Умримда кўрмаган чечаклар, гуллар, ранглар... Умримда кўрмаган, емаган анвойи мевалар. Ҳаво қизиганда осмонда биронта кушни ҳам кўрмайсиз. Эрталаб соат бешда тонг отадию, кеч соат еттида бирданига қоронғи тушади. Бизда-ку ёзда шом бўлгач, бир оз салқин тушади. Вьетнамда бўлса, барибир кечаси ҳам иссиқнинг ҳовури пасаймайди.

Чидолмай, эрта бўлса-да, яна отелга кириб кетаман. У ерда кондиционер, вентилятор, яхна сув бор... Кондиционер-ку, кейинги йилларда русум бўлди. Илгарилари нима қилишганикин? Вьетнамликларнинг ҳаммаси қотма, чайир одамлар. Йигитлик чоғларимда мен ҳам қотма эдим. Шундан биламанки, қотма одам унча-мунча иссиқни писанд этмайди.

Чигиртканинг чириллаши кишига баъзан ёқмайди, оромни бузади. Аммо биздаги қора чигиртканинг чириллаши чириллаш бўлибдими, Вьетнам чигирткасиникини эшитинг: худди пилорама вағиллашининг ўзгинаси – сира чидаб бўлмайди.

Қош қорайганда хиёбондаги стулда ўлтирган эдим, нарироқдаги бута оралаб чироқ пирпираб ўтди. Ҳа, энди биронтаси велосипедда сайр қилаётган бўлса керак – велосипеднинг чироғи у, десам янглишган эканман, шундай бир тур ҳашарот бор эканки, тунда у велосипед фонаричалик нур берадиган «чироғини ёқиб ўчириб-ёқиб ўчириб» ов қилиб юраркан.

Каучук дарахтларини ҳам шу диёрда кўрдим: теракдек йўғон дарахтнинг танаси марғула – спирал қилиб тилиб ергача тушириллар, учига митти бир нов ўрнатилар ва тагига кокос ёнғоғининг бўшаган палласи қўйиб қўйилар экан. Новдан томчилаб тушаётган қаймоқ янглиғ каучук шираси косани тўлдиргач, пешма-пеш йиғиб турилар экан. Барги магнолия дарахтининг баргига ўхшаш қаттиқ, силлик.

Бизда шафтоли ўтқазилганидек, ҳар бир вьетнамликнинг ҳовлисида албатта уч-тўрт туп банан ўстириллар экан. Шоҳигулнинг баргига ўхшаш пастки новдалари орасида шода-шода банан тилладек етилган бўлса, тепа шоҳидагилари ҳали кўм-кўк – пишмаган.

Сайгондан автобусга тушиб, жанубга – денгиз бўйидаги Винтяу шаҳри сари кетяпмиз. Мана, Меконг дарёсидан ҳам ўтишимиз

керак. Дунёнинг кўпгина мамлакатларида бўлиб, бу қадар улкан, бу қадар серсув дарёни ҳали кўрмагандим.

Қизик. Далаларнинг у ер-бу ерида катта-катта кемалар қаққайиб турибди. Далани кўпдан-кўп каналлар кесиб ўтган бўлиб, денгиз суви қалқиганида у билан бирга дарё сувн ҳам кўтарилиб, кемалар манзилига бемалол етиб олар, сув қайтган маҳалда юкини тушириш ва бошқа юк ортиш билан банд бўлиб турар, иккинчи бор сув қалқиганида эса орқага қайтар экан.

Одамлари кемасозлик билан шуғулланаётган қишлоқларни ҳам кўрдик: баъзи кемалар битиш олдида, баъзиларига эса энди қовурга тортилаётганди.

Бўйрадан ясалган қайикни кўрганмисиз? Шунақанги қайик ҳам бўларкан. Қайик шаклида тўқилган бўйра устидан қалин қилиб қорамой суртиб қуририлса, таппа-тайёр қайикқа айланаркан. Икки-уч киши тушиб олиб балиқ овлаб юрган шундай қайикларни ҳатто денгизда ҳам кўрдим.

Жанубий Хитой денгизи сувининг таркиби шунақанги шифобахш бўлиб чикдики, бадандаги унча-мунча темирткиларни икки марта тушишимнинг ўзидаёқ тузатиб юборди...

Шунингдек, йўл-йўлакай кичик-кичик ғишт заводлари, черепица заводлари, ҳаттоки бориб турган замонавий мебел устaxonалари ҳам тайёр бўлган маҳсулотларини териб қўйганди. Устaxonа ёнига йўғон-йўғон қизил дарахт таналари тушнриб кетилган. Ишчилар уларга оддий арра солиб ишга мос тахта тилмоқдалар. Электрнинг ўзи йўқ.

...Мана бу пайкалга сув бостирилган. Деҳқонлар қўшни пайкалда етилган шолিপоя кўчатидан олиб унга ўтказмоқдалар. Ундан нариги пайкалнинг шолиси етилиб ўроққа келиб қолган. Бир ерда эса тоғорадан икки ёққа тортилган икки жуфт тизимчани тортиб ушлаган икки киши пастдаги ариқ сувини юқоридаги пайкалга дам-бадам тортиб қуйиб турипти. Яна бир сувли пайкал қўтос қўшилган омов билан ҳайдалмоқда. Қиш бўлмагач, йил ўн икки ой деҳқончилик қилинаверар экан.

Қўтоснинг иккинчи номи – сув сигири. Иссиқ эмасми – ҳайвон ўзини сувга ургани-урган. Сувдан бошигина чиқиб турипти. Болалар, аёллар даладан қайтишда унга миниб олишар экан. Қўтоснинг ўзига юк ортилганини кўрмادиму, лекин велосипеднинг тоза «жонини суғуришаркан». Тўрт-беш қопдан юк ортиб етаклаб кетилаётган велосипедларни кўрдим.

Бизда обкаш ўз оти билан, фақат сув ташпишдагина ишлатилади. Вьетнамлик бўлса юкини орқаламайди ҳам, бошида кўтариб юрмайди ҳам, уни қоқ иккига бўлиб обкашлаб элтади. Кўча ошxonалари ҳам обкашлаб кўчириб юрилади. Обкашнинг бир

палласида кєрогаз, бир қарич-бир қарич курсичалар, иккинчи палласида қозон тўла овқат ва зираворлар. Шундай қилиб, гав-жумрок йўл чеккасида бир зумда «ошхона» очилади-кўяди.

Велосипеддан сўнг энг замонавий транспорт – мопед. Кўпроқ япон мопедлари. Уларга ёнилги қўйиб олиш масаласи ҳам бошлаб ҳал этилган: кўчанинг бирор камгакроқ жойида ёнига канистр қўйиб ўлтирган киши бензини тугаб қолган мопедга уни қўйиб ҳам беради, мабодо камераси тешилган бўлса ямаб ҳам беради.

Турли хил маиший хизматлар шу қадар бемалолки, масалан, аёллар педикюрчини излаб юрмайдилар, аксинча, унинг ўзи мижоз ишлаб турган жойга келади. Бир атторлик дўкони-дан қашлағич харид қилаётсам, дўкоидор аёл ўрнидан турмас ва юмушини қизалоғига буюрарди. Не бўлди деб бундай қарасам, пастда мункайиб олган педикюрчи ўз юмушини бажараётган экан. Биз қўнган отелда кийим-бош ательеси ҳам бор эди. Унга бугун кириб костюм буюрсангиз, эртасига эрталаб тайёр қилинган буюртмани кийиб кетаверар экансиз.

Бизга асосан Оврўпо таомлари тортилиб турилганди. Бир куни «Кимда-ким вьетнам таомидан тановул қилмоқчи бўлса овқат кечқурун денгиз бўйида тортилади» деган эълон бўлиб қолди. Шунда мен секин сирғалиб қолмоқчи бўлган эдим, бўлмади – кўпчилик билан боришга тўғри келди.

Денгиз бўйининг пальма дарахтзорлари тагида икки ошиёнли қилиб қурилган ошхонага кўтарилсак, кўзимиз тушган биринчи нарса каттакон бир кундаю, унга бир учи урилган болта бўлди. Мен орқарокда бораётгандим – тўсатдан бир хоним қаттиқ қичқириб юборди. Ўгирилиб қарасам сочи елкасига тушган, девдек йигит бир ярим қулочлар келадиган илоннинг думидан ушлаб чўзиб турипти. Жилпанглаб турган билакдек келадиган шу қора илон тикилинчда бояги хонимнинг оппоқ билагига беҳосдан тегиб кетган экан.

Яна орқага ўтиб кетдим. Қўйингчи, бояги йигит – морқас-соб илонни тўнкага қўйиб калласини олипти, уни нимталаб, кейин ўчоқбошига узатипти. Бирор соатлардан сўнг дастурхонга турли хил таомлар тортиди. Графинда нимтати пушти арақ ҳам келтириб қўйилди (кейин билсам, араққа бояги сўйилган илоннинг қонидан ҳам аралаштириб юборилган экан). Мен бўлсам бир бурда нон билан ярим пиёла мошхўрдан тотиндим (ҳа, Вьетнамда мош бор – мошхўрдаси бир оз қуюкроқ бўларкан). Шундай қилиб, тўланган 4000 дўнг «зиёфат» пули «чалак чалиб» кетди, мен эса ўша куни ўринга чалакурсоқ бўлиб ётдим.

...Субҳидамда уйғонаман ва балконга чиқаман. Ҳаво салги-

на салқинлашган, ҳаммаёк жимжит. Ит ҳам хуримайди, мушук ҳам миёвламайди, хўроз ҳам қичқирмайди. Чунки уларнинг жаминки «бекорчиси» еб биғтирилган. Ёлгон бўлмасин, узоқда бир йиғит хўрозми-товуқми, бир нарсани қўлтўқлаб, қирдан тушиб келяпти. У пастрокқа тушгач, ўрлаб бораётган бир аёл халиғига харидор бўлиб қолди. Йиғитнинг иккинчи қўлтиғидаги нарса тарозу экан. Шундай қилиб, хўроз тарозунинг бир палласига қўйилди. Йиғит шайинни кўтариб энди тортмоқчи бўлиб турганида, хўроз қанот қоқиб тарозунни бузиб юборди, бу ҳол бир неча бор такрорланди.

...Мамлакат шаҳарлари, кишлоқларида еру кўкни дўкон, бозор тугган. Мол шу қадар тикилганки, бир жойда ерга терилган чинчилар орасидан зўрға жой топиб оёқ қўйдим. Япония, Хитой, Тайван, Корея, Сингапур, Таиланд, Россиянинг сара моллари... Сотувчилар шу қадар хуштавозе, шу қадар сермулозаматки, кўзингизга тикилиб худди ўзининг суйган кишисидек муомала қилади.

Сайгон бозори сари бормоқдаман. Ёмғир фасли бўлганлигидан дам-бадам ёмғир ёғиб, кўча-кўйларни чиннидай қилиб турипти. Назаримда, элас-элас... сурнай товушн келаётгандек. Кўча айланиб яқинлашиб борсам, чиндан ҳам чорпоёга чордана қуриб олган созандалар аплақандай ёқимли бир кўйни ижро этишмоқда, орада сурнайчиси ҳам бор. Сурнайни бизникидан каттароқ. Куй тугаб тин олишаётганида зеҳн солсам, сурнайнинг пардалари, овоз берадиган найпачағи айни бизникидек. Пешдами – чалаётганда оғизни қоғлаб турадиган қалқони йўқ, холос. Кавказ, Эрон сурнайлари олдида бизники нақадар баланд овоз берса, Вьетнам сурнайига таққослаганида бояғилар ҳолига тушиб қолади.

Шу жойда ғалати бир ҳол кўзга ташланди. Биздаги сурнайларга одатда садаф гуллар қадалган бўлади. Сайгон сурнайида эса биронта ҳам садаф йўқ. Ҳолбуки, дунёга донғи кетган садаф қадама буюмлар фабрикаси айни шу шаҳарда. Уни зиёрат қилдик. Ҳатто садаф қадама ширмаларгача ишланганки, унинг садаф гуллари, расмларининг ўзи бир олам.

Банклар эшиги оғзидаги эълонларга кўзим тушди: русчаси ҳам бор – бу ерда ишлаётган Россия нефтчилари назарда тутилган бўлса керак. Банкка кўядиган пулингиз учун йилига 100 фоиздан даромад бериш ваъда қилинган. Шу тахлитда кордонлик йўлини тутган давлат икки-уч йилдаёқ мамлакатни маъмур, тўқин-сочин қилиб юборган.

Ханой – серқўл шаҳар. Биз қўнган «Виктория» отели сув-

нинг устига қурилипти. Қозиқ-устунлар устида турган отел сузиб кетаётган афсонавий бир кемага ўхшайди.

Шаҳар марказида Хошиминга турбат – мавзолей қурилипти. Иссиқ мамлакатда унинг ичини салқин ҳолда сақлаш харажатлари озмунча бўлмаса керак. Шундай қилиб, Хошимин раҳбарлигида социалистик тузум қурамуз деб ўттиз йил курашган ва миллион-миллион кишиларни қурбон берган халқ, тирикчилиги ўтмагач, яна ўша эски тузум йўлидан бормоқда.

ХИТОЙ САФАРИ

Чегарадаги темирйўл станцияси – Забайкалскдан ўтаётганимизда кеч кириб қолган эди. Барчамиз вагон деразалари олдида тизилишиб, Хитойнинг биринчи кенти – Манчжурияни кўришга ошиқардик. Қоронғилик қўйнида кўзга дафъатан ташланган оловлар, сўнг маржон-маржон чироқлар шаҳарчани бизга яқин қилиб қўйди. Олов ниманики бўлди экан?

Поезд яқинлаша борди. Фиштин мўрили чоғроқ бир корхона. Мўри ёнида қизил юлдуз ёниб турар, унинг тагида куртка билан шим кийиб қизил дурра танғиб олган хитой аёли бир нарса билан машғул.

Бу – хитой услуги билан металл эритадиган печ экан. Неча асрлардан бери ажнабий мамлакатларга муте бўлиб қолган Хитойга эндиликда халқ хўжалиги учун зарур бўлган барча ашёларни ва ноз-неъматларни ўзида етиштириш учун аввало металл керак. Шунинг учун ҳам Хитойда техниканинг янги ютуқларидан фойдаланиб қурилган ва қурилаётган йилига миллионлаб тонна пўлат, чўян ишлаб чиқарувчи металлургия заводлари билан бирга ҳалигидек оз бўлса ҳам, тез маҳсулот берадиган кичик-кичик печлардан ҳам фойдаланилаётган экан.

Катта заводларни қуриш учун бир неча йиллар керак. Йилига 60 тонна мис қуйиб берадиган хитойи печни эса тўрт кунда ишга тушириб юбориш мумкин.

Бизга Хитой ўтмишидан бир аёлнинг тутган иши ҳақида ҳикоя қилиб беришди. Ҳоқон – эри ўлгач, тахтга чиққан хотин ҳукуматнинг ҳарбий денгиз флоти қуриш учун ажратган пулини ўзи учун ёзлик сарой қурдиришга сарфлайди. Ихеюан деб аталмиш шу сарой Пекин яқинида икки юз гектардан зиёд майдонни эгаллаган бўлиб, хитой меъморчилигининг энг яхши обидалари шу ерда. Бироқ ана шу сарой боис флотсиз қолган Хитой ўтган асрнинг охирларида японларга қарши урушда енгилади ва уларнинг асоратига туша бошлайди.

Ухан шаҳридаги металлургия заводини кўриб қайтар эдик. Кенг асфальт йўлнинг чеккасида худди байрам намойишига келаётган одамлар сафни кўринди. Олдинда музикачилар, улардан кейин уч йигит аждахо макетини ўйнатиб бормокда. Ундан сўнг яна тўрт киши узун замбил кўтариб борарди. Замбил усти ранго-ранг кўхли кашталардан тикилган чодир билан ўралган. Суриштирсак, бу нарса қиз узатиш маросими бўлиб, чодир ичида келинбиби бораркан.

Ухан, Шанхай томошахоналари жуда қизиқ. Ўртала ҳовли қолдирилиб тевараги икки-уч қаватли бинолар билан қуршалган саройда бир вақтда баравар кинофильмлар, цирк томошалари, шунингдек, драма ва опера спектакллари тўхтовсиз қўйилиб туради. Билет олиб саройга эрталаб кирган киши кечасига қадар биридан чиқиб, иккинчисига кириб хоҳлаган томошасини кўравериши мумкин. Операнинг ўзидан неча хили бор: Пекин операси, Шаосин операси... Бизга айникса Шаосин операси ёқди. Унда эркаклар ролини ҳам аёллар ижро этишар, овозлари ва куйлаш услублари эса бизнинг мусиқали драмаларимизга ўхшаб кетарди. Хитойликлар бу ерни театр-комбинат дейишаркан. Ҳақиқатда ҳам исми мазмунига монанд эди.

Хитойда 1949 йилги революциядан кейин биринчи бўлиб қурила бошлаган иморатлар институт бинолари бўлипти. Пекиннинг ўзида илгари бўлмаган ўттиздан ортиқ турли техника институтлари учун бинолар қурилган.

Бино қуриладиган бўлса, ўзидан аввал ҳавозаси битказиб қўйилади. Бамбук ходалар бир-бирига каноп билан боғланади. Шу туфайли ундан яна иккинчи бинога ҳавоза турғазини ҳам фойдаланса бўлади.

Пойтахт аҳолиси электр энергиясини тежаб-тергаб сарфлайди, одамсиз жойларнинг чироғи дарров ўчириб қўйилади. Бирок туни билан чироқ машғала қилиб қўйиладиган жойлар ҳам бор: булар қурмакорлик майдонларидир. Иморат бошландими – туну кун ишланиб, ҳар қандай катта бўлганида ҳам узоғи билан бир йилда битказиб юборилади. Хитойлар тоштарошликда ниҳоятда моҳир халқ: юзи бўйрадек келадиган текис тошлар орасига қил сиғмайдиган қилиб жиқслаштириб терилган.

Пекинда инсон идроки яратган қадимий муҳташам бинолар кўп. Қадимий Хитой ҳоконларининг қишлоқ саройи – Гугун 999 уйдан иборат. Ҳовлима-ҳовли юриб адашиб қолишингиз ҳеч гап эмас.

Андерсеннинг эртагидаги машҳур хитой булбули бор нарса экан. У соат тепасига қўндирилган бўлиб, ҳоконларга тортиқ қилинган соатлар залида турипти.

Илгари бундай саройларга авом халқнинг кириши ман этилган бўлса, эндиликда улар музейларга айлантириб қўйилпти. Энг муҳими эса, тошдан, мрамрдан, ёғочдан бундай ажойиб бинолар яратадиган усталар ҳали ҳам кўп. Улар қадимий ёдгорликларни аслидан ҳам гўзалроқ қилиб тикламоқдалар.

Шаҳарлар жуда озода. Қайси бир хитойликни кўрманг, унда албатта ён дафтар билан қалам бор: кези келганда бирон нарсани ёзиб олади.

Айтмоқчи, хитой ёзуви масаласига келсак, хитойликларнинг нима учун тезроқ фонетик алифбога ўтмаётганликлари кўпларни ажаблантиради. Гап шундаки, Хитойда тил ягона эмас. Пекинликнинг тилини шанхайлик, шанхайликнинг тилини кантонлик тушунмайди. Лекин иероглиф Хитойдаги барча лаҳжалар учун бир хил, иероглифни ўрганиб олсангиз, тил билмасангиз ҳам қаерда чиққанлигидан қатъи назар хитойча газетани ўқиб тушунаверасиз. Шунинг учун ҳам биздагидек фонетик алифбога ўтиш учун дастлаб тилни ягоналаштириб олмоқ керак. Шундай ҳам қилинмоқда. Бошланғич синф ўқувчилари Пекин лаҳжаси ва шу билан бирга лотин алифбосига ўргатилмоқда. Шанхай, Кантон шаҳарларидаги (биз Кантон деб келган шаҳарнинг асли хитойча номи Гуанчжоу бўлиб, уни инглизлар бузиб талаффуз қилиб Кантон деб юборишган экан) вивескаларга қарасангиз, иероглиф ёзувидан кейин унинг Пекин лаҳжасида айтилиши лотинча ёзилган. Пекинлик билан кантонлик гаплашадиган бўлса, ўртада кантонликнинг боласи таржимонлик қилиб турадиган ҳоллар ҳам бўлиб турар экан.

Хитой деҳқонларига ер бўлиб берилгач, уни янгича усул билан ишлаб мисли кўрилмаган ҳосил олмоқдалар. Гуанчжоу иқлим шароити ердан йилига уч мартагача ҳосил ундиришга имкон берар экан. Илгари бир гектар ердан 3 тоннагача ҳосил олинган бўлса, ҳозир 30 тоннагача ҳосил олинмоқда. Бундай катта ҳосилга ерни то бир ярим метргача чуқур қилиб ҳайдаб, қатлам-қатлам қилиб ўғит солиш туфайли эришилган.

Хитой ҳозир пахта етиштириш жиҳатидан дунёда биринчи ўринга чиқиб олган. Бунга асосан гўзани аввал иссиқхоналарда ўстириб, ер қизиби етилганидан сўнг ниҳолни пайкалларга кўчириб ўтказиш натижасида эришилмоқда. Ана шу тadbир туфайли пахта эрта пишади ва у эрта куздаёқ тамоман териб олинади, ер эса шудгорлаб қўйилади. Хитойда 1995 йили 13,5 миллион тонна пахта етиштирилди.

УЗОҚ ШАРҚ – МАШРИК

Қоқ биқини денгиз пляжи бўлган шаҳарни быласизми? Владивосток шундай шаҳар.

1860 йилдан қурила бошлаган бу шаҳар энди дунёдаги барча океанларнинг улкан бир портига айланган.

* * *

Южно Сахалинск кўчасидан ўтиб борардик. Ҳамроҳим йўл ёқасида очилган ажиб гуллардан бир нечасини узиб олди. «Чакки қилди-да!» Кейин билсак оролнинг эстрепинка деган қир гули ҳамиша шу тахлитда ўсаверар экан.

Автобусда Сахалиннинг жанубидаги катта порт – Корсаков сари йўл олдик. Икки ёқ дала, худди туркман пилами тўшалгандек. Ёзда эстрепинка далаларни шундай яшнатиб юбораркан. Шу оролдагина ўсадиган бундай ўт-ўлан, дов-дарахтлар кўп.

Бир замонлар чор ҳукумати маҳбусларнинг маскани бўлган – маҳбуслар «кругом вода – посредине беда», «кругом море – посредине горе» деб атаган Сахалин ороли ҳозир саноати ривожланган, деҳқончиликни ҳам бошлаб юборган, балиқ деганингиз ошиб-тошиб ётган маъмурчилик ўлкасига айланган.

* * *

Бизни Камчаткага элтаётган кемада мингдан ортиқ йўловчи бор эди. Тинч океан тарафидан Курил ороллари ёқалаб бораётиб Шикотан оролига келганимизда шу йўловчиларнинг ярмидан кўпи тушиб қолса бўладими! Улар бутун Россиядан йиғилиб, ёзни Шикотандаги балиқ консерва заводида, балиқчи кемаларда ишлаб ўтказгали келган жаҳонгашталар экан: илмий ходимлардан тортиб студентларгача, ишчилардан тортиб идора ходимларигача ҳар хил касб-кордаги одамлар эди.

Узоқ шарқдаги шаҳарлар сингари Петропавловск ҳам кейинги ўн йил ичида анча ўсган. Шаҳар паст-баланд ерларда жойлашган. Сейсмик минтақа бўлганлигидан иморатлари Тошкентнинг қурувчи инженерлари билан ҳамкорликда қурилаётган экан.

Шундоққина денгиз ёқасидаги боғда икки юз, уч юз йиллик дарахтлар савлат тўкиб турипти. Камчатканинг ёзи чўмилса бўладиган иссиқ, ярим оролнинг ичкарасидаги Паратунка деган дорилбулоғи катта бир бассейнга – шифохонага айлантирилган. Тушганда кишини энтиктирадиган даражада иссиқ бу булоқ «етмиш икки дардга даво» экан – нафи сезилди.

Камчатканинг машҳур вулкон чўккиларн олисдан садафдек ялтираб кўринади.

ЯПОНИЯ ТААССУРОТЛАРИ

Қўрғон девори тагидан нураган нишаблик тубанидаги қўлмак янглиғ ариқ бўйида турли хил ўт-ўланларни оралаб чумчук, читтақлар юрипти. Ўзингизни бир дам дала сайрида юргандек ҳис этасиз. Аммо орқангизга ўгирилиб қарасангиз... булутўпар бинолару паст-баланд, айқаш ўтган осма йўллар ва турна қатор автомобилларни, ундан нарида телеминорани кўрасиз. Мен Япония пойтахти – Токионинг қоқ киндигида турибман. Киши мोजийни табиий ҳолда ҳис этмоғи учун марказдаги бир парча жойни японлар шундай «қаровсиз» ҳолда қолдирганлар. Токио худди биздагидек соз тупрокли ерда бунёд этилганлигини ана шу қўрғон тагидан билдим. Шаҳар майдонида қаердаки бир-икки туп дарахт ўсиб турган бўлса, унинг тўкилган барги ҳам сулуриб олинган эмас. Тўкилган жойида беозор чиришига «қўйиб берилган».

Мамлакат бўйлаб бирон ғов-панжара учун металл ишла-тилган эмас: жудаям зарур бўлса ерга бамбук қозик қоқилиб, унга бир қаватгина арқон тортиб кўйилипти, холос. Чунки ишорат бўлса бас: ҳеч ким уни ҳатлаб ўтмайди. Шунингдек, светофорда қизил чирок ёнса, кўча бўш бўлса ҳам биронта йўловчи асло уни кесиб ўтмайди.

Киши бу мамлакатдаги чап томонлама кўча ҳаракатига ўрна-нолмай хуноб бўлади. «Чап томонлама» деймизу, умуман кўча ҳаракати қоидасини дунёда биринчи бўлиб японлар расм қил-ган, сўнгра бу қоидани инглизлар кўчиришган экан.

Биз тушган кема Токионинг юк портига келиб лангар таш-лаганда дастлаб бунга ҳайрон бўлгандик. Сабаби кейин аён бўлди: шаҳар шоҳ кўчаси Гинза шу портдан бошланар ва биз хоҳлаган пайтда шаҳар марказига пиёда бирпасда етиб олар-дик. Саёҳат бюросининг ходимлари бизнинг имкониятларимиз-дан келиб чиқиб, истисно тарзида шундай қилган бўлсалар ке-рак.

Гинза «нукрагарлик» деган маънони беради. Бир замонлар шу кўчада кумуш безак асбоб усталарининг дўконлари жой-лашган экан. Аслида Япония шаҳарларидаги кўчаларнинг номи, уйларнинг номерлари йўқ. Жой ёки гузарнинг номи билан ту-шунтириб ёки чизиб берилган схема адрес вазифасини ўтайди (30-йилларгача Тошкент Эски шаҳарида ҳам аҳвол шундай бўлган).

Бир куни Токионинг машҳур улгуржи балиқ бозорини то-моша қиладиган бўлиб қолдик. Бозор ҳам биз тўхтаган порт-

нинг биқинтинасида экан. Кечаси соат 3 яримларда туриб пиёда жўнадик. Гинзадан бир оз чапга бурилган ҳам эдик – бозорга етиб келибмиз. Баланд-баланд қозик устунларга улкан бир бино кўндирилгану (кейин билсак у консерва заводи экан), устунлар орасида балиқ бозори қизиб турипти. Ҳаммаёқ чароғон.

Катта-кичик сон минг балиқлар, умримда кўрмаган денгиз жониворлари... Бари янги тутиб келтирилган. Суви жилдира-тиб оқизиб қўйилган ҳовузчаларга, аквариумларга солиб қўйил-ганлари ҳам бор. Бир қўлига фонар тутган ветеринар иккинчи қўлидаги найза билан наҳанг балиқларнинг ойқулоғини очиб ёруққа солиб, уларнинг нечоғлик янгилигини аниқлапти... Қўйингчи, шу куни эрталабгача сотилмай қолган балиқлар ва жониворларнинг ҳаммаси иккинчи қаватдаги консерва заводига чиқариб юборилар экан.

Ғира-шира субҳидамда изимизга қайтдик.

Бозорга келаётганимизда бир жойда ишчилар кўча тузати-шаётганди, қайтишда ўша жойдан ўтаётсак, улар ишни бити-риб бўлиб кўча юзини супуриб олишаётипти.

Япон қурувчиларининг қанчалик саранжом-саришта экан-ликларини битта нарсадан яққол билса бўлади: Осака шаҳрида автобусимиз йўл очилишини кутиб туриб қолди. Ёнгинамизда қурилаётган кўтарма йўлнинг баҳайбат устунига бетон қўйила-ётган экан. Унинг бир паҳсаси қотгач, тирноқ қилиб чнқарил-ган арматуралар устидан иккинчи паҳса қўйиб қотирилади. Ана шу арматура бағазлар то янги паҳса қўйилгунча қор-ёмғирда занглаб қолмасин учун ҳар биттасига пластик қин кийгизилиб таги боғлаб қўйилипти. Занг босмаган арматура бетон билан қаттиқроқ тишлашади-да!

Токио телеминорасига чиқиб шаҳарни томоша қилдик. Ул-кан миноранинг ҳар бир қавати ресторанлар, турли-туман кўрғаз-малар, дўконлар билан банд.

Автобусда Осака шаҳридан Япониянинг қадимги пойтахти Киото сари боряпмиз. Киотога бориб қайтибмиз ҳамки, ҳай-довчининг автобус шифтига ўрнатилган телевизорни созлаб қўйишига сира ҳам эҳтиёж бўлмади. Ҳайдовчи оппоққина қўлқоп кийиб олган. Кечқурун қайтганимизда қарасам қўлқоп салгина бўлса-да қораймапти ҳам. Мен фақат ҳайдовчилар шундай қўлқоп кийиб ишлашар экан деб ўйласам, ҳатто кўча супурувчилар ҳам оқ енг тақиб олишганлигини кўрдим.

Ҳар бир автобусда бир киз хизмат қилиб туради. Автобусга чиқаётганимизда у ҳар битта кишига эгилиб таъзим қилади, йўл-йўлакай эса термосидаги чойдан туттади. Автобус манзилга етиб бориши биланоқ, югуриб пастга тушади ва хуштак чалиб

хайдовчига ишорат бериб туради: хайдовчи эса бир лаҳзада автобусни тегишли жойга тисариб, «қантариб қўяди».

Кетаётган йўлимизнинг икки ёнига аллақандай гов девор тортилган. Бундайин гов бир томондан шовқинни сўндирса, иккинчи томондан далада ўтлаб юрган мол-ҳолнинг автомобил йўлига ўтишига имкон бермайди.

Тўхташ жойларида бўлса узум ишкомининг ярим палласига ўхшатиб қўндирилган поя трубаларга тортилган брезент сира сув ўтказмай, автобус кутаётган йўловчини пана қилиб туради.

Киотога бориб подшо саройига кирганимизда мислсиз бир санъат асарини кўришга муяссар бўлдик. Саройдаги бир дарвозанинг тобдони – тепа панжараси жуда антиқа усулда ясалганди: турли куш, ҳайвонот ва наботот ажиб бир манзара ҳосил қилган. Дарвозадан ўтиб панжаранинг орқа тарафидан қарасангиз, мўъжиза рўй бериб, расм тамомила бошқа бир манзарани ҳосил қилади.

Ундан нари ўтиб узундан-узок пешайвоннинг паркет полига оёқ босишингиз билан у гижирлайди, жуда эҳтиёт бўлиб оёқ қўйганингизда ҳам, барибир, гижирлайверади. Пол мана шундай гижирлаши билан хоқонга ҳушёр «қоровул» вазифасини ўтаб турган.

Боғ-роғлар орасидаги «Олтин ибодатхона»ни ҳам зиёрат этдик. Унинг томи ҳар бири 10 кв. см дан келадиган 100 мингта соф олтин пластини териб ёпилганидан шундай ном олган экан. Кўл бўйидаги дов-дарахтлар қўйнида турган ибодатхона бағоят кўркам.

Шу шаҳарда японии зиёфат ҳам берилди. Эшикдан кирсам, худди бизнинг қадимги ҳовлиларимизга ўхшаш ҳовли, кичик бир ҳовузи ҳам бор, теварагида гуллар, пастак дарахтлар. Ҳовлидан ўтиб уйга кирдик. Биздагидек пойабзал ечиб кирилар экан. Икки гуруҳ – қирқ-эллик чоғли одамнинг пойабзали қаёққа сигди экан, деб турган эдим – японлар бунинг ҳам эвини топишган. Каттагина ковушандозга узун қилиб пояндоз ёзишипти. Меҳмонлар шу пояндоз теварагида туртинишмай, сиқилишмай бемалол туриб пойабзалини ечиб кириб бораверишар экан.

Катта бир уйга хонтахталар қўйилган, даврасига эса «якка оворадан» кўрпачалар тўшалган. Косада, пиёлада, сапча товоқларда хом балиқ, ковурилган балиқ, суюқ-қуюқ овқатлар. Таомларни тановул қилиш учун бир жуфтдан чўп қўйилган. Учи қоғозга ўроғлиқ шу чўпларнинг боши ажратилмаган, уни ўзингиз ажратасиз (эшидан ажралган чўп тутилган ҳисобланиб, иккинчи бор ишлатилмай ташлаб юборилади). Камина бундан

аввалги Хитой саёҳатида чўпда таом ейишнинг ҳаддини олган-дим, бошқалардек қийналиб ўлтирмадим.

Кўча-кўйларда умуман ошхона, ресторанларнинг витрина-ларига таом намуналари сузиб қўйилган ва нархи кўрсатилган: бутун мамлакатда бирон нарса, буюм ёки хизмат нархи устига «чойчақа» ташлаш ёки уни олиш одобга тамомила зид иш ҳисобланар экан.

Шимолдаги Саппорода «ер ости шаҳри»га тушдик. Дарҳақиқат ер остида афсонавий бир чароғон шаҳар бунёд этилган-ки, ер устидан ҳам гавжум, ҳавоси тозарок, халақит берадиган ҳеч қандай автомобил йўк, бамайлихотир айланаверасиз. Дўкон дўконга, ундан нари гулзор туташиб кетган. Дунёнинг қайси ерида нимаики неъмат этилган бўлса, шу жойда ҳаммаси муҳайё. Палакдан янги узилган бодринг, қовун-тарвуз дейсизми, анвойи узумлар, сархил олмалар, ноклар, қулупнайлар дейсизми... Бир юзи тиллоий, бир юзи қирмизи олмага «табiiй» дуолар битилган. Ҳайрон бўласиз: олма пишиб етилиши олдидан ҳар биттасига қоғоздан қирқилган дуо-иероглифлар ёпиштириб ўтилар ва мева фарқ пишгач, узиб олинаётганида бояги қоғоз кўчириб ташланса, ўрни оппоқ бўлиб қоларкан.

Мебел дўконида танча атрофига қўйиладиган оёқсиз креслога қизиқиб қолдим (японларнинг уйда танча бор). Суянганда оғиб кетмайдиган қилиш учун унинг анчагина иши бор бўлиб чиқди.

Бизни шаҳардаги донг таратган пиво заводига ҳам олиб боришди. Заводни кўриш қаёқда дейсиз – тўппа-тўғри унинг зиёфат залига олиб киришди. Столнинг ўртасида аллақандай тўнтарма газ қозони қизиб турипти. «Икки оворадан» қилиб бир саватга икки-уч килодан тўғралган қўй гўшти, бир саватда пиёз, турли хил ошкўклар қўйиб кетишди. Энди ўзингиз гўшт ва кўкатларни ҳалиги қозонга териб қабоб тайёрлайсиз. Пиво бўлса баркашга терилган кружкаларда кетмакет келиб турипти. «Текин томоқ танни тоза қилади» деган ақидани ўйлаб топиб, орамизда 15 кружкагача пиво ичган азаматлар ҳам бўлди.

Эртасига виски заводига бордик. Завод эмас, бир бог-парк. Бу ерда ҳам тўғри «чашнак олиш» залига бошлашди.

Вискини «жўхори коньяги» деса бўлади. Уни тайёрлаш технологияси узум коньягиники сингари. Аммо таркибининг камида 51 фоизини жўхори спирти ташкил қилиши шарт. Қолганига нима қўшиш пиширувчининг ихтиёрида бўлади.

Шундай қилиб, залдаги столларга хилма-хил лимонадлар, кока-колалар, минерал сувлар, фужерлар териб қўйилган. Хоҳ-

лаган одам бўш рюмкани олиб, виски бочкаларидан тортилган жўмракнинг қулогини ушлаган ходимга уни туткизади ва виски куйдириб олади. Кўнгил тусашига қараб жўмрак олдига так-рор-такрор боравериш мумкин...

Зонтикнинг хили кўп: бирон жойга кириб кетаётганда махсус қўндокқа қўндириб маҳкамлаб кетиладиганларидан тортиб, ёмғир тингач стакан сингари ташлаб юбориладиганларигача бор. Токио сайрида ёмғирдан қочиб бир отел фойесига кирган эдик, эшик ёнидаги курсига аллақандай узун-узун пластик гилофлар тахлаб қўйилипти. Отелга битта одам кириши билан унинг нима эканлиги маълум бўлди: у шу гилофлардан биттасини олиб унга зонтигини тикди. Отел ходимлари меҳмон то хонасига етгунича пояндозга сув томмаслиги учун ўйлаб топишган чора бу.

Биттадан магнитофон харид қиладиган эдик. Пойтахтнинг Акихабара деб аталмиш электр асбоб-анжомлари растасига қараб йўл олдик. Икки километрларга борадиган кўчанинг икки ёнида икки, уч, тўрт қаватли биоларнинг ҳаммаси магнитофон, телевизор, видеокамера, ҳисоб машиналари, калкулятор, компьютер ва бошқа минглаб хил моллар билан лиқлик. «Сони» каби машҳур фирмаларнинг қароргоҳлари ҳам шу кўчада.

Биз Токио яқинидаги Цукубо деган жойда бунёд этилган Диснейлэндда ҳам бўлдик. Диснейлэнд – болалар ва катталар дам олиб томоша қиладиган, ўтмишни ва келажакни киши кўз ўнгида намоён этадиган турли аттракционлардан иборат бир шаҳарча бўлиб, уни тўлиқ кўриб чиқиш учун бир кун камлик қилади. Дунёда Америкадан сўнг иккинчи бўлиб қурилгани учун бўлса керак, Токио Диснейлэнди АҚШдаги Лос Анжелос Диснейлэндидан ҳам мукамал, баркамол чиққан дейишади.

...Кемамиз Сангар ёхуд Цугару бўғзидан ўтиб бормокда. Атроф сокин. Сув мавжланиб турипти, узоқ-узоқда кичик бир кема кўринади, холос. Ваҳоланки, тагимиздан «Сейкан» тоннели ўтказилган бўлиб, бир ёқдаги энг катта Хонсю оролини иккинчи ёқдаги Хоккайдо ороли билан боғлаган. Бўйи 9 метр, эни 11 метрга борадиган бу тоннелдан поездлар қатнаб турипти.

Тоннел қурилиши 21 йил давом этиб, чоракам 3 миллиард доллар сарфланган. Унинг жами узунлиги 34 километрга боради, шунинг 23 километри сув бетидан ҳисоблаганда 240 метр чуқурликдан ўтган.

Ўтган аср «инженерлик санъатининг ғаройиботи» деб ном

олган бу тоннел қурилишига кетган вақт бошқа бир ғаройибот – «меъморчилик санъатининг намунаси» бўлмиш Тожмахал қурилишига кетган вақт билан қарийб бараварлашади.

Зеро, Тожмахал инсоният руҳини, вужудини арши аълога кўтариб келаётган бўлса, «Сейкан» инсоният мушкулдини осон қилиш учун хизматда туриб, шу хилқатнинг кадр-қимматини кўз-кўз қилиб, бутун вужудимизни ғурур-ифтихорга тўлдириб-тоширмоқда...

Кўпчилик японлар юзи-кўзидан ўзбекларга ўхшаб кетади. Урф-одат, муомала, уй-рўзғор, ҳовли-жой тутишларида ҳам ўхшашликлар бор. Бу юртга борган туркистонлик ўзини бегона ҳис этмайди.

* * *

Шундай қилиб, кўп йиллар мобайнида Мағрибдан Машрикқача анча-мунча эл-элатларда бўлдим, лекин ҳаммасини қаламга ололмадим, албатта.

Тошкентдаги баъзи хонанишин биродарлар: «Хўш, шуларнинг ичида қайсиниси зўр?» деб сўраб қолишади. Менга қолса ҳар бир элнинг ўзига хос бир фазилати борки, уни иккинчисидан сира-сира камситиб бўлмайди. Мен эса мавлоно Муқимий янглиг ҳатто Саригочга¹ бориб дунёнинг шу гўшасидан ҳам бир янглик топа биламан, завқ ола биламан. Шундай шукроналар қилганман ҳам....

* * *

Шунча эл-элатларни кезиб, кўриб турибсизки, яна Тошкенти шаҳри азимдаман.

Мен-ку инсон, ҳатто «Тошкентнинг таригини еган чумчук Маккадан ҳам қайтиб учиб келади» деган гаплар бор-а.

Зеро «Ўз уйинг – ўлан тўшагинг»...

¹ Тошкентга туташ Қозоғистон кенти.

МУНДАРИЖА

Италия ва Марокашда	4
Биродарлашган Тунис	7
Кибрис ороли	8
Кухна театр	10
Инглизча таълим	10
Шекспир ватани	11
Жанна д'Арк	12
Париж пантеони	13
Бельгия саёҳати	13
Копенхаген – савдо порти дегани	17
Яман, Кувайт ҳаволари	18
Алҳазар!	25
Макка зиёрати	26
«Гул-лолалар пояндоз менга»	33
Тоғолча	33
Форлар чиройи	35
Нега мен гул узмайдиган бўлганман?	37
Ядран бўйида	38
Оврўпонинг «катта кўчаси»	42
Хинд юрти бўйлаб	44
Фил, маймун, варрак байрами ва бошқалар	46
Тожмаҳал	48
«Булбул гулистондин жудо»	51
Гўзал Покистон	52
Вьетнам диёрида	56
Хитой сафари	60
Узоқ шарқ – Машрик	63
Япония таассуротлари	64

Бадний-публицистик нашр

ТУРОБОВ ШАРАФИДДИН (КЎНЧИ)

МАРОКАШДАН ЯПОНИЯГАЧА

Тошкент «Маънавият» 2004

Мухаррир *А. Жўрасв*

Рассом *М. Агьямов*

Техн. мухаррир *Т. Золотилова*

Мусахҳиҳ *С. Абдусаматова*

Компьютерда тайёрловчи *А. Турсунов*

Теришга 18.03.2003 йда берилди. Босишга 04.02.2004 йда рухсат этилди. Бичими 84x108 ¹/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б.т. 3,78. Шартли кр.-отт. 3,99. Нашр т. 3,75. 2000 нусха. Буюртма № 92. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 34-03.

«Агаринт» масъулияти чекланган жамияти босмахонасида чоп этилди. Тошкент, Х. Бойқаро кўчаси, 51-уй. 2004.

Mascoutah